

Bronsålderskust

Förstudie 2011-2012

Västerviks kommun

Veronica Palm
med bidrag från
Meg Nömgård
Tina Lindström
Magnus Petersson
Joakim Goldhahn

Rapportbilaga

KALMAR LÄNS MUSEUM
Rapport 2012

Bilagor

- Bilaga 1. Synopsis gällande Bronsålderskustens hållbilder
- Bilaga 2a. Rapport från besök vid Bronsåldersplatser i Tjust 21 september 2011
- Bilaga 2b. Kort - CV för Ulf Bertilsson november 2011
- Bilaga 3. Casimirsborgs bronsåldersby
- Bilaga 4. Petersson, M. 2009. Hällristningar vid Smålandskusten.
- Bilaga 5. Ring, C. 2010. Hällristningar vid Smålandskusten II.
- Bilaga 6. Schulze, H. och Källström Alexandersson, L. RANE-projektet i Kalmar län 2002-2005.

Synopsis gällande Bronsålderskustens hållbilder

Joakim Goldhahn, Linnéuniversitetet

Inledning

Jag tycker det är glädjande och viktigt att bronsåldern i Tjust uppmärksammas.

Detta underlag till projektet *Bronsålderskust* berör områdets hållbilder. Underlaget är framtaget som ett antal idéskisser kring enskilda hållbilder och hållbildsområden, samt vad för tematik som skulle kunna presenteras för besökarna vid dessa platser. Jag har också tagit mig friheten att fundera kring vad ett besökscentrum vid Västerviks Museum på Kulbacken i Västervik skulle kunna innehålla.

Allmänt om hållbilder i Tjust

Samtliga hållbilder som här föreslås ingå i *Bronsålderskust* behöver få långsiktiga skötselplaner upprättade. I dessa bör en antikvarisk dokumentation och historik upprättas för de enskilda hållbilderna och de utvalda platserna. Dessa bör dokumentera vad som har skett på dessa platser, vilka vårdåtgärder som företagits, vilka som är nödvändiga, samt hur och när en uppföljning och utvärdering av dessa skall ske. Här har länsstyrelsen en viktig funktion att fylla, inte minst då det är denna myndighet som har det avgörande ansvaret och beslutet om vilka platser som kan komma att ingå i en dylik publik och pedagogisk satsning.

Det är av vikt att detta underlag med utvalda platserna med hållbilder integreras med de övriga fornlämningar och fyndplatser som skall ingå i helheten "Bronsålderskust".

Det är även av vikt att kontakta samtliga markägare för att teckna ett gemensamt samarbetsavtal innan studien fördjupas och går vidare till nästa steg då materiella och immateriella digitala vägledningar bör tas fram till de utvalda platserna i form av skyltar, böcker, resguide, vetenskapliga texter, bilder, föreläsningar, filmer m. m., som kan presenteras genom digitala medier.

Vidare föreslår jag upprättandet av en digital plattform med tillhörande hemsida som kan ligga på nätet samt finnas tillgänglig på Kulbacken i ett rum med temat "Bronsålderskust". Här kan undervisning och föreläsningar ske med turister och skolbarn, varpå de själva kan besöka de platser som de fått presenterade. Upprepning är grund till allt lärande. Här bör essentiella dokumentationer, uppslagsverk, vetenskapliga studier och dylikt material finnas tillgängligt för allmänhet och forskare. Det är också av vikt att ta fram informationsmaterial för skilda ålders- och målgrupper.

Vad det gäller själva besöksmålen så tror jag det är av största vikt att de utvalda platserna presenteras med vägskyltar, meningsfulla informationsskyltar, samt utvecklade digitala hjälpmedel för telefoner och handdatorer, och så vidare.

Vissa platser, som Casimirsborg, lämpar sig inte för dylik "passiv" förmedling. Här bör presentationen av området ske under mer organiserade former, helst genom någon insatt guide (aktiv förmedling).

Platserna bör därtill förses med säkra och generösa parkeringsplatser, markerade stigar, skyltar, digitala medier samt i flera fall ramper och andra skyddsåtgärder. På flera platser finns detta redan. Många platser behöver också skydd mot betande djur för att skydda hållbilderna.

När det gäller själva presentationen av hållbilderna finns det flera alternativ att begrunda. Många gånger kan hållbilderna vara svåra att se. Det kan bero på ovana, ljuset eller att de är grunt inhuggna. Andra gånger beror det på att hållarna vittrat eller att de är överväxta av lav och/eller mossor. För att möta dessa problem och omvandla dem till en möjlighet krävs en utarbetad pedagogisk strategi som också tar hänsyn till det långsiktiga bevarandet av hållbilderna. Länsstyrelsen har en mycket viktig roll att spela i detta sammanhang eftersom de har till ansvar att se till att Kulturminneslagen följs. De beslutar också om vilka fornlämningar som kan tillrättaläggas för besöksverksamhet.

Det är numera klarlagt att både naturliga och kulturella variabler, som surt nedfall och "antikvariska åtgärder", bidrar till att hållbilderna vittrar bort (se Walderhaug & Walderhaug 1998; Bertilsson & Magnusson 2000; Dahlin et al 2000; Whitley 2001; Bakkevig 2004; Goldhahn 2005; Hygen 2006; Magnusson 2006). På senare tid har det även påpekats att den omfattande spritning som har skett under det nya millenniet har flera negativa effekter på den skyddande mikrovegetation som lever på berghällarna. Då denna dör försvinner en skyddande hinna över bilderna varpå vittringen börjar accelerera (Jefferson & Jefferson 2010). Även denna "vårdåtgärd" kan därmed diskuteras utifrån ett bevarandeperspektiv.

Som jag har förstått så har länsstyrelsen i Kalmar län tagit ett principbeslut om att inte måla upp hållbilderna i länet. Det är ett beslut som jag stödjer. Samtidigt ställer detta *stora krav* på att **presentera alternativ på hur hållbilderna skall presenteras för lekt som lärd**. Uteblir det så kommer vandalism som ett brev på posten. Det finns en rad sätt att göra detta. Digitala hjälpmedel kan vara bra, tillgängliga informationsblad med dokumentation av hållarna likaså. Det finns även andra hjälpmedel att erbjuda, glasskivor där hållbilderna etsats in har provats med framgång i Galicien. I Norrköping har permanenta ljuskällor installerats så att hållbilderna kan ses i snedljus när mörkret fallit. Man kan även tillhandahålla portabla ficklampor, plastdukar, "tittstrutar" eller speglar. Alternativen är många men måste begrundas.

I och med projektet bronsålderskust accentueras dessa problem. Det krävs nu en öppen diskussion om dessa frågor och någon form av principbeslut av länsstyrelsen om detta innan projektet kan gå vidare. Om dylika beslut och hjälpmedel uteblir så är det lätt att se att hållbilderna kommer vandaliseras. Det är redan fallet med hållbilderna Gamleby 54, 253, 646, 650, samt Törnsfall 107 som alla vandaliserats under de senare åren. Ofta sker detta i frustration för att besökaren inte ser vad som finns på platsen. För att

undvika detta i framtiden bör de utvalda platserna presenteras på ett adekvat vis så att vandalism känns onödig, samt att länsstyrelse, kommun och länsmuseum ser till att hållbilderna har kontinuerlig tillsyn.

*

Nu följer mina förslag på platser som kan ingå i *Bronsålderskust* och förslag till presentation och skyddsåtgärder, m m. De är – i princip – ordnade från norr till söder.

Sist följer några avslutande kommentarer och tankar om projektet *Bronsålderskusts* framtid.

Hällbilder i Tjust

I skrivande stund finns det 10 190 registrerade hållbilder i Tjust i FMIS. Omkring 1200 väntar på att bli registrerade. Sammanlagt återfinns 733 ytor med hållbilder, det vill säga på stenar, block eller hållar. Gamleby och Lofta socken utgör centrum. En tolkning av detta är att det avspeglar en reell situation i bronsåldern, en annan tolkning är att det avspeglar var arkeologerna har rört sig. Merparten av hållbilderna utgörs av skålgropar och skepp, 8990 respektive 700 stycken. Därtill känner vi 216 fotmotiv och 114 ringmotiv, 37 djur, 23 människor, 13 ramfigurer, 5 vapen, en vagn och ett kors. Vi känner också 90 "övriga" motiv som inte låter sig klämmas in i en tabell (tab. 1).

Tabell 1. Antal hållbilder i Tjust. Avlånga skålgropar och fördjupningar, rännor, fragment, obestämbara och slipytor har inte tagits med här (Män = människor). Antal ytor betecknar antalet hållar med bilder, inte antal platser med bilder. En enskild plats kan innehålla flera ytor/hållar. Källa: projektet Bilder av ostkustens bronsålder juli 2011.

Socken	Motiv	Skålgrop	Skepp	Fot	Ring	Djur	Män	Övriga	Vapen	Ram	Vagn	Kors	Ytor
Blackstad													
Dalhem		12											1
Gamleby		3908	526	103	67	18	9	61	3	5	1	1	364
Gladhammar		54	2	23	1		1						6
Hallingeberg													1
Gärdesrum													
Hannäs													
Hjorted		45											16
Locknevi													
Lofta		3349	125	18	29	17	12	13	2	8			250
Loftahammar		45											6
Odensvi													
Tryserum													
Törnsfall		1142	47	72	17	2	1	16					45
Ukna													
Västervik		192											9
Västra Ed		242											33
Västrum													1
Östra Ed													
Överum		1											1
Summa		8990	700	216	114	37	23	90	5	13	1	1	733

När projektet Bilder av ostkustens bronsålder påbörjade sin inventering och dokumentationsarbete i Tjust hösten 2008 så var 30 platser med figurativa hållbilder

kända. Sammanlagt var det 32 ytor med bilder. År för år har källmaterialet sedan utökats. Vid utgången av 2009 hade det blivit 94 ytor, vid utgången av 2010 var de 170. I skrivande stund är de närmare 200.

Av de 20 socknar som en gång ingått i smålandet Tjust så saknar hälften påvisbara hållbilder: Blackstad, Hallingeberg, Gärdesrum, Hannäs, Locknevi, Odensvi, Tryserum, Ukna, Västrum och Östra Ed (tab. 1). Avsaknaden kan delvis förklaras av att de flesta av dessa socknar saknar kontakt med bronsålderns kust. Det är dock inte hela sanningen. Lösfynd av bronsföremål, påträffade gravar och boplatser samt närvaron av fornlämningar som ofta dateras till bronsåldern, såsom fyrkantiga och/eller rektangulära stensättningar, rösen, skärvstenshögar, skeppsformade stensättningar, stensättningar med mittblock, och så vidare, indicerar att människor även bodde i dessa socknar under bronsåldern. Avsaknaden av hållbilder kan därför bäst förklaras med avsaknaden av målinriktade inventeringar. Detta understryks av uppgifter om skålgropsstenar i Hallingeberg (Raä 156) och Västrum (Raä 245) vilka aldrig återfunnits och kunnat granskas av någon arkeolog.

Det är tydligt att siffrorna i tabell 1 måste förstås utifrån arkeologiska insatser. Merparten av all specialinventering har skett i de socknar med många hållbilder: Lofta, Gamleby och Törnsfall socken.

Hur skall projektet *Bronsålderskust* få med övriga socknar i sina satsningar? Det finns fynd och fornminnesmiljöer att lyfta fram. Nya inventeringar? Arkeologiska undersökningar? Ett annat sätt är att arbeta aktivt med hembygdsföreningar i området. Kvällskurser eller sommarkurser i samarbete med Linnéuniversitetet är en annan möjlighet. Vi vet sedan tidigare att dessa aktiviteter tilldrar sig stort intresse och med lite framförhållning och satsningar kan detta bli en del av projektet bronsålderskust.

Jag anser att dylika satsningar bör vara med att bygga upp projektet bronsålderskust. Det kan ske genom att deltagarna i en kurs får till uppgift att bygga upp en del av projektets hemsida. Det kan röra sig om skilda teman, områden, hållbilder, gravskick, platser eller om bronsåldern generellt. Delaktighet är en nyckel till framgång för projektet tror jag. Det skulle också skapa en god känsla för Tjustbygden, en stolthet och delaktighet i att göra området till ett givet besöksmål för turister, forskare och så vidare.

1. Lunds by, Raä Gladhammar 22

Tema: Falsa jungfrur och kyrktjyvar. Foto och kartor: Joakim Goldhahn där annat inte anges.

Denna plats som ligger vid Lunds by i Gladhammar socken är den äldsta omnämnda hållbilden i Tjust. Från denna plats har vi också en av de äldsta dokumentationerna av hållbilder i norra Europa, daterad till hösten 1634.

Här kan historien om de äldsta antikvariska resorna berättas, det vill säga Sveriges stormaktsambitioner under 1600-talet. I dessa ambitioner ingick att skapa en dådräk och i våra ögon barock forntid som återspeglade och gav legitimitet till rikets maktställning i Europa. Barrockens historiesyn kan kännas främmande idag, men den var det första steget mot en arkeologisk vetenskap.

Därutöver bör historien om Rhezelius resa 1634 presenteras. Särskilt viktigt är att hans informanter inte hade några levande förkristna föreställningar om bronsålderns hållbilder vid denna tid.

Hållbilderna vid Lunds by syns tämligen väl, särskilt om vårdåtgärder i form av spritning fortsätter i framtiden (Pettersson 2009).

Åtgärdsförslag: Ny vägskyltning, parkering och gångstig. Därtill ny informationsskylt samt utveckling av digitala medier som kan presentera hållbilderna och platsen i fickdatorer och telefoner. Därutöver bör platsen röjas på sly och mindre träd så att inblick och utblick över landskapet möjliggörs. Resterna av röset i fotografiets ovankant syns exempelvis inte då löven slagit ut, men närvaron och relationen till graven är av vikt för hållbildernas tolkning. Även röset – eller vad som finns kvar av det – bör ingå i skötselplanen på denna plats.

Litteratur: Jensen 2002; Baudou 2004; Goldhahn 2011.

2. Källsåker, Raä Törnsfall 214

Tema: Skeppet – bronsålderns viktigaste symbol samt Hällbildernas kronologi.

Hällbilderna domineras helt av skepp, några av de största skeppsmotiv i Tjust återfinns här. Dessa är väl synliga utan artificiella hjälpmedel om kontinuerliga vårdåtgärder med spritning fortsätter.

I presentationen av denna plats bör skeppet lyftas fram och att detta färdmedel var en förutsättning för bronsåldern som epok. Utan skepp ingen brons, tenn, koppar eller andra varor som guld som cirkulerade i norra Europa under bronsåldern. Varken koppar eller tenn finns naturligt på samma platser, så för att tillverka brons måste man ha kontakt och upprätta allianser med främmande människor, samhällen och kulturer. Skeppet var det naturliga sättet att färdas. Skeppet är också ett av de vanligaste motiven bland hällbilderna i Tjust, med nära 700 dokumenterade skeppsmotiv. De utgör omkring 60 procent av de 1200 figurativa hällbilder som är kända idag. I norra Europa utgör skeppsmotiven omkring 50 procent av de figurativa hällbilderna.

I sammanhanget kanske även senare års skeppskronologier beskrivas och presenteras. Hur gör man för att datera hällbilder och vad är resultatet? Hur många olika typer av skepp kan besökaren se? Avspeglar det skilda skepp för olika ändamål eller samma skeppstyper som ändras över tid? Är det reella eller mytologiska skepp som ses på hällen?

Ibland är det bättre att lämna besökarna med frågor än givna svar.

Kanske kan besökarna uppmanas att lämna förslag och svar på dessa frågor via sin mobiltelefon eller till projektets hemsida? På detta sätt kan en dialog uppstå vilken jag

tror är av vikt för att *Bronsålderskust* skall bli en levande och öppen mötesplats. Det gäller inte minst satsningar mot förskola, skola, gymnasium, äldre och andra målgrupper i länet.

Därtill ligger hållbilderna i Källsåker i ett intressant landskap med utgrävda boplatser och gravar vilket också kan lyftas fram, men detta bör nog snarare tas upp av projektet vid fornområdet vid Herrmanstorp.

Övrigt: Här finns ett ypperligt tillfälle att anpassa *Bronsålderskust* för personer med skilda typer av funktionsnedsättning. Platsen är lätt att hitta till och det går lätt att bygga en ramp framför hällen så att rullstolar kan ta sig ända fram till bilderna. Rampen bör också förses med bänkar och ett räcke så att besökarna har något att luta sig mot och så att de kan sätta sig och vila. Räckena skyddar ju också hållbilderna i viss mån.

Rampen bör vara markfast och i möjligaste mån bör trämaterial undvikas, mest för att de lätt ruttnar och kräver mer kontinuerligt underhåll.

En mindre modell av hällen i skala 1:10, alt 1:20 kan tas fram så att synskadade kan "se" hållbilderna. För detta krävs en laserscaning och modelltillverkning av hällen. Även informationsskylt med blindskrift bör tas fram på denna och andra platser som är lämpade för ändamålet.

För att underlätta besök av människor med funktionsnedsättning bör en bättre parkeringsplats anordnas.

N.B. En arkeologisk undersökning bör genomföras innan rampen byggs, både ovan och under hållbilderna, så att ingen arkeologisk information går förlorad. Genomförandet av denna undersökning kommer säkert locka publik och den är ju också kunskapsproducerande.

Åtgärdsförslag: Parkering, skyltar, digitala medier, modell av hållbilden i skala 1:10 (alt 1:20), skylt med blindskrift, arkeologisk undersökning samt nybyggd ramp med sittplats.

Litteratur: Kaul 1998, 2004; Crumlin-Pedersen & Trakadas 2003; Ling 2008; Goldhahn m fl 2009.

3. Hjortekrog, Raä Törnsfall 100

Tema: Skepp, död och kosmologi samt fyndhistoria!

Hjortekrog är en av Sveriges, Nordens och norra Europas mest intressanta hällbilder från en gravkontext. En fynden från Sagaholm, Kivik och Mjeltehaugen är större. Historik, tolkningar och antikvariska bilder bör ingå i framställan. Även fyndhistoriken bör lyftas fram. Hällbilderna hittades vid en arkeologisk undersökning av ett bronsåldersröse inför ett vägbygge sommaren 1963. Grävningen var slut. Det var efter en fikarast de påträffades. Ett lyckosamt motljus avslöjade dem för arkeologerna. Barbro Friberg var med om denna händelse. Jag tycker att hon bör intervjvas och att hennes berättelse spelas in. Berättelsen kan sedan finnas på hemsidan "Bronsålderskust" och tillgängliggöras genom digitala medier när besökarna är på plats.

Barbro bör också intervjvas om varför hon sedan intresserade sig för Tjustbygdens hällbilder.

Även relationen till omgivande gravfält bör lyftas fram, inte minst det utgrävda gravfältet med skeppsformade gravar och rakknivar med skepp bör presenteras (Harald Stale). Platsen är dock inte mycket att besöka idag, ett grustag.

Den exfolierade ytan på hällen är spännande. Den har tolkats som en offereld (Widholm) och som ett spår av kremationen som föregick gravbyggnationen (Goldhahn). Då den kvartsitiska sandstenen är mycket hård och hällen exfolierat i flera lager måste elden

brunnit mycket länge, vilket jag tycker talar för den senare tolkningen. Båda tolkningarna bör presenteras och lämnas öppna för besökaren. Kan den ha uppstått på något annat sätt?

Hällen är spritad idag. Det är dock av vikt att denna yta utökas så att inte hållbilderna "ramas in" av den yta som rengjorts. Det kan också finnas fler hållbilder utanför området som rengjorts från lav idag.

Övrigt: Hållbilderna är idag sorgligt belägen direkt invid cykelväg och väg E22. Det är mycket svårt att parkera. På många sätt och vis är det livsfarligt. Hällen är därtill mycket svår att ta sig upp på. Kanske kunde en gångstig göras från söder eller norr, eller både ock, så att besökare lättare kan ta sig upp på hällen. Här kunde även en mindre plattform ordnas där informationen om landskap, gravfält och hållbilder kunde presenteras. Bör resterna av röset ligga där de ligger? Det ger en tämligen barsk syn på kulturminnesvård i länet.

Förslag på gångstig och plattform (fyrkant) för Hjortekrogsrösets hållbilder.

Väl på plats så kunde informationsskyltar även peka ut gravfältet mot norr och öster.

Med tanke på den hårt trafikerade vägen strax väster om hållbilden så bör någon form av avgränsning sättas upp, dels för att underlätta att vistas där, dels för att skydda hållbilderna.

Åtgärdsförslag: Rengöring av hällen. Avskärmning mot vägen? Parkering. Gångstig. Skyltar. Utveckla digitala medier.

Litteratur: Widholm 1998; Goldhahn 2007.

4. Almviksnäs, Raä Törnsfall 92, 93, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 192, 223, 257–260, 263, 264, 267, 273, 274, 276, 277, 278, m fl

Tema: Döden i landskapet.

En fortsättning på temat död och skepp, men nu också med betoning på fotsulor och rituellt praktik vid gravar. Därtill något om bronsålderslandskapets rumsliga dimensioner.

Almviksnäs är ett bra exempel på de mångtaliga bebyggelseområden från bronsåldern som återfinns i Tjust där relationen mellan boplatser, gravar, naturhamnar och hållbilder går att studera. Här finns även ett flertal hackerörsområden där relationen mellan fornåkrar och skålgropar är intressant.

Hållbilderna, som hittades mellan 1928 (Raä Törnsfall 93) och idag, syns för det mesta väl, inte minst om de rengörs med sprit kontinuerligt (Pettersson 2009).

Törnsfall 107 är extra intressant då denna är delundersökt inom projektet "Bilder av ostkustens bronsålder".

Det behövs anläggas tydliga gångstigar mellan objekten i området, även skyltar som förklarar lämningar och landskap samt hur de integrerar med varandra.

Övrigt: Idag finns det ingenstans att parkera vid Almviksnäs vilket är ett stort problem om besökare skall lockas dit. Det är också en mycket besvärlig järnvägsövergång att passera. Därtill behövs gångstigar. Törnsfall 107 bör avskärmas mot besökare och mot kreatur i hagen.

Åtgärdsförslag: Parkering, gångstigar, skyltar, utveckla digitala medier, samt nybyggd ramp/skydd vid Törnsfall 107.

Litteratur: Widholm 1998; Goldhahn in press; Goldhahn m fl 2011.

5. Härstad, Raä Gamleby 80

Tema: bronsålderns generellt. Historien i landskapet. Gamleby förr och nu.

Hällbilden, som syns väl eftersom de är djupt huggna, har varit kända sedan 1926. Fina bilder finns på ATA där landskapet runt Gamleby återges. De bör ingå i den materiella och virtuella presentationen av denna häll. Hällbilderna är i sig inte så märkvärdiga, men snygga skepp är det. Platsen lämpar sig väl för skolverksamhet och besöksaktiviteter då den ligger bra till i landskapet.

Övrigt: Kan lätt anpassas för människor med funktionsnedsättning men då krävs det en ramp och en arkeologisk undersökning av platsen (jfr Källsåker ovan).

Åtgärdsförslag: Parkering, skyltar, stig och ramp?, samt digitala medier. Arkeologisk undersökning nödvändig inför ramp.

Litteratur: Hansson 1934.

6. Hammar, Raä Gamleby 48

Tema: Motiv. Vandalism. Vad gör vi med hällarna?!

Mycket förstörd hällbild som påträffades 1926 av fiskare Berg. Här kan hans historia berättas. T ex hur han stal skurborstar från sin fru för att skrubba hällarna på jakt efter hällbilder. Någon har knackat in ett schackbräde på hällen. Vandalism kan vara ett annat tema.

Åtgärdsförslag: Parkering, skyltar, trappa upp på hällen, samt digitala medier.

7. Prästgårdshöjden, Raä Gamleby 295, 495–505

Tema: Forntiden in på knuten.

Hällbilderna på Prästgårdshöjden är knappast märkvärdiga, men de visar på ett tydligt sett att forntiden finns överallt, t o m i en lekpark.

Här bör en stor skylt om projektet bronsålderskust finnas.

Information om detta bör ta i beaktande risker för vandalism.

Återgårdsförslag: skyltar, digitala medier. En permanent lampa som lyser upp skeppen lite nu och då är ett förslag som kan vara intresseväckande för människorna i området.

Litteratur: saknas.

8. Lofta kyrka, Raä Lofta 1, 17, 91, 96–98, m fl

Tema: Kosmologi. Foto: Sven-Gunnar Broström

En intressant hållbild, plats och fornlämningsmiljö. Komposition av hållbildsmotiven sol, häst, skepp har tydliga kosmologiska konnotationer. Här bör tankar om bronsålderns religion förmedlas. Solskivan från Trundholm och andra exempel bör presenteras, exempelvis solskivan från Kurum i Tryserum. Hur kan arkeologer säga något forntida religion? Också det kan vara ett tema att belysa. Skyltar och digital media med information om detta föreslås.

Närheten till gravfälten borde kunna ingå i presentationen av denna plats, inte minst med gravfältet Raä Lofta 1 som är magnifikt.

Återgårdsförslag: Parkering inte nödvändig. Stig från kyrkan behövs dock ordnas. Skyltar samt digitala medier. Gravfältet Raä Lofta 1 måste i rensas från sly och betas hårt med får.

Litteratur: Kaul 2004; Bradley & Widholm 2007.

9. Utrike och Vittinge, Raå Lofta 127, 136, 157, 162, 171, 278, 393, 401, 409, 433, 353, 364, 366, 392, 434, 435, 535, 536, 537, 582, 584, m fl

Tema: Motiven, relationen med andra lämningar, rösen, skärvstenshögar, historiska traditioner, landskap, landhöjning, m.m.

Här finns sedan tidigare en fin stig som kan förbättras genom skyltar och digitala medier, inte minst att diskutera landhöjning, bronsålderns landskap och relationen mellan de skilda lämningarna. Många unika hällar och andra fornlämningar kan lyftas fram. Inte minst Utrikestenen med sin ärningscena saknar en initierad presentation men även skålgroparnas landskapsplacering och tolkning kan ingå här.

Övrigt: Den täckta hällbilden Raå Lofta 162 bör tas fram och dokumenteras på nytt. Den bör även avgränsas genom en mindre arkeologisk undersökning. Detta kan vara en del i att skapa intresse för projektet och integreras i dess uppbyggnad.

Åtgärdsförslag: Rusta stigar, nya skyltar och utveckla digitala medier, dokumentera om Lofta 162.

Litteratur: Broström & Ihrestam 2011.

10. Brånestad gård, Raä Lofta 148 och 309

Tema: Skålgropar samt gravar, skeppsformade stensättning, landskap, m.m.

Lofta 309 utgör ett av Sveriges största skålgropsblock med inte mindre än 483 skålgropar, rännor och ett antal skepp. Skålgropar är bronsålderns vanligaste hållbild, här bör de lyftas fram. Vad är en skålgrop, varför gjordes de, varför så många? Även sentida historisk användning kan presenteras här.

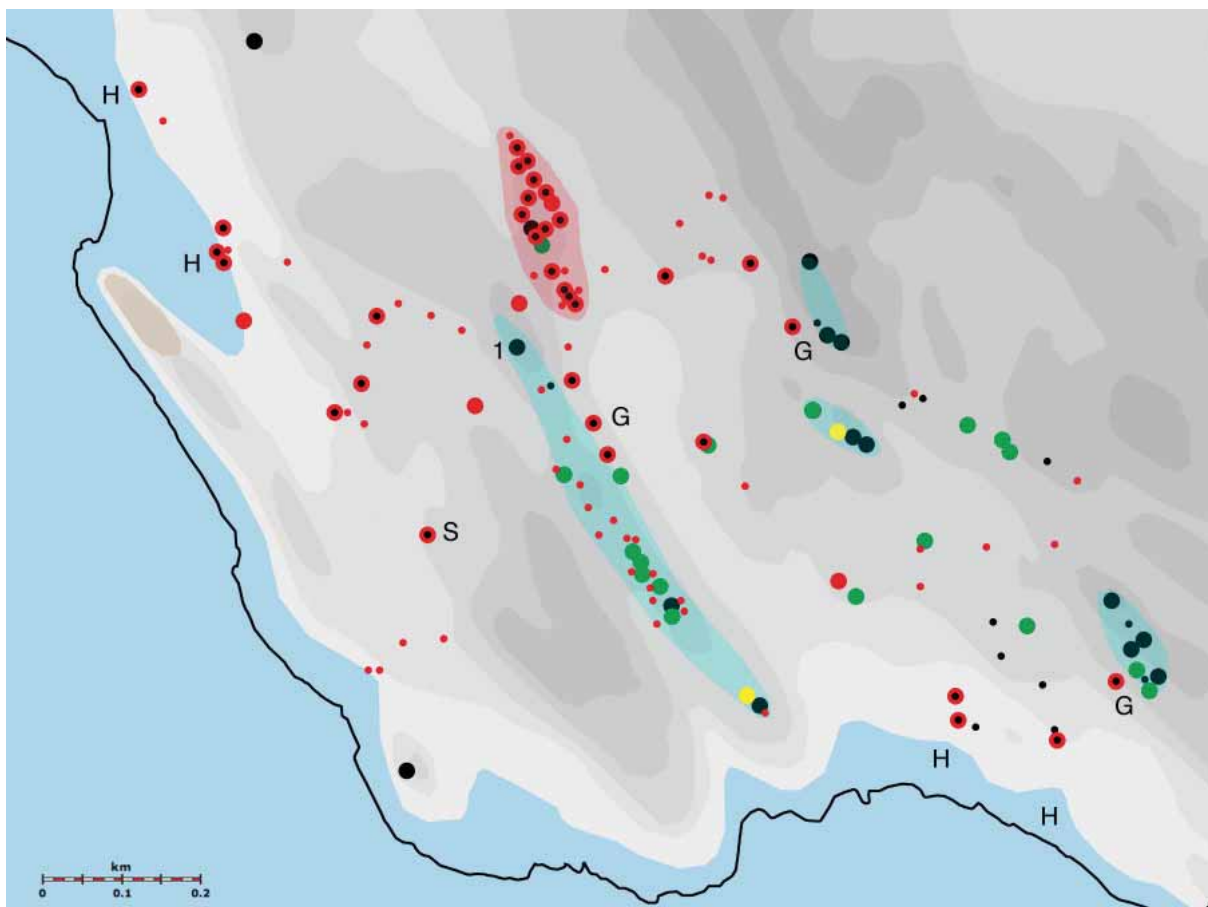
Platsen har undersökts 2009 och dess resultat kan lyftas fram i förmedlingen av dessa hållbilder. Platsen har snabbt grott igen och bör vårdas.

I närheten har också en skeppsformad stensättning undersökts, som ligger i en liten fin gravmiljö. Även denna kan presenteras.

Åtgärdsförslag: Parkering, stigar, skyltar och utveckla digitala medier.

Litteratur: Goldhahn m fl 2009, Goldhahn 2010.

11. Casimirsborg eller Mem som platsen en gång hette

Tema: En bronsåldersbosättning genom 2000 år.

Jag har sparat det mest intrikata till sist – Mem. Här finns Många unika hållbilder, men också en unik fornlämningsmiljö med en rad spännande fornlämningar i landskapet. Här finns allt typer av lämningar från bronsåldern utan en bronsdepå:

- Hållbilder: alla typer och variationer (röda på kartan, små = få skålgropar, stora = många skålgropar, röda med svart prick = figurativa hållbilder.
- Gravfält = blå
- Skeppsformade stensättningar = gul
- Ortnamn
- Bebyggelseutveckling
- Skärvtenshögar = grön
- Fornborg = brun
- Landskapskognition
- Fornåkrar
- Naturhamnar = H
- Boplatser
- Skärvtenshögar = grön
- Gravar och hållbilder i dialog = G
- Etc.

Hällbilderna i Casimirsborg ingår i en rad olika relationer med andra fornminnen, naturhamnar (H), i gränzonen mellan de levandes och de dödas sfär, det vill säga på väg upp på gravfält (G) och på en kult- och begravningsplats (rött område). Detta är av absolut största vikt för förståelsen av hällbilderna, inte minst som skilda motiv och motivkombinationer varierar efter deras placering i detta landskapsrum.

Idag finns fyra nya skyltar i området, ingen förhöjer besöket.

Åtgärdsförslag: Omfattande och omvälvande. Det krävs egentligen så pass stora ingrepp i detta landskap för att lägga det tillräta för skolklasser, allmänhet och turister att hela värdet med området förstörs. Bara de arkeologiska ingreppen som är nödvändiga för att skydda området kommer att uppgå till åtskilliga 100-tusentals kronor.

Kommer länsstyrelsen överhuvudtaget gå med på några mindre eller större ingrepp i denna unika fornmiljö?

Jag anser att en plats som Casimirsborg måste presenteras på ett aktivt sätt i sällskap med gudie.

Markägarens ambitioner är en god utgångspunkt för att formulera visioner om området.

Några avslutande tankar om projektet "Bronsålderskust"

Till sist vill jag punktvis ge uttryck för tankar om hur projektet *Bronsålderskust* kan utvecklas. Jag har valt att göra det i en rad punkter:

- Långsiktighet
- Tillgänglighet
- Samarbete
- Nätverk
- Forskning

Långsiktighet

Jag tror att det är av största vikt att agera långsiktigt inom ett projekt som har begränsad budget och snäva start- och stoppdatum. Det går inte att göra allting på en gång men någonting vart år. För att åstadkomma det behövs tydliga ramar och långsiktiga investeringar. Genom att involvera naturvård, skola och turism kan medel frigöras för årliga insatser som kan bli uppmärksammade händelser. Kvälls- och sommarkurser i regi av Linnéuniversitet kan vara ett sätt att aktivera intresserade människor i kunskapsuppbyggnaden. Genom långsiktiga planer går det även lättare att påvisa progress i ansökan om nya medel.

Tillgänglighet

Genom flera medier når man fler. Genom skapandet av en mötesplats i den reella – Kulbacken – och virtuella världen – en hemsida på temat bronsålderskust – så skapas flera former av dialog. Här kommer museet på Kulbacken och skapandet av ett faktarum där spela en avgörande roll för projektets framtid. Här är det också viktigt att betona

betydelsen av att ta fram broschyrer, böcker, guideböcker och skolböcker för skilda åldrar och målgrupper. Exempel på hur detta kan se ut har bifogats med denna rapport. Bäst blir det om olika medier kompletterar varandra. Utan dessa medel är det svårt att nå målet – att kommunicera kunskap.

Se även

<http://www.varldensbilder.se/>

För hur ett pedagogiskt material för skolbarn kan se ut. Det är också ett bra exempel på hur de själva kan bidra till att göra projektet *Bronsålderskust* framgångsrikt.

Samarbete

Genom att samarbeta räcker resurserna längre. Det gäller mellan institutioner men också inom samma organisation som Västerviks kommun. Genom att exempelvis utveckla ett pedagogiskt program för en viss årskull i grundskolan, för gymnasieelever, för gamla och andra grupper i samhället, så skapas ekonomiska förutsättningar för långsiktiga investeringar och kunskapsuppbyggnad för projektet. Här är det av vikt att få med kulturnämnder, skolverksamhet, turism, och annan kommunal verksamhet som kan se mervärdet av detta. Många bäckar små bildar snart en kraftig å.

Nätverk

Det finns idag ett flertal områden i Sverige och Skandinavien som försöker utveckla liknande verksamhet som *Bronsålderskust*. Här kan nämnas Rödockra rummet vid Nämforsen i Näsåker (Ångermanland), Norrköpings kommun, Enköpings kommun, Simrishamns museum samt Vitlycke museum och Tanums hällristningsmuseum i Bohuslän. Även Bornholm museum i Danmark samt i Østfold, Stavanger museum, Ausevik, Stjørdal kommun i Trøndelag och Alta museum i Norge har liknande verksamheter med inriktning mot hällbilder. Genom upprättandet av ett nätverk kan erfarenheter och resultat utbytas med vinst för alla.

Se exempelvis följande nätsidor:

Nämforsen

<http://www.namforsen.com/>

Enköping

<http://www.enkoping.se/swwwing/app/cm/Browse.jsp?PAGE=803786>

Norrköping

<http://www.norrkoping.se/kultur-fritid/kulturmiljo/hallristningar/>

<http://www.ffin.se/>

Simrishamn

http://www.simrishamn.se/sv/kultur_fritid/osterlens_museum/

Bornholm

<http://www.bornholmsmuseer.dk/helleristninger/>

Vitlycke museum

http://www.vitlyckemuseum.se/Kultur_Default.aspx?id=45677

Tanums hällristningsmuseum

<http://www.rockartscandinavia.se/se/tanummuseum.html>

Trøndelags helleristningsmuseum nås genom Stikelstad center
<http://www.stiklestad.no>

Alta rock art museum
www.alta.museum.no

Liknande nätverk kan också vara bra för att utveckla skilda projekt och söka externa medel, exempelvis EUs ramprojekt. En liknande satsning skedde för några år sedan på Bjärehalvön på västkusten.

<http://www.pcl-eu.de/project/index.php?PHPSESSID=1ed797db695dc6769d8f29cbe85151ff>

Kuststräckan Bornholm – Simirshamn – Torhamnshalvön – Öland – Gotland – Tjust – Norrköping – Nyköping – Enköping är ett tänkbart projekt.

Forskning

Som professor i arkeologi vill jag till sist – givetvis – framhäva forskarvärldens betydelse för *Bronsålderskust*, inte minst som stora delar av detta projekt sprungit ur det intresse som emanerat från undertecknads projekt "Bilder av ostkustens bronsålder".

Ett sätt att göra projektet bronsålderskust intressant är att bjuda in nu verksamma arkeologer och forskare att säga något kort om vissa hållbilder och deras platser. Detta kunde spelas in och finnas på nätet och göras tillgängligt via mobil och fickdator. Flemming Kaul kunde exempelvis säga något om bronsåldern religion; Gro Mandt något om genus; Johan Ling något om maritim praktik; Kristian Kristiansen något om relationen med kontinentala Europa, och så vidare.

I sammanhanget är det också av vikt att understryka att vi i dag inte har en fullständigt inventerad och dokumenterad socken i Tjust. De inventeringar som företagits har i huvudsak skett inom två (2!) socknar, Gamleby och Lofta, samt i viss mån i Törnsfall och Gladhammar socken (tab. 1). Vi har inte satt vår fot i Blackstad, Dalhem, Hallingeberg, Gärdesrum, Hannäs, Hjorted, Locknevi, Loftahammar, Odensvi, Tryserum, Ukna, Västervik, Västra Ed, Västrum, Östra Ed och Överum socken. Inte ens Gamleby och Lofta socken är fullständigt inventerade i skrivande stund. I Törnsfall och Gladhammar socken finns mycket kvar att göra. Senast i augusti 2011 hittades fem nya figurativa hållbilder i Törnsfalls socken på en eftermiddag som är fantastiska. Inget av det framtagna materialet har börjat beforskas på allvar. Först om två till tre år kommer en vetenskapliga redogörelsen att föreligga.

Enligt allmänt vedertagna etiska forskningsregler så tillhör faktiskt det framtagna källmaterialet nämnda projekt tills det att det är avslutat och slutrapporterat *om ingen överenskommelse sluts mellan parterna som säger annat*. Detta är ytterligare en sak som måste lösas för projektet *Bronsålderskust*.

Vidare. Utan en kontinuerlig kunskapsproduktion kommer det inte finns något nytt att förmedla. Kontinuerlig forskning är a och o för att mötet med *Bronsålderskust* skall bli livfullt, attraktivt och något som folk vill återkomma till. Forskning borde därför integreras kontinuerligt i projektet bronsålderskust. Det kan gälla vid arkeologiska

undersökningar inför anläggandet av gångstigar och besöksplattformar, nya inventeringar där människor kan få delta, genom inbjudna föreläsare, genom dokumentationsprojekt där människor kan få delta, genom nätverk och gemensamma projekt, genom stipendier till studenter och forskare, men ny kunskap är a och o, inte minst om projektet vill få besökarna att återvända till Tjust.

En möjlighet är att ta utgångspunkt i människors intresse för bronsåldern i Tjust och göra dem delaktiga i den process som innebär att projektet bronsålderskust förverkligas.

Citerad litteratur:

Bakkevig, Sverre. 2004. Rock art preservation: improved and ecology-based methods can give weathered sites prolonged life. *Norwegian Archaeological Review* 37, 65–81.

Baudou, Evert (2004). *Den nordiska arkeologin - historia och tolkningar*. Stockholm: Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.

Bertilsson, U. & Magnusson, J. 2000. Dokumentation och vård. Hällristningar i gränsbygd. I: Kallhovd, K. & Magnusson, J. (red.). *Bohuslän/Dalsland och Østfold – ett INTERREG IIA projekt – Slutrapport*. Göteborg: Västra Götalands Länsstyrelses Rapportserie, Rapport 2000:56, 73-106.

Bradley, Richard & Widholm, Dag (2007a). Bronze Age cosmology in the south-west Baltic: a framework for research. In: Widholm, Dag (ed.). *Stone Ships. The Sea and the Heavenly Journey*. Kalmar: Kalmar Studies in Archaeology III, 13–48.

Broström, Sven-Gunnar, Goldhahn, Joakim, Ihrestam, Kenneth & Wikell, Roger. 2011. Skålgropsfat, skeppshäll och solvagn – tre spektakulära nyfynd av hällbilder från Tjust vid Smålands norra kust. *Smärre meddelanden, Fornvännen* 106 (1), 54-57.

Broström, Sven-Gunnar & Ihrestam, Kenneth. 2011. Hällbilder i Lofta. I: Alexandersson, Kenneth., Dahlin, Michael., Palm, Veronica., Pappmehl-Dufay, Ludvig. & Wikell, Roger. (red.). *Forntid längs Ostkusten 2. Blankaholmsseminariet det tredje året*. Västervik: Västerviks Museum, 162–175.

Crumlin-Pedersen, O. & Trakadas, A. (red) 2003. *Hjortspring – a Pre-Roman Iron-Age warship in context*. Roskilde: The Viking Ship Museum in Roskilde, *Ships and Boats of the North* 5.

Dahlin, Elin, Henriksen, Jan F., Anda, Odd, Mattsson, Johan, Iden, Kjersti, Åberg, Göran, Bjelland, Torbjørg, Thorseth, Ingunn, Hamnes, Geir Magne & Torssander, Peter (2000). *Helleristninger i grensebygd, INTERREG II A, delprosjekt 3A: Kunnskapsutvikling omkring nedbrytning og forvitring, samt utvikling av verneteknik for bergkunst*. Oslo: Riksantikvarien.

Goldhahn, Joakim. 1999. *Sagaholm – hällristningar och gravritual*. Umeå: *Studia Archaeologica Universitatis Umensis* 11.

Goldhahn, Joakim. 2005a. "We paint and we are proud of it". *Norwegian Archaeological Review* 38 (1): 55-60, 64-67.

Goldhahn, Joakim. 2005b. *Från Sagaholm till Bredarör – hållbildsstudier 2000–2004*. Göteborg: Gotarc Serie C, Arkeologiska Skrifter 62.

Goldhahn, Joakim. 2007. *Dödens hand – en essä om brons- och hållsmed*. Göteborg: Gotarc Serie C, Arkeologiska Skrifter 65.

Goldhahn, Joakim. (2011). *Sveriges äldsta och norra Europas näst äldsta hållbildsdokumentationer – en notis om Johannes Haquini Rhezelius antikvariska resa till Öland och Småland 1634*. *Fornvännen* 105 (1), 1-7

Goldhahn, Joakim (in press). *In the wake of a voyager. Feet, boats and death rituals in the North European Bronze Age*. In: Jones, Andy and Pollard Joshua (eds.). *Image, Memory and Monumentality: archaeological engagements with the material world. A celebration of the academic achievements of Professor Richard Bradley* London: Prehistoric Society's Research Paper.

Goldhahn, Joakim med bidrag av Rikard Andersson, Emma Axelsson, Charlotta Johansson, Hanna Karlsson, Hanna Keller, Lovisa Stigsohn, Emelie Sunding och Jon Warnecke. 2009. *Inga lik i lasten. En arkeologisk seminarieutgrävning av en skeppsformad stensättning på Raå Lofta 148:1, Västerviks kommun, Småland*. Kalmar: Kalmar Studies in Archaeology VI.

Goldhahn, Joakim med bidrag av Sven-Gunnar Broström, Fredrik Gunnarsson, Kenneth Ihrestam, Christopher Sevara & Roger Wikell. 2010. *Lofta 309 – en arkeologisk undersökning av ett av Sveriges största skålgropsblock*. Kalmar Studies in Archaeology VII. Kalmar.

Goldhahn, Joakim med bidrag av Sven-Gunnar Broström, Kenneth Ihrestam, Christopher Sevara & Roger Wikell. 2011. *Törnsfall 107 – hållbilder vid ett röse och ett röse med hållbilder*. Kalmar Studies in Archaeology VIII. Kalmar.

Hansson, Harald. 1934. *Ett nytt hållristningsområde. I: Larsen, Hjalmar., Odencrants, Reinhold. & Olsén, Per. (red.). Studier tillägnade Gunnar Ekholm*. Göteborg: AB Lundequistska Bokhandeln, Uppsala, 37-49.

Hygen, Anne-Sophie. 2006. *Sikring av bergkunst: Bergkunstprosjektet 1996-2005 Riksantikvarens sluttrapport*. Oslo: Riksantikvaren.

Jefferson, Philip & Jefferson, David. 2010. *Prehistoric rock art: a petrographic and geological study in order to identify the possible factors affecting the durability of the exposed carvings. I: Barnett, Tertia & Sharpe, Kate (eds.). Carving a future for British Rock Art. New directions for research, management and presentation*. Oxford: Oxbow Books, 102-122.

Jensen, Ola W. 2002. Forntid i historien. En arkeologihistorisk studie av synen på forntid och forntida lämningar, från medeltiden till och med förupplýsningen. Göteborg: Gotarc Series B, Gothenburg Archaeological Theses 19.

Kaul, Flemming. 1998. Ships on bronzes. A study in Bronze Age religion and iconography. Copenhagen: National Museum.

Kaul, Flemming. 2004. Bronzealderens religion. Studier af den nordiske bronzealders ikonografi. København: Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab.

Ling, Johan. 2008. Elevated rock art: towards a maritime understanding of Bronze Age rock art in northern Bohuslän, Sweden. Göteborg: Gotarc Serie B, Gothenburg Archaeological Thesis 49.

Magnusson, Jan. 2006. RANE - Rock Art in Northern Europe. Final Report of a BSR INTERREG IIIB project. www.rane-online.org

Petersson, Magnus. 2009. Hällristningar vid smålandskusten. Rengörning och dokumentation 2007–2008. Fortsättning på RANE-projektet i Kalmar län. Kalmar: Kalmar läns museum Rapport 2009:1.

Rhezelius, Johannes Haquini. 1634. Collectanea atitutetem in Ölandia et Smolandia 1634. Stockholm: Kungliga Biblioteket, Rhezelius samling Fc 5.

Walderhaug, Olaf. & Walderhaug, Eva M. 1998. Weathering of Norwegian rock art – a critical review. Norwegian Archaeological Review Vol. 31, No. 2, 119-139.

Whitley, David S. (ed.) 2001. Handbook of rock art research. Walnut Creek: Altamira Press.

Rapport från besök vid Bronsåldersplatser i Tjust 21 september 2011. Bilaga 2a

Ulf Bertilsson, Opus Heritas.

Anledningen till besöket var att undertecknad, Ulf Bertilsson, fått i uppdrag av Kalmar läns museum att besiktiga de fornlämningsplatser som beskrivs nedan med anledning av en planerad/pågående satsning på bronsålderns landskap och kulturarv i området och att i samband därmed göra en samlad bedömning av områdets unicitet beträffande det arkeologiska kulturarvet.

Besöket leddes och guidades av Veronica Palm och Meg Nömgård från Kalmar läns museum.

Följande platser besöktes:

1. HERRMANSTORP

Där besiktigades en nyligen undersökt boplats med dateringar från äldre stenålder till medeltid. Vid ridskolan undersöktes på 1950-talet också två gravar från bronsålder-äldre järnålder. Sedan vi tittade på ett typiskt gravröse beläget i ett landskap med fler rösen, skålgropar, skärvstenshögar, fossila åkerytor etc. Herrmanstorp ligger vid infarten till Västervik och vid den närbelägna sjön Kvännaren planerar kommunen att utveckla ett redan befintligt rekreativt område och så småningom sträcka ut detta via en nyanlagd cykelbana, till Herrmanstorp.

Länsstyrelsen i Kalmar bedriver också ett informationsprojekt kallat Bronsålder längs E22, där man skall "uppleva" och få veta mer om de lämningar man passerar längs just E22.

Kommentar: Landskapets topografi är mycket tydlig och ger relativt goda möjligheter att uppfatta och kommunicera bronsåldersgravar och andra arkeologiska inslag trots en påtaglig närvaro av strukturer från nutid.

2. KÄLLSÅKER, Raä Törnsfall 214

Hällen var först svårt att hitta till pga av omgjord väg med nygrävda diken. Bilder av skepp dominerar hällristningen som har några av de längsta skeppsmotiven i Tjust.

Kommentar: En hällristning som är det närmaste man kan komma "monumental" i Tjust. Många och stora skeppsbilder som är viktiga för tolkning och datering generellt. Platsen dock för närvarande inte lämplig att kommunicera på grund av moderna störningar och igenväxning. Om en allmän presentation ska bli möjlig måste en noga genomtänkt uppstädning göras.

3. HJORTEKROG, Raä Törnsfall 100

Häll placerad längs med E22 och en cykelväg. Ristningen är ett ovanligt och mycket intressant exempel på kopplingen till en förhistorisk grav och som också grävdes ut av arkeologer inför ett vägbygge år 1963.

Kommentar: En hällristning som ger ovanliga möjligheter att kommunicera viktig arkeologisk kunskap om bland annat tillkomsttid, funktion och vidare öde. Det blir dock

en stor utmaning att försöka återuppliva hällens nu nästan helt förstörda original kontext som innefattar såväl resterna av det utgrävda röset liksom den nuvarande E22:ans påträngande närhet.

4. ALMVIKSNÄS

Vi besökte en hållristning som låg i en skogsdunge. Inom en begränsad yta finns där 3 bildristningar och 1 håll med ett hundratal skålgropar. Den största hällen med skepp och fotsulor ligger alldeles intill ett gravröse. Inom synhåll längre in i skogen finns ytterligare gravrösen, varav ett större.

På andra sidan åkern/dalen finns ytterligare tre rösen på ett krön. I direkt anslutning till gravarna finns skålgropar och flera parställda fotsulor som också går in under röset.

Kommentar: Rikt och ovanligt tydligt sammanhållet grav- och ristningslandskap som endast kräver smärre men kontinuerliga röjningsinsatser för att kunna kommuniceras. Mindre störning av ny stallbyggnad.

5. GAMLEBY, Raä 432. Nyupptäkt håll vid busshållplats vid värmeverket.

Dubbla stora skepp delvis fragmentariska på hällens lodräta del, samt flera skålgropar och andra bildristningar.

Kommentar: Ett fantastiskt nyfynd som tydligt visar på betydelsen av ackumulerad kompetens och analytisk kapacitet hos de arkeologer som hittade ristningen. Trots ett kraftigt stört originalkontext föreligger extraordinära förutsättningar att kommunicera ristningen!

6. GAMLEBY Raä 54

Vi åkte in till Gamleby och tittade på hällen som ligger mitt i bebyggelsen. Kraftiga exfoliationskador av bl.a. majbrasor. På hällen finns Swantessons mätpunkter från tidigare vittringsstudier.

Kommentar: Ursprungligen en av de största och tydligaste ristningarna i området. Flera, nu fragmentariska skepp från äldre bronsålder. Ger möjlighet att kommunicera både fördärvat kulturarv och förändrat bruk av detta.

CASMIRSBORG

Besök i kohagen, tittade på landskapet och flera hållar, däribland solvagnen, samt ytterligare en håll med fotsulor. Ytterligare lämningar besågs på håll.

Kommentar: Spännande och komplext arkeologiskt landskap från bronsålder/äldre järnålder med hållristningar av delvis ovanligt slag och med bevarad topografisk vattenkontakt. Delvis stört av tydliga strukturer från historisk tid som t ex dikade åkertegar. Lätt att kommunicera men mer detaljerade arkeologiska utredningar och undersökningar krävs för att bringa ordning i strukturer och dateringar.

7. SKÅLGROPAR I LADUGÅRD Raä 89

Ett skålgropsblock har används till stengrunden för en ladugård vid Stengårdsnäs prästgård. Blocket är avsiktligt placerat med den skålgropsbemängda väl synlig utåt.

Kommentar: Ett intressant exempel på ett äldre kulturarvsbruk där skålgropsblocket har fungerat som en relik från äldre tid när prästgården byggdes.

8. UTRIKESTENEN Raä 364

Promenad genom hagarna vid Utrike och närområdet där det redan finns en gångslinga och skyltning sedan Raneprojektets tid.

Kommentar: Ambitiöst försök med beskrivande och förklarande skyltar invid hållristningarna. Vid Utrikestenen dock felplacerad skylt eftersom den omöjliggör samtidigt studium av ristningarna på stenen och dokumentationen av dessa på skylten. Själva stenen också övertäckt av svarta alger som härrör från de överhängande grenarna på den ek som växer strax bakom stenen.

9. HÄLLARNA JÄMTE UTRIKESTENEN Raä 353

En "Ranehäll" med relativt nya skyltar. Swantessons mätpunkter finns i hällen.

Kommentar: Kombinationen av hållristning och skylt med avbildning gör det lättare att orientera sig på ristningen. Kompletterande information behövs.

10. LOFTA SKOLA

Vi passerade Lofta Skola med ett gravfält bredvid, samt ytterligare flera hållristningslokaler på vägen tillbaka mot Gamleby.

Kommentar: Ingen.

Sammanfattande kommentarer och slutsatser.

Bronsålderslandskapet med gravrösen och hållristningar kring Gamlebyviken och i den omgivande Tjustbygden uppmärksammades redan på 1930-talet i artiklar av Harald Stale. I Gunnar Ekelunds licenciatsavhandling från 1960 förtydligades bilden ytterligare. De många nyfynd - inte minst Utrikestenen, som påträffades vid Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering i slutet av 1970-talet bekräftade och förstärkte på ett påtagligt sätt områdets speciella karaktär med imponerande fornlämningar från bronsålder - gravrösen, hållristningar, skrävstenshögar, röjda ytor och röjningsrösen fortfarande med tydliga rumsliga kontakter och väl synliga i landskapet som ett fortsatt livaktigt forntida arkiv.

Inventeringens resultat blev också startskottet för ett ökat forskningsintresse kring det arkeologiska kulturarvet som också manifesterats genom etableringen av en akademisk utbildning i arkeologi i Kalmar först med Dag Widholm och nu med Joakim Goldhahns omfattande forskningsverksamhet med bas i Linnéuniversitetet. Sammantaget har dessa insatser också lett till en ökad kunskapsuppbyggnad om forntiden tillsammans med arkeologiska exploateringsgrävningar, utredningar och andra riktade åtgärder i samhällets regi.

Ett ytterligare exempel är Interregprojektet RANE - Rock Art in Northern Europe som bedrevs åren 2003-2005 med målsättningen att genom utbildning på regional och lokal nivå i dokumentation, konservering och kommunikation av hållristningarna öka kompetens och kunskapsflöde och därmed förståelsen för och betydelsen av det arkeologiska kulturarvet som en fortsatt viktig och utvecklingsbar komponent i det moderna samhället.

Detta medverkade i sin tur till att de omfattande och framgångsrika inventeringar av hållristningar som genomförts under de senaste åren av Sven-Gunnar Broström, Kenneth Ihrestam och Roger Wikell. Inventeringar som på ett slående och närmast övertydligt sätt ytterligare accentuerar områdets karaktär med ett bronsålderslandskap där de topografiska, visuella och strukturella sambanden mellan de arkeologiska lämningarna och kontakten

mellan dessa och stranden och vattnet i forntid och nutid är så tydliga att de fortfarande kan kommuniceras och upplevas inte bara av akademiskt utbildade specialister utan av alla intresserade som ges möjlighet att ta del av detta omfångsrika och spännande källmaterial.

I detta avseende är området kring Gamlebyviken och den omgivande Tjustbygden helt unikt i landet även i jämförelse med mer betydande hällristningsområden i sydvästra Uppland och i norra Bohuslän. I det förstnämnda området är de kända bronsåldersgravarna inte alls lika talrika och mer oansenliga än Tjusts gravrösen och i det sistnämnda där de förvisso är talrika gör landskapets starka kuperingsgrad och kraftiga beskogning det mycket svårt att nu uppfatta sambandet med hällristningarna.

Men detta unika drag gäller inte bara i ett metaperspektiv utan i ännu högre grad på en mikronivå med den på många platser mycket direkta närheten mellan hällristningar, särskilt sådana med fotsulor och skepp, och gravrösen. På flera platser är det uppenbart att gravrösen anlagts direkt ovanpå de ristade berghällarna. Ingen annan stans i landet är detta förhållande så tydligt som här. Det innebär också unika möjligheter till ny forskning kring hällristningarnas roll i bronsålderns samhälle. Ett annat exempel är Utrikestenen med sin ristning som är ett av få exempel i Sverige och Skandinavien på en s k stele - en schematisk ristning över hur man uppfattade världen med himlen, jorden och underjorden. Denna typ av hällristning finns annars bara i alpområdet i norra Italien. Ytterligare ett närmast unikt drag är de tunna, knappt kännbara ristningslinjer som finns representerade på flera hållar här. Dessutom utgör Tjust med sina talrika gravrösen och tillhörande fornlämningar den kanske mest markerade bronsålderbygden längs inte bara den småländska utan hela den svenska Östersjökusten. Sammantaget gör det att området arkeologiskt, även sett i ett europeiskt perspektiv, uppvisar många unika drag med de talrika fornlämningarna i ett välbevarat, öppet och inbjudande landskap.

Därigenom blir behovet av att ta fram mer och detaljerad information om områdets arkeologiska kulturarv genom fördjupade inventeringar, utgrävningar och riktade forsknings- och kommunikationsinsatser också ytterligare accentuerad. Björn Winberg pekade i sin uppsats i Kalmar Län 2003 om rösen och rösebyggare längs Smålandskusten på detta behov med exempel från bland annat Kasimirsborg.

En satsning på det unika och stundtals magnifika bronsålderslandskapet är därför både väl motiverad och välbehövlig. Att kommunicera detta förhållande till en vidare krets utanför de rent akademiska cirklarna, inte minst turister och alla övriga intresserade kan också väl motiveras. Man ska dock ha klart för sig att vägen till framgång kanske inte är varken kort eller helt enkel. En absolut grundförutsättning är att alla kommande insatser; program, projekt och av annat slag bör ske i nära samverkan med forskare och antikvarier. Tillsammans med andra aktörer har de att grundläggande ansvar för att ta fram ny kunskap och att kommunicera den på ett sätt fornlämningarnas och det omgivande landskapets integritet och autenticitet kan bevaras och utvecklas på ett långsiktigt hållbart sätt.

Galtö 2 november, 2011

Ulf Bertilsson

Kort - CV för Ulf Bertilsson november 2011.

Jag är fil. dr. i arkeologi och specialist på förhistoriska hållbilder. År 2007 startade jag tillsammans med professor Kristian Kristiansen projektet Svenskt Hällristnings Forsknings Arkiv vid Göteborgs universitet som nu har utvecklats till ett nationellt arkiv för dokumentation och forskning och vars föreståndare jag nu är. Arkivet finansieras av forskningsanslag från Riksbankens Jubileumsfond, Riksantikvarieämbetet och Kungl. Vitterhetsakademien, totalt hittills mer än 20 miljoner SEK. Inom ramen för mitt arbete bedriver jag forskning inom två områden; det ena är hällristningarnas utveckling från märkliga antikviteter för de bildade till ett kultur- och världsarv för alla. Det andra forskningsområdet är bronsvapen och vapenbilder på bronsålderns hällristningar i Europa.

Vid sidan av detta så har jag varit president i ICOMOS Internationella Vetenskapliga Kommitté för hållbilder mellan åren 1999 och 2008 med uppdrag att biträda UNESCO som expert i bedömning av nya världsarv och andra relaterade frågor. Sedan år 2009 är jag också expert i UNESCO:s Internationella arbetsgrupp för utveckling av ett världsarkiv för hållbilder - World Rock Art Archives. Detta arbete sker också på uppdrag av min tidigare arbetsgivare Riksantikvarieämbetet och dess chef Inger Liliequist som är Sveriges representant i Världsarvskommittén.

Under min långa karriär på RAÄ, från 1975 till 2011 då jag slutade på grund av min nya tjänst på SHFA har jag innehaft ett stort antal befattningar med olika arbetsuppgifter; 1987 - 1994 enhetschef för fornminnesregistret och fornminnesinventeringen, 1995-1998 avdelningschef för Kunskapsavdelningen och 1999-2005 Projektsamordnare på Staben och Verkssekreteriatet. Från 2005 till 2011 var jag tjänstledig med uppdrag att utveckla ett kompetenscentrum för hållristningar på Vitlycke museum och sedan 2007 för att leda arbetet med att bygga upp SHFA.

Under åren 2000 till 2007 hade jag också RAÄ:s uppdrag att leda arbetet med uppföljningen av de svenska världsarven. Periodvis tjänstgjorde jag då också som konsult åt Nordic World Heritage Foundation i Oslo med uppdrag att stödja arbetet med världsarvsansökningar i Litauen och i Kirgizistan. Jag ansvarade också för uppföljningsrapporten för de nordiska och baltiska världsarven till UNESCO.

Jag har också initierat och medverkat i flera EU-projekt kring hållristningar: Åren 1996-1999 Interregprojektet Hällristningar i Gränsbygd där jag var RAÄ:s representant i styrgruppen och ledare av ett delprojekt om dokumentation. Åren 1998-2004 projektet Rock Care - Tanums Kulturarvslaboratorium inom EU-kommisionens Rafael och Kultur2000program som projektledare och Interregprojektet RANE åren 2003-2005 som kvalitetsansvarig och RAÄ:s representant i ledningsgruppen. Den totala budgeten för dessa tre projekt uppgick till omkring 60 miljoner SEK.

Jag har medverkat i fler än 50 nationella och internationella konferenser, symposier och seminarier med egna föredrag och presentationer. Jag har publicerat fler än 100 artiklar, uppsatser, rapporter och böcker inom mina verksamhetsområden varav många i internationella publikationer och majoriteten ett resultat av min egen forskning om hållristningar.

Casimirsborg 2012-01-23

Casimirsborgs bronsåldersby

AFFÄRSIDÉ

Att bygga upp ett väsentligt besöksmål på Casimirsborg, baserat på de unika bronsålderslämningarna och nära knutet till museer och forskning.

BAKGRUND

Efter de senaste årens omfattande fynd i Tjust i allmänhet och Casimirsborg i synnerhet kan man med fog påstå att på Casimirsborg hittar man alla delar av ett genuint bronsålderssamhälle;

- hällbilder (en del världsunika hällristningar)
- boplats
- fort
- gravar
- kultplats
- hamn
- mm

vilket är unikt i Sverige, Norden och Europa.

CASIMIRSBORGS BRONSÅLDERSBY

På Casimirsborg skall uppföras en bronsåldersby – ett "bronsålders-Skansen". Byn består av uppbyggda autentiska miljöer, där uppbyggnad och kunskapsförmedling sker via aktiviteter och kurser (och experimentell arkeologi) – mycket kopplat till lämningarna som ligger orörda ca 500 m bort.

Området består av tre delar – en "ram", en "fyllning" och en kunskapsförmedling.

Ram

"Ramen" består av

- en parkeringsplats för 50 bilar
- en entrébyggnad, innehållande
 - informationsmaterial (inkl t ex utlåning av talapparater)
 - försäljning av böcker o.d.
 - kassa
 - café med smörgåsar, bullar, glass
 - WC

På området skall också finnas ett museum (filial till Västerviks museum) och ev. forskningsstation. Här kan också hållas kurser, visas tillfälliga utställningar och forsknings-/ examensarbeten

Boende skall också finnas för ev gästforskare och andra besökare.

Fyllning

Casimirsborgs bronsåldersby fylls med miljöer och aktiviteter, t ex en uppbyggd by (3-4 hus) med möjlighet att

- att visa hur man bodde / levde
- att bo
- att visa kopior av hållbilder, gravar, hamn, fort mm
 - vilket sparar originalen
 - och minskar risken för förstörelse

Det finns ett pedagogiskt värde i att kunna visa t ex en gravhög i genomskärning. Det finns ett forskarmässigt värde i att lära sig / testa hur man byggde sådana gravhögar

Kunskapsförmedling

Casimirsborgs bronsåldersby är också kunskapsförmedling. Kunskap om bronsåldern (som inte är knuten till eller hämtad från fornlämningarna på Casimirsborg), vandringsutställningar, examensarbeten och forskningsarbeten är några exempel.

MILJÖER OCH AKTIVITETER

Casimirsborgs bronsåldersby växer fram med aktiviteter. I etapper, allt efter behov, ekonomi och önskan.

Principaktivitet

En aktivitet börjar med att en mycket kunnig fackman ombeds leda projektet. Ev forskningsmedel söks.

Därefter inbjuds intresserad allmänhet och kunniga fackmän mm att delta aktivt i projektet. Även barn och ungdom skall vara med.

Under aktiviteten så har allmänheten möjlighet att titta på, och kanske också delta i begränsad omfattning.

Samtidigt som aktiviteten genomförs på Casimirsborg så har folkhögskolan och Linnéuniversitetet kurser. Museet har utställning

Exempel på aktiviteter

- Arkeologiska undersökningar
 - ta reda på om det finns lämningar i marken
- Uppförande av husen
 - Allt från kulthus till festsal

- Hällbilder
 - hur hittar man hällbilder
 - gör din egen hällbild
- Båtbyggeri
 - tillsammans med någon båtbyggare?
 - hamn
 - segeltävling
- Smide
- Begravning
- Matlagning och leverne
 - Bo som bronsåldersmänniskorna i en vecka!
 - ät bronsålderskost!
 - var klädd i bronsålderskläder!
- Tyg och vävnad
 - Gör en bronsåldersmantel!
- Smycken
- Krukmakeri
- Lag och ordning
- Tro och dyrkan
- Djur och djurhållning
- Snickeri / snideri
- Musik

PRODUKT/TJÄNST

Casimirsborgs bronsåldersby erbjuder alltså att man kan komma och se och leva som på bronsåldern. Och få allt samlat i ett sammanhang. Original och kopior – lämningar och nyskapelser.

Casimirsborgs bronsåldersby är intimt sammanbunden med fornlämningarna och det offentligas vård av dem. Den ena är en förutsättning för den andra.

REGIONEN TJÄNAR

- en arbetsplats för 5-10 personer
- ett turistmål av dignitet i Gamleby
- i norra delen av kommunen
- på boende och mat för alla besökare
- att landsbygden behålls levande
- att det blir lättare för andra platser i regionen att starta / hänga på
- ett kunskapscentrum kring bronsåldern
- en bronsåldersfilial till muséet

KUNDER

Casimirsborgs bronsåldersby vänder sig till;

- intresserad allmänhet (lokal, nationell, internationell)
- Särskild intresserade, föreningar o.d., (lokal, nationell, internationell)
- Skolor (lokala, i regionen och i landet)
- Högskolor / universitet (de särskilda utbildningarna)
- Forskare

En "vanlig" turist tittar på aktiviteterna, köper enkla informationsbroschyrer om bronsåldern (skolorna får dem), leker med barnen, köper kaffe och bullar och köper någonting i shopen (leksaker till barnen t ex)

En som vill lära sig lite mer om bronsåldern deltar dessutom på prova-på dagar / veckor och i kurser (i samarbete med folkhögskolan) samt går på de tillfälliga utställningar i museet.

Den som vill utbilda dig går dessutom på kurser på folkhögskolan (kopplade till praktiskt arbete vid lämningarna) och har en kontakt med Västerviks museum.

Forskaren har dessutom en kunskapsförmedling till allmänhet, kunniga och andra forskare. Forskningen kan testa idéer och få feed-back från de olika aktiviteterna.

Det finns också andra besökargrupper - kick-offer, konferenser och skolor för att ta några exempel.

KONKURRENTER

Konkurrenter i Sverige inom bronsåldersområdet är Vitlycke (Tanum)

Inom järnåldern är det Eketorp (Öland), Skäfteskärr (Öland) och Ekehagens forntidsby (Falköping)

Besökarsiffror, se ekonomi nedan.

MARKNADSFÖRING

Casimirsborgs bronsåldersby kommer att marknadsföras via Västerviks turistbyrå, via Facebook och Twitter, via egen hemsida, via riktad reklam till turistmagneterna i regionen (....badet) mm.

EKONOMI

Casimirsborgs bronsåldersby är självfinansierad och verksamheten baseras ej på bidrag från det allmänna.

Dock krävs bidrag, t ex från EU, för de investeringar som krävs.

Alla aktiviteter bekostas av den forskning som genomför projektet.

Kostnader

Löpande kostnader uppskattas i dagens läge för;

- vakt / entré
- guider
- drift entréstuga
- underhåll anläggning
- marknadsföring
- ersättning markägare
- museum
- drift museum
- övergripande administration och allmän drift

Intäkter

Entréavgifterna bekostar alla löpande kostnader

Lejre har idag 55 000 besökare / år som betalar 100 DKK (= ca 7 miljoner SEK). Aktivitetsdelen är ganska stor (alltså t ex företags-kick-offer).

Eketorp (södra Öland) har 35 000 besökare som betalar 140 SEK (= ca 5 miljoner SEK)

Vår slutsats är att Casimirsborgs bronsåldersby går att driva med full täckning.

GENOMFÖRANDE AV PROJEKTET

Projektgrupp

Louise Klingspor, van projektledare av evenemang och konferenser

Björn Becker, arkitekt SAR, van vid utveckling av verksamheter och byggprocesser

Referensgrupp

Hans Ellervik

Veronica Palm

Joakim Goldhahn

Hans Ålund

Stina Porsgaard

m.fl.

Drift, ansvar och styrning

Drift och ansvar av anläggningen ligger på markägaren för att få kontinuitet och närvaro.

Löpande kontakt med de lokala museerna i Västervik och Kalmar.

Styrgrupp med personer från länsstyrelse, kommun, museer, forskning och berörda myndigheter.

TIDPLAN

För att vara säkra att hamna rätt är planen att börja med en förstudie som definierar vad Casimirsborgs bronsåldersby är i form av besöksmål, aktiviteter och (nationellt) kunskapscentrum.

Denna förstudie görs i form av två bronsåldersveckor, v 26 (25-29/6) och v 33 (13-17/8).

Sedan lanseras verksamheten i stort.

Förstudie

Under sommaren och hösten 2012 skall förstudie göras kring dessa tre projekt och i detalj beskriva, och testa, den slutliga utformningen.

Verksamhet

Förberedelser sätts igång 1 januari 2013 och verksamheten är i full gång sommaren 2013.

Program Casimirsborgs bronsåldersvecka						
	08 – 10	10 – 12	12 – 14	14 - 16	16 - 18	18 – 20
För allmänheten						
Kassa		X	X	X	X	X
Butik		X	X	X	X	X
Café		X	X	X	X	X
Museet		X	X	X	X	
Dagens rätt						
Laga din egen bronsåldersmat			X		X	
Bronsålderslämningarna på Casimirsborg						
Guidad rundvandring (1 tim)		1100		1400		1900
En dag på bronsåldern på Casimirsborg						
Mat och dryck						
gör ditt eget bröd			X		X	
tugga kåda		X	X	X	X	X
Hällbilder						
att hitta hällbilder					X (J. G)	X
gör din egen hällbild		X	X	X		
Hantverk						
gör din egen kruka (lera)		X	X	X		
gör din egen leksak (lera)		X	X	X		
gör din egen kniv		X	X	X		

	08 – 10	10 – 12	12 – 14	14 - 16	16 - 18	18 – 20
Djur						
rid på islandshäst			X	X		
lek med våra får			X	X		
Museet						
Samtidigt i andra delar av världen		X	X	X	X	
Religion och ritualer		X	X	X	X	
Annat						
Häst						
häst o vagn			X	X	X	
prova på att rida			X	X	X	
En dag på slottet - visning		1000		1500		
utställning		X	X	X	X	
Tävling – ta brons och vinn!						
Hyr en segelbåt		X	X	X	X	
För särskilt intresserade						
Var med och bygg ett kulthus	X	X	X	X	X	
Liv och leverne – kurs folkhögskolan föreläsare prof J Goldhahn	X (Gamleby)	X (Gamleby)	X (C-borg)	X (C-borg)		

Med vänliga hälsningar
Casimirsborgs gård

Björn Becker
 0768 43 85 43
 bjorn@casimirsborg.se

Hällristningar vid Smålandskusten

Rengöring och dokumentation 2007-2008

Fortsättning på RANE-projektet i Kalmar län

Magnus Petersson

KALMAR LÄNS MUSEUM
Rapport 2009:1

Hällristningar vid Smålandskusten

Rengöring och dokumentation 2007-2008

Fortsättning på RANE-projektet i Kalmar län

Författare	Magnus Petersson
Foto	Magnus Petersson och Cecilia Ring om inte annat anges
Copyright	Kalmar läns museum
Redaktion	Per Lekberg, Seija Nyberg
Kartor	Publicerade i enlighet med tillstånd 507-98-2848 från Lantmäteriverket
Förlag	Kalmar läns museum
ISSN	1400-352X

Abstract

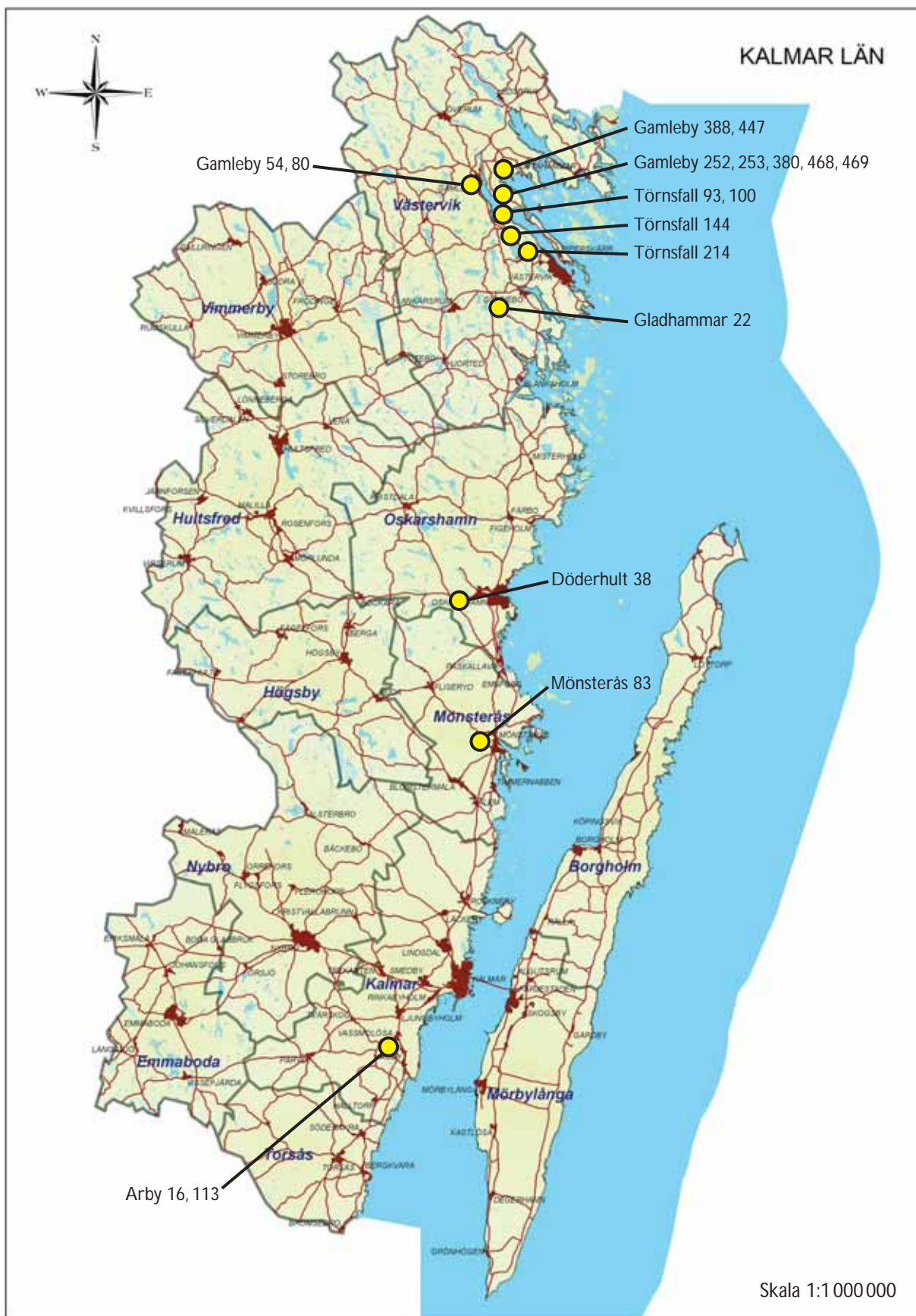
Keywords: Rock carvings, archaeological documentation, rubbing and plastic tracing techniques, damage recording, preservation, information.

Abstract: On commission by Kalmar County Administrative Board, staff from Kalmar County Museum have recorded rock carvings in the municipalities of Kalmar, Mönsterås, Oskarshamn and Västervik. 19 rock carving sites have been recorded by rubbing, plastic tracing techniques and photography and the results have been digitalized. The preserva-

tion status and damage situation of the sites has also been recorded. It is a prerequisite for good management to follow up the rate of degradation in the long perspective. This report also contains suggestions as to information strategies directed at facilitating public access to the sites.

Innehåll

Inledning.....	7
Bakgrund och syfte.....	9
Rengöring av ristningsytorna	11
Dokumentation	13
Vårdåtgärder	16
Lokalerna	17
Referenser	59
Tekniska och administrativa uppgifter	60

Karta över Kalmar län med undersökningsområdena markerade.

Inledning

På uppdrag av Länsstyrelsen i Kalmar län har Kalmar läns museum under 2007 och 2008 rengjort, dokumenterat och skadedokumenterat 19 hällristningslokaler i Västerviks, Oskarshamns, Mönsterås och Kalmar kommuner. Lokalerna ligger i framförallt i länets norra del, i socknarna Gamleby, Törnsfall och Gladhammar. I Oskarshamns kommun finns en känd hällristning i Lagmanskvarn, Döderhults socken. I Mönsterås kommun och socken finns en i Habbestorp. De för länet sydligaste hällristningar ligger i Glömminge, Arby socken i Kalmar kommun.

Arbetet med hällristningarna har gått ut på att rengöra hällarna och dokumentera dessa gällande motiv och skador. Inledningsvis tvättades hällarna med sprit varefter de övertäcktes med presenningar. Detta gjordes två gånger per häll under 2007. Försommaren 2008 avtäcktes hällarna varvid dess bildkonst kunde dokumenteras genom frottage och fotografering. Hösten 2008 gjordes en skadedokumentation av samtliga lokaler inom det aktuella projektet.

Fig 1. Skeppsfigurer vid Lagmanskvarn, Oskarshamns kommun.

Bakgrund och syfte

Figurristningar på hällar i Kalmar län har en tydlig koncentration till länets nordöstra del. Inom Västerviks kommungräns, ligger 30 av länets 33 kända lokaler fördelade på socknarna Gamleby, Gladhammar, Lofta och Törnsfall. Övriga ligger i Döderhults socken väster om Oskarshamn, i Mönsterås och i Arby socken söder om Kalmar.

Inom ramen för Rane-projektet i Kalmar län, som utfördes 2002-2005, koncentrerades arbetet till de 11 kända hällristningarna i Lofta socken. För dessa finns nu en arkeologisk dokumentation, skadedokumentation och vårdplaner. Dessutom har ett par av lokalerna gjorts tillgängliga för besökare genom skyltning, anläggande av parkeringsplats mm. (Se rapport av Schulze & Källström Alexandersson 2005.)

Initiativet till en fortsättning av Rane-projektet togs av Länsstyrelsen i Kalmar län och ett utkast till projektplan framställdes av Liselott Källström 31 maj, 2005. Syftet med projektet var att erhålla en likvärdig vårdinsats och dokumentation av länets övriga hällristningar och att det skall finnas arkeologisk dokumentation, skadedokumentation och vårdplan för samtliga hällristningar i Kalmar län.

I projektet fanns också förslag på en informationsinsats och att detta skulle inledas hösten 2008. Tanken är att några av de mest sevärda hällristningslokalerna skall skyltas och

med andra medel göras tillgängliga för besökare. Ambitionen är också att så småningom ta fram en informationsbroschyr över samtliga hällristningslokaler i länet. Information om ristningarna skall också finnas tillgänglig på Internet.

Dokumentation och vårdplaner har utformats för att i kombination med information om ristningarna kommer dels att göra hällristningarna mer tillgängliga och dels ge dem ett bättre skydd, vilket ökar chanserna att bättre bevara dem för framtiden.

Den arkeologiska dokumentationen har därför kompletterats med skadedokumentationer. För varje lokal har stenkonservator Eva Ernfridsson, Konserveringsvetaren, upprättat dokument gällande hällarnas status och utifrån dess skick och direkta miljö upprättat vårdplaner och förslag till lösningar kring informationsinsatser. Syftet med vårdplanerna är att ge underlag för att direkt och långsiktigt kunna verkställa de föreslagna vårdåtgärderna för de aktuella lokalerna. Det skall framhållas att skadedokumentationerna är leddokument för det framtida arbetet med att minska skadepåverkan och för att ristningarna skall kunna visas på sätt som är långsiktigt hållbara. För detta krävs återkommande och regelbundna insatser vars ansvar åvilar Länsstyrelsen men kan utföras av andra aktörer.

Fig 2. RAÄ 388, Gamleby socken, före övertäckning och tvätt. Foto från SO.

Fig 3. Samma som ovan med övertäckning. Foto från SO.

Rengöring av ristningsytorna

De flesta av hällristningsytorna var täckta med vegetation, främst olika lavar och mossor men i vissa fall även annan växtlighet. Försommaren 2007 rengjordes ristningsytorna från vegetationen. Mossa och annan växtlighet togs bort för hand eller sopades bort. Laverna behandlades sedan med hjälp av sprit efter att den först genomfuktats med vatten. Detta görs för att laven måste vara blöt när den behandlas för att kunna suga upp spriten ordentligt. Efter det att laven fuktats fick man vänta någon timme för att vattnet skulle absorberas. Sken solen över täcktes hällen med plastsäckar för att undvika dunstning. Till spritbehandlingen används denaturerad teknisk sprit 99 % etanol som blandats med vatten till 60-70 %. Denna sprit användes då den är ren och därmed ofarlig för den som skall utföra behandlingen och varken skadar berget, högre växter eller djur. Spriten sprayades eller penslades på hällen.

Efter att hällen spritats täcktes den behandlade ytan med svarta sopsäckar som skyddades med presenningar. Plasten gör så att spriten inte dunstar och håller ytan fuktig samt hindrar fotosyntesen. Efter ca ett halvår behandlades återigen hällarna med sprit och täcktes över.

Fig 4. Gamleby socken, RAÄ 388. Detalj med skeppsfigurer efter rengöring. Foto från NO.

När plasten togs bort efter ett år borstades ytorna försiktigt varefter de sköljdes med vatten för att få bort de lavar som lossnat varvid hällarna blev rena.

Fig 5. Gamleby socken, RAÄ 469. Magnus Petersson gör plastage. Foto K-G Petersson.

Dokumentation

Dokumentationen och beskrivningarna av hällristningarna gjordes utifrån den mall som utarbetats inom Rane-projektet. En del av ristningarna gick inte att dokumentera med frottagemetoden. Dessa ristningar ritades av enligt plastagemetoden istället. Med det menas

att hällen täcks med plastfilm och att figurerna ritas av med tuschpenna. För att få så bra dokumentation som möjligt så nattbelyste vi ristningarna och ritade med krita i de ristningar som syntes. Efter detta frotterades hällarna och inför fotodokumentationen målades figurerna

Fig 6. Törnsfalls socken, RAÄ 214. Cecilia Ring och Veronica Palm nattlyser i Källsäker.

Fig 7. Gamleby socken, RAÄ 54. Motivytan frotteras.

med vattenuppslammad krita. Avslutningsvis gjordes beskrivningar av hällristningarna enligt formulär framtagna för Rane-projektet.

De frottage som gjordes i samband med dokumentationen scannades och monterades i bildbehandlingsprogram. Scanningen utfördes hos Svenskt HällristningsForskningsArkiv (SHFA). De monterade frottagen användes sedan som underlag för skadedokumentationen.

Problem med övertäckning

Överlag uppstod inga problem med övertäckningen av hällarna. Vid tätortsnära Gamleby nr 54 stals presenningarna vid två tillfällen vilket försämrade effekten av spritningen samt vid Gamleby nr 253 där presenningen avlägsnats, förmodligen i samband med nutida myntoffer i skålgroparna. Lokalerna med betesdjur klarade sig bra då övertäckningarna var väl förankrade. Detta var annars något som tidigare oroade oss.

Skadedokumentation

Skadedokumentationen utfördes hösten 2008 av Eva Ernfridsson, Konserveringsvetaren. För generell information kring vittring och vård hänvisas till rapport Vårdplan för hällristningar i Lofta sn, Kalmar län, Ernfridsson och Källström, 2004. Syftet med skadedokumentationen var att dokumentera vittringsstatus och miljö så att vårdinsatser kan planeras och prioriteras. Dokumentationen har utförts så att vittring och miljö ska kunna följas upp och eventuella insatser på det sättet ska kunna utvärderas.

Vid skadedokumentationen har varje lokal fått sin geologi, miljö och vittringsstatus beskriven och åtgärdsförslag har upprättats. Bergartsbestämningen gjordes tillsammans med Tommy Claesson, geolog vid Högskolan i Kalmar. En stor vikt har också lagts vid fotofering och bildbehandling. För varje lokal har rapporter utformats som finns att tillgå på Kalmar läns museum.

Fig 8. Gamleby socken, RAÄ 388. Figurerna ifylls med kritslam.

Vårdåtgärder

De förslag till vårdåtgärder som följer nedan grundar sig mycket på de olika hållarnas skick. Bedömningarna för detta baseras på observationer och intryck som gjorts under arbetets löpande arbete samt Eva Ernfridssons skadedokumentationer. Hållarnas status i fråga om vittring och utsatthet varierar beroende av bergets kvalitet samt hur de är exponerade och utsatta för miljöpåverkande faktorer såsom klimat, växtlighet och föroreningar. Generellt kan sägas att minsta åtgärd för vård är spritning och borstning en gång om året på samtliga hållar. Spritningen görs för att förhindra alg- och lavtillväxt och med borstningen tas löv och annat organiskt material som kan bilda förna och humus bort. Genom dessa årliga åtgärder ges också tillfälle till att rutinmässigt besiktiga lokalerna regelbundet.

Andra kompletterande åtgärder kan vara att hållar vinterövertäcks. Detta görs med fördel innan lövfällningen på hösten och avtäckningen kan ske på våren efter att frosten upphört. I mer ambitiösa fall kan det vara befogat att täcka över hållarna med presenningar med mönster föreställande ristningarna på den aktuella lokalen.

I syfte om att förhindra fortsatt nedbrytning samt att ”spara” hållristningar för framtiden kan i vissa fall permanenta övertäckningar vara aktuellt. Beskrivningar över hur detta utförs återfinns i nedan under rubrikerna Förslag till åtgärder rörande de ristningar där det har bedömts som en nödvändig lösning.

I några få fall föreslås det också att av pedagogiska skäl imåla ristningar med vit, reversi-

bel färg. Detta görs i så fall med färger som dokumenterat inte har någon negativ påverkan på hållkonsten. Vit färg används för att forskning har visat att hållristningsmotiven inte var målade men att färska knackningar och ristningar på berg ger en vit lyster. Det är inte belagt om ristningarna var imålade eller inte. Man vet genom praktisk erfarenhet att nyhuggna ristningar skiner vita och syns väl utan att målas i. Den vita färgen har därför något slags autenticitet. Den röda färgen, som brukar användas för ifyllning av hållristningar, har använts på grund av hållmålnings röda färg. Det finns alltså inget som visar att hållristningar varit rödmålade.

Vissa moment av föreslagna vårdåtgärder som t ex röjning kring ristningshållar kan och bör ske i samverkan med markägare och/eller intressegrupper som t ex hembygd föreningar.

Information

Inom det aktuella projektet fanns det också en ambition i att framställa förslag till informationsinsatser. Dessa innefattar förslag som skyltning och övrigt tillgängliggörande på plats. I förlängningen skall också information om länets hållristningar finnas på länsstyrelsens och museets hemsidor. Detta kan också kompletteras med lokalt tillgängliga broschyrer och artiklar. Förslagen nedan tar också hänsyn till faktorer som lättillgänglighet, tätortsnärhet, synlighet och ömtålighet. Informationsspridning kan också ske i samverkan med markägare.

Lokalerna

Följande avsnitt listar hällristningslokalerna från Måsebo i Västerviks kommun till Arby i Kalmar kommun som behandlats i det aktuella projektet. Ett kanske mer korrekt begrepp är hällbilder då efterleden -ristningar har en tolkande innebörd. Bilderna, eller figurerna, kan ha skapats på andra sätt som t ex genom knackning, vilket är sannolikt den mest brukade tekniken i Kalmar län. Anledningen till att termen hällristning konsekvent har använts i denna rapport är att projektet inledningsvis utgick från Riksantikvarieämbetets terminologi för fornlämningsregistret.

Presentationerna av hällristningarna som följer är strukturerade på så vis att inledningsvis beskrivs lokalernas motivinnehåll, bergart och fysiska miljö. Sedan följs detta av vårdförslag och om hur de bör ingå i olika informationssatsningar.

Västerviks kommun har överlägset flest hällristningar i Kalmar län. Värt att notera är att lokalerna Måsebo, Kasimirs borg och Gamleby ingår i K95, Riksintresse för kulturmiljövård i Kalmar län samt att Måsebo tidigare varit fornvårdsområde.

RAÄ 388, Gamleby socken, Gamleby-Måsebo 1:2, Västerviks kommun

Fig 9. Hällen från NO.

Hällen, som ligger i betesmark för nötkreatur och får, består av fyra skeppsfigurer, en cirkelfigur, en obestämbart figur samt 67 skålgropar inom en yta av ca 2 x 2 meter. Figurerna syntes inte före rengöring. Bergarten är ljus kvartsit och är till största delen ovittrad. Flera av skålgroparna är knackade i naturliga sprickor. Hällen är slät och skeppsristningarna har en obefintlig relief varför något frottage inte ansågs meningsfullt efter försök.

Spritning/Rengöring:	Ja
Övertäckning:	Ja
Frottage:	-
Plastage:	Ja
Kalkning:	Ja

Förslag till vårdåtgärder

Hällen ska borstas och spritas en gång om året för att undvika ytterligare lavtillväxt.

Informationsinsatser

Hällens figurer är tydliga och placeringen i en hävdad betesmark skapar ett stort upplevelsevärde. Men just att den ligger i stängslad mark gör den svåråtkomlig samt att den är svår att hitta pga av sitt läge i terrängen och från håll skymd av växtlighet och avstånd från väg. En tydlig skyltning skulle krävas om hällen skall tillgängliggöras publikt.

Landskapet kring Måsebo karaktäriseras av en tydlig åsrygg som flera stora stenrösen ligger längs. Området är pedagogiskt och upplevelsemässigt tydligt och intressant varför hela området i sig borde skyltas och lyftas fram som ett besöksmål med kanske en strövslina. Måsebo har tidigare utgjort fornvårdsobjekt.

Fig 10. Plastagebild.

RAÄ 447, Gamleby socken, Gamleby-Måsebo 1:2, Västerviks kommun

Fig 11. Blocket från SO.

Ristningens figurer är på ett block i betesmark för nötkreatur och består av 115 skålgropar och två skeppsfigurer inom en yta av ca 2,4 x 2,5 meter. De flesta skålgropar är tydliga medan skeppen är svårare att se. Blocket består av amfibolit och är sprickrikt med en del lösa bitar och bompartier.

Spritning/Rengöring:	Ja
Övertäckning:	Ja
Frottage:	Ja
Plastage:	-
Kalkning:	Ja

Förslag till vårdåtgärder

Hällen ska borstas och spritas en gång om året för att undvika ytterligare lavtillväxt. För att undvika frostsprängning bör hällen skyddstäckas under varje vinterhalvår.

Informationsinsatser

Hällens ristningar, framförallt skålgroparna, är tydliga och placeringen i en hävdad betesmark skapar ett visst upplevelsevärde. Att den ligger i stängslad mark gör den svåråtkomlig men lätt att hitta pga av sitt läge i öppen terräng. En tydlig skyltning krävs.

Landskapet kring Måsebo karaktäriseras av en tydlig åsrygg som flera stora stenrösen ligger längs. Området är pedagogiskt och upplevelsemässigt tydligt och intressant varför hela området i sig borde skyltas och lyftas fram som ett besöksmål med kanske en strövslinga. Måsebo har tidigare utgjort fornvårdsobjekt.

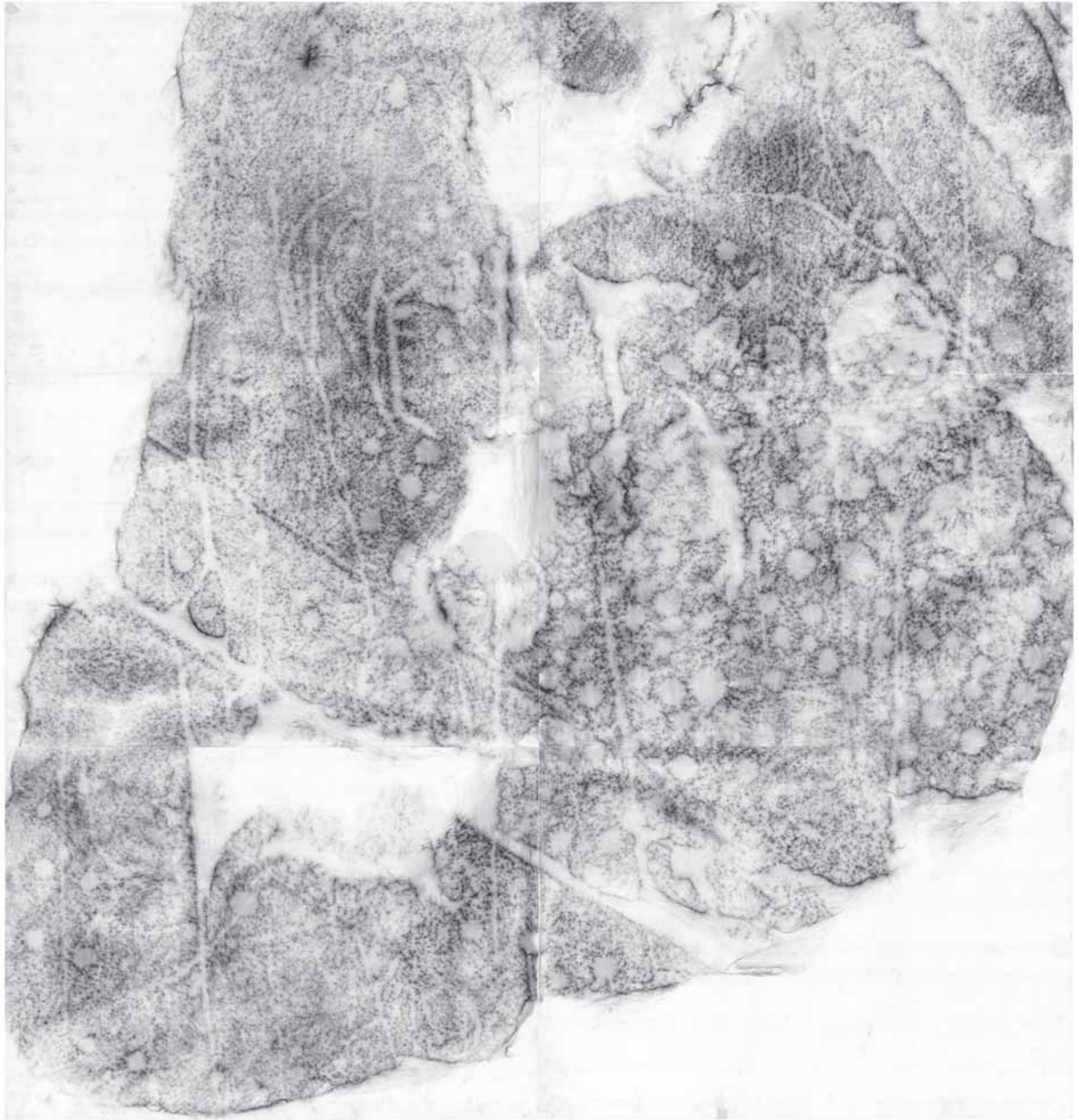

Fig 12. Frottagebild.

RAÄ 253, Gamleby socken, Kasimirsborg 1:6, Västerviks kommun

Fig 13. RAÄ 253 från N.

Ristningarna finns på en mindre bergknalle i en relativt öppen betesmark för nötkreatur vid Kasimirsborg. Ristningarna täcker i stort sett hela knallens yta, 4 x 3 meter, och består av 110 skålgropar och tre skeppsfigurer. Skålgroparna är särskilt iögonfallande beroende av dess antal och flera är markanta i storlek. Berget består av kvartsit och är relativt vittrat med en hel del exfoliationer och bompartier.

Spritning/Rengöring:	Ja
Övertäckning:	Ja
Frottage:	Ja
Plastage:	-
Kalkning:	Ja

Förslag till vårdåtgärder

Hällen ska borstas och spritas en gång om året för att undvika ytterligare lavtillväxt. Om skadorna utvecklas bör sprickorna tätas med lim eller bruk.

Informationsinsatser

Kasimirsborg är klassat II som värdefull naturmiljö med mycket högt naturvärde där värdet även är knutet till kulturmiljön med ursprung från bronsåldern. Området är naturskönt med tydliga fornlämningar och är därför lämpligt som besöksmål. Inom området finns flera skyltar som informerar om platsens fornlämningsmiljö med fossila åkrar, skärvstenshögar, gravar och hällristningar. Tyvärr är dessa svåra att orientera sig efter och bör därför uppdateras och förtydligas. Ett annat tillvägagångssätt är att hällristningsytan skyltas separat, det förra är att föredra.

Fig 14. Närbild från O.

RAÄ 252:3, Gamleby socken, Kasimirsborg 1:6, Västerviks kommun

Fig 15. Hällen från S med kritfyllda figurer.

Figurerna är ristade på en häll i relativt öppen betesmark för nötkreatur vid Kasimirsborg som mäter ca 4 x 3 meter. Motiven utgörs av 11 skålgropar och 20 skepp. Vid dokumentationstillfället våren 2008 återfanns endast 12 skeppsristningar vilket berodde på att delar av hällen hade övertäckts av matjord. Berget är av kvartsit med flera sprickor och exfoliationer.

Spritning/Rengöring:	Ja
Övertäckning:	Ja
Frottage:	Ja
Plastage:	-
Kalkning:	Ja

Förslag till vårdåtgärder

I anslutning till ristningsytan växer det en en och flera småbuskar vilka bör tas bort för att undvika förna- och humusbildning. Den matjord som täcker delar av ristningen som syn-

tes vid inventeringstillfället ca 1980 bör också avlägsnas, utan arkeologisk undersökning som tidigare föreslagits. Hällen ska borstas och spritas en gång om året för att undvika ytterligare lavtillväxt.

Informationsinsatser

Kasimirsborg är klassat II som värdefull naturmiljö med mycket högt naturvärde där värdet även är knutet till kulturmiljön med ursprung från bronsåldern. Området är naturskönt med tydliga fornlämningar och är därför lämpligt som besöksmål. Inom området finns flera skyltar som informerar om platsens fornlämningsmiljö med fossila åkrar, skärvstenshögar, gravar och hällristningar. Tyvärr är dessa svåra att orientera sig efter och bör därför uppdateras och förtydligas. Den aktuella ristningsytan finns inom synhåll från en av skyltarna och skulle bli tydligare om figurerna imålades med tunn vit, reversibel färg som gör att bergets

Fig 16. Detalj.

struktur syns igenom. Att fylla ristningar med färg anses numera som kontroversiellt men kan trots det fylla en pedagogisk funktion genom tydliggörande. Inom Kasimirsborg finns flera

hällristningslokaler som lämnas ofyllda vilka då kan fungera som referensobjekt. Alternativt kan lokalen skyltas separat utan att figurerna är ifyllda men med fotografi med fyllda dito.

RAÄ 380, Gamleby socken, Kasimirsborg 1:6 ,Västerviks kommun

Fig 17. Detalj, skålgrop med kritfyllda knackspår.

Ristningsytan finns på en häll i relativt öppen betesmark och mäter ca 2,5 x 2,5 meter. Motiven utgörs av 18 skålgropar, 14 fotsulor, tre cirklar samt åtta obestämbara figurer. Vid dokumentationstillfället 2008 avlägsnades matjord vilket ledde till flera nyfynd. Bergarten är kvartsit och är tät och hård vilket gör att man ser knackningarna tydligt.

Spritzning/Rengöring:	Ja
Övertäckning:	Ja
Frottage:	Ja
Plastage:	-
Kalkning:	Ja

Förslag till vårdåtgärder

Hällen ligger mitt i en kostig vilket leder till att jord och löst material sprids ut på ytan. Ytan kan hållas öppen med relativt liten insats med spritzning och borstning en gång om året.

Informationsinsatser

Kasimirsborg är klassat II som värdefull naturmiljö med mycket högt naturvärde där värdet även är knutet till kulturmiljön med ursprung från bronsåldern. Området är naturskönt med tydliga fornlämnningar och är därför lämpligt som besöksmål. Inom området finns flera skyltar som informerar om platsens fornlämningsmiljö med fossila åkrar, skärvtenshögar, gravar och hällristningar. Tyvärr är dessa svåra att orientera sig efter och bör därför uppdateras och förtydligas. Ett annat tillvägagångssätt är att hällristningsytan skyltas separat.

Fig 18. Hällen från O med fyllda figurer.

RAÄ 469, Gamleby socken, Kasimirs borg 1:6, Västerviks kommun

Fig 19. Hällen från S med kritmålade figurer.

Lokalen har fram till 2008 inte funnits med i fornlämningsregistret. Den visades av en privatperson för arkeologer på KLM hösten 2004 då två skeppsrisingar syntes. Ristingssytan finns på en relativt brant sluttande berghäll i betesmark och kunde inte övertäckas 2007 pga av dåliga förankringsmöjligheter och betesdjur. Figurerna var otydliga och skymda av, framförallt, lavar, inom en yta av 1,1 x 1 meter. Rengörningen gjordes enbart genom spritning. Vid dokumentationen 2008 upptäcktes ytterligare

figurer i form av två dansande människofigurer, en djurfigur, en fotsula samt en ringfigur. Utanför den rengjorda ytan syns ytterligare figurer och lokalen är alltså att betrakta som oavgränsad. Berget är av tät och mycket slät kvartsit varför något frottage inte ansågs meningsfullt. Figurerna är knackade och saknar relief. Trots det syns de bra då de vita krosspårerna bryter ljuset på annat sätt än omgivande berg. Motiven är unika för Tjust.

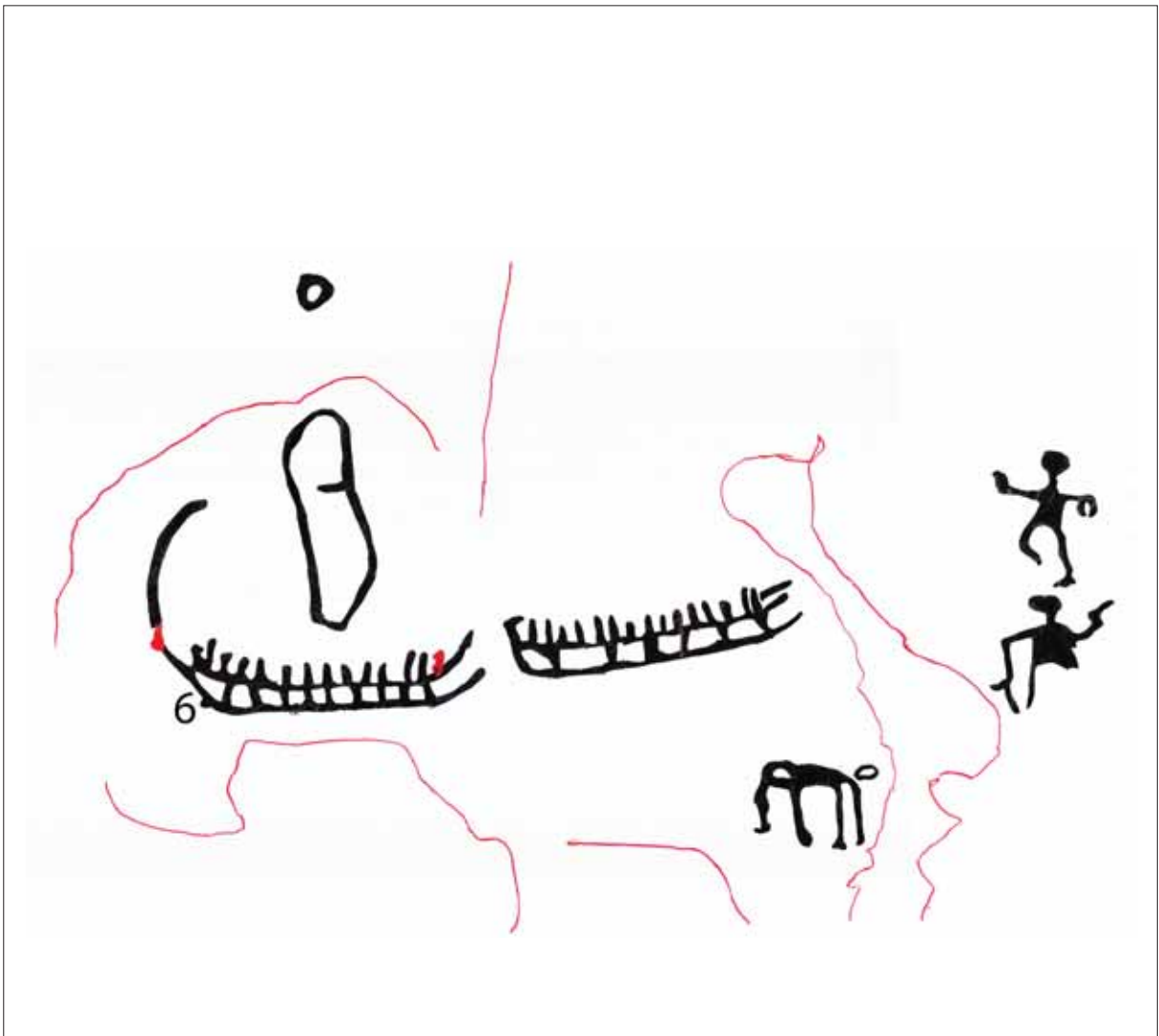

Fig 20. Plastagebild.

Spritning/Rengöring:	Ja, delvis
Övertäckning:	-
Frottage:	-
Plastage:	Ja, delvis
Kalkning:	Ja, delvis

Förslag till vårdåtgärder

För att avgränsa motivytan bör hällen rengöras genom spritning och borstning för att avlägsna lavar och alger. Denna insats kan uppgå till

fyra dagar. Sedan kan hällen hållas ren genom årlig spritning.

Informationsinsatser

Hällen ligger strax utanför det skyltade området vid Kasimirsborg och kan därför lätt missas. Ristningarna är en sevärdhet och bör därför skyltas tillsammans med RAÄ 468 och att pilar visar vägen inom området.

RAÄ 468, Gamleby socken, Kasimirs borg 1:6 ,Västerviks kommun

Fig 21. Fotsulorna sedda uppifrån.

Lokalen har fram till 2008 inte funnits med i fornlämningsregistret. Den visades av en privatperson för arkeologer på KLM hösten 2004 då två parställda fotsulor syntes. Ristningsytan finns på en mindre berghäll i betesmark och kunde inte övertäckas 2007 pga av dåliga förankringsmöjligheter och betesdjur. Figurerna var otydliga och skymda av, framförallt, lavar, inom en yta av 1 x 1 meter. Rengöringen gjordes enbart genom spritning. Vid dokumentationen 2008 upptäcktes ytterligare två fotsulor. Utanför den rengjorda ytan syns ytterligare figurer och lokalen är alltså att betrakta som oavgränsad. Berget är av samma kvalitet och art som RAÄ 469 varför något frottage inte ansågs meningsfullt. Figurerna är knackade och saknar relief. Trots det syns de bra då de vita krosspårerna bryter ljuset på annat sätt än omgivande berg.

Spritning/Rengöring:	Ja, delvis
Övertäckning:	-
Frottage:	-
Plastage:	Ja, delvis
Kalkning:	Ja, delvis

Förslag till vårdåtgärder

För att avgränsa motivitytan bör hällen rengöras genom spritning och borstning för att avlägsna lavar och alger. Denna insats kan uppgå till en halv dag. Sedan kan hällen hållas ren genom årlig spritning.

Informationsinsatser

Hällen ligger strax utanför det skyltade området vid Kasimirsborg och kan därför lätt missas. Ristningarna är tillsammans med RAÄ 469 en sevärdhet och kan ha en gemensam skyltning med denna och att pilar visar vägen inom området.

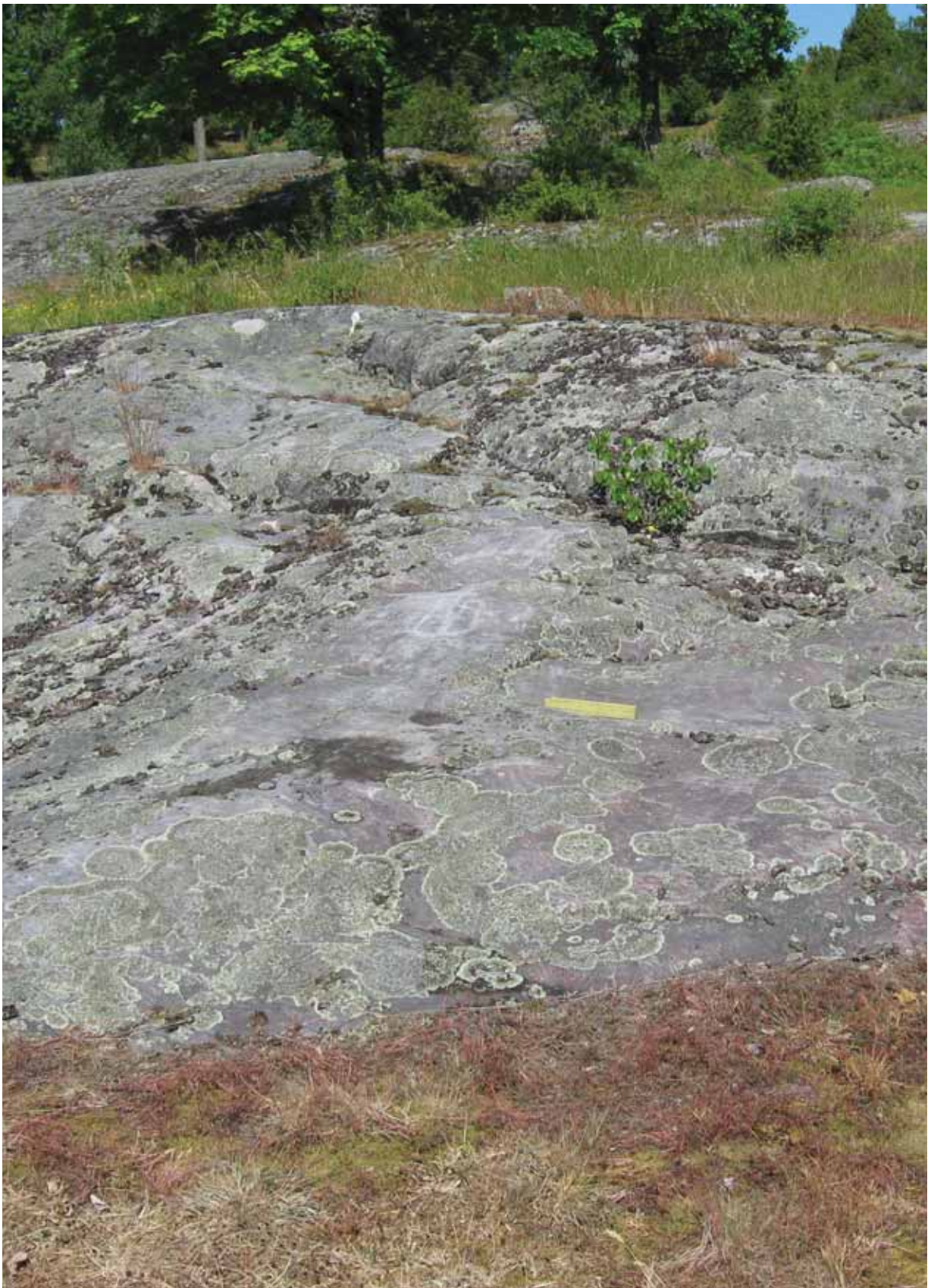

Fig 22. RAÄ 468 från S med figurerna centralt i bilden.

RAÄ 54, Gamleby socken, Gamleby, Västerviks kommun

Fig 23. RAÄ 54, ristningarna från S.

Ristningarna finns på en berghäll intill en lokalgata i industriområdet Hammer. Bakom är ett tätt buskage. Figurerna finns inom en yta av 4 x 3,5 meter och består av 110 skålgropar, fem skepp, 5 cirkelfigurer, fyra rännformiga fördjupningar och en fotsula. Berget består av amfibolit och är mycket skadat. Ca 20 % av ytan har exfolierat och det finns många bompartier och lösa bitar. Skadorna beror på att berget är mycket sprickrikt samt att hällen har eldats vid valborgsmässofrande. Rengöringen hade bara fungerat delvis då övertäckande presenningar stulits vid två tillfällen. Detta ledde till att inte alla ristningar kunde ses vid dokumentationen. Tvättad och fotograferad 1965. Imålad 1981.

Spritning/Rengöring:	Ja
Övertäckning:	Ja
Frottage:	Ja
Plastage:	-
Kalkning:	Ja

Förslag till vårdåtgärder

Om hällen skall hålla öppen bör buskarna röjas samt att den spritas en gång om året. Då hällen är i dåligt skick, vilket också försämrats, kan istället en permanent övertäckning vara aktuell. Detta görs genom täcka ristningsytan, med en marginal om 1,5 meter, med ett 0,15 meter tjockt sandlager vilket täcks av en sedummatta.

Fig 24. Ristningarna frotteras. Märk lavorna i bildens nederkant där ytan inte rengjorts.

Informationsinsatser

Hällen har den pedagogiska fördelen med att den är tätortsnära, tillgänglig och har många varierade figurmotiv. Hålls hällen öppen bör en informationsskylt sättas upp i anslutning med information om hällkonst samt varning

om att beträda hällen. I ett tydliggörande syfte kan också figurerna imålas med tunn, vit färg. Den skulle också kunna belysas nattetid med släpljus för att förstärka effekten av figurerna.

RAÄ 80, Gamleby socken, Gamleby, Västerviks kommun

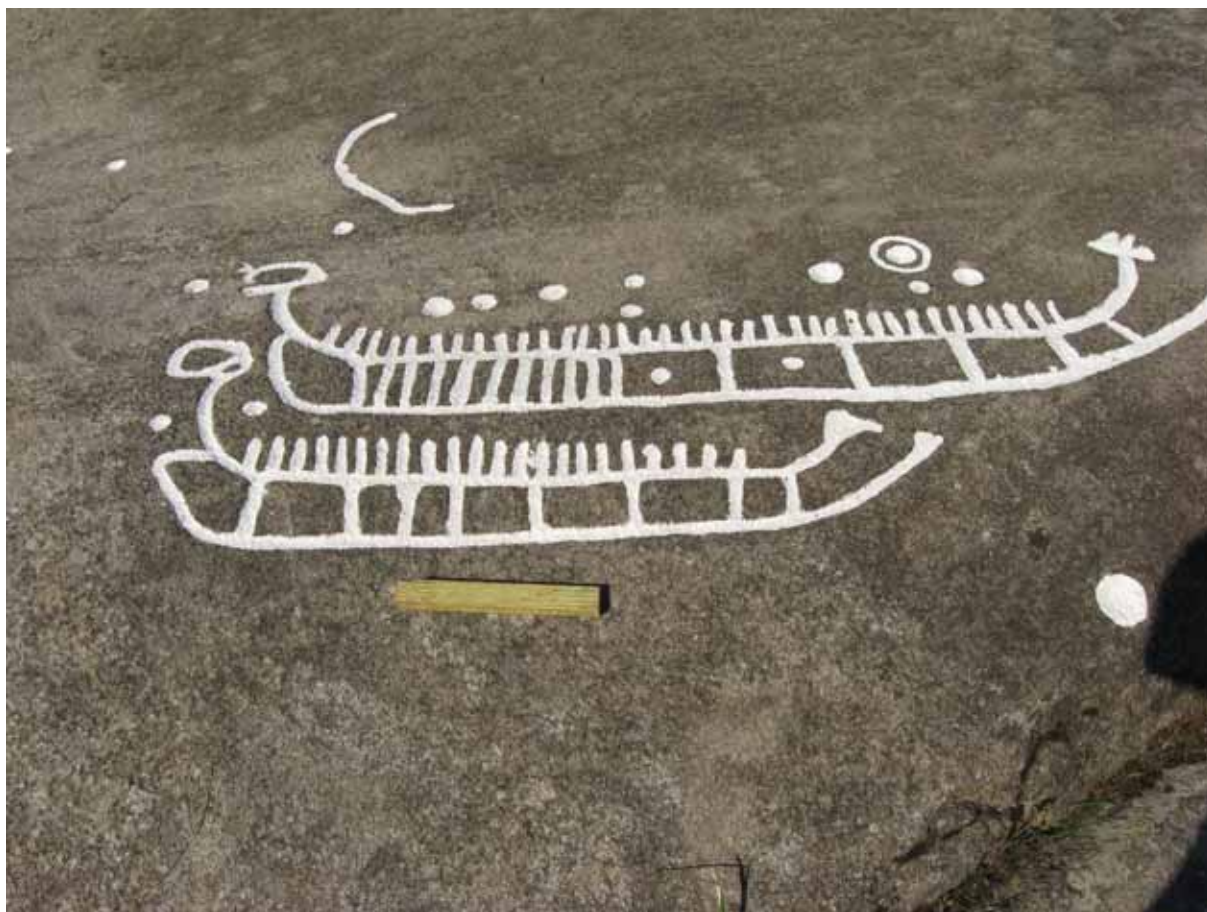

Fig 25. Skeppfigurerna med kritfärg.

Ristningarna finns på en bergklack i ängsmark vid ett villaområde. Figurerna består av 34 skålgropar och två skepp inom en yta av ca 3 x 4,5 meter. Berget är av granit och är ganska vittrat.

Spritning/Rengöring:	Ja
Övertäckning:	Ja
Frottage:	Ja
Plastage:	-
Kalkning:	Ja

Förslag till åtgärder

Hällen ska spritas en gång om året för att undvika ytterligare lavtillväxt. Det växer högt gräs intill hällen som bör hållas kort med gräsklippare.

Informationsinsatser

Lokalen har den pedagogiska fördelen med att den är tätortsnära, tillgänglig samt att framförallt skeppsrisingarna syns tydligt. Platsen skulle också gå att handikappanpassas med en kringgående träramp. Platsen bör skyltas.

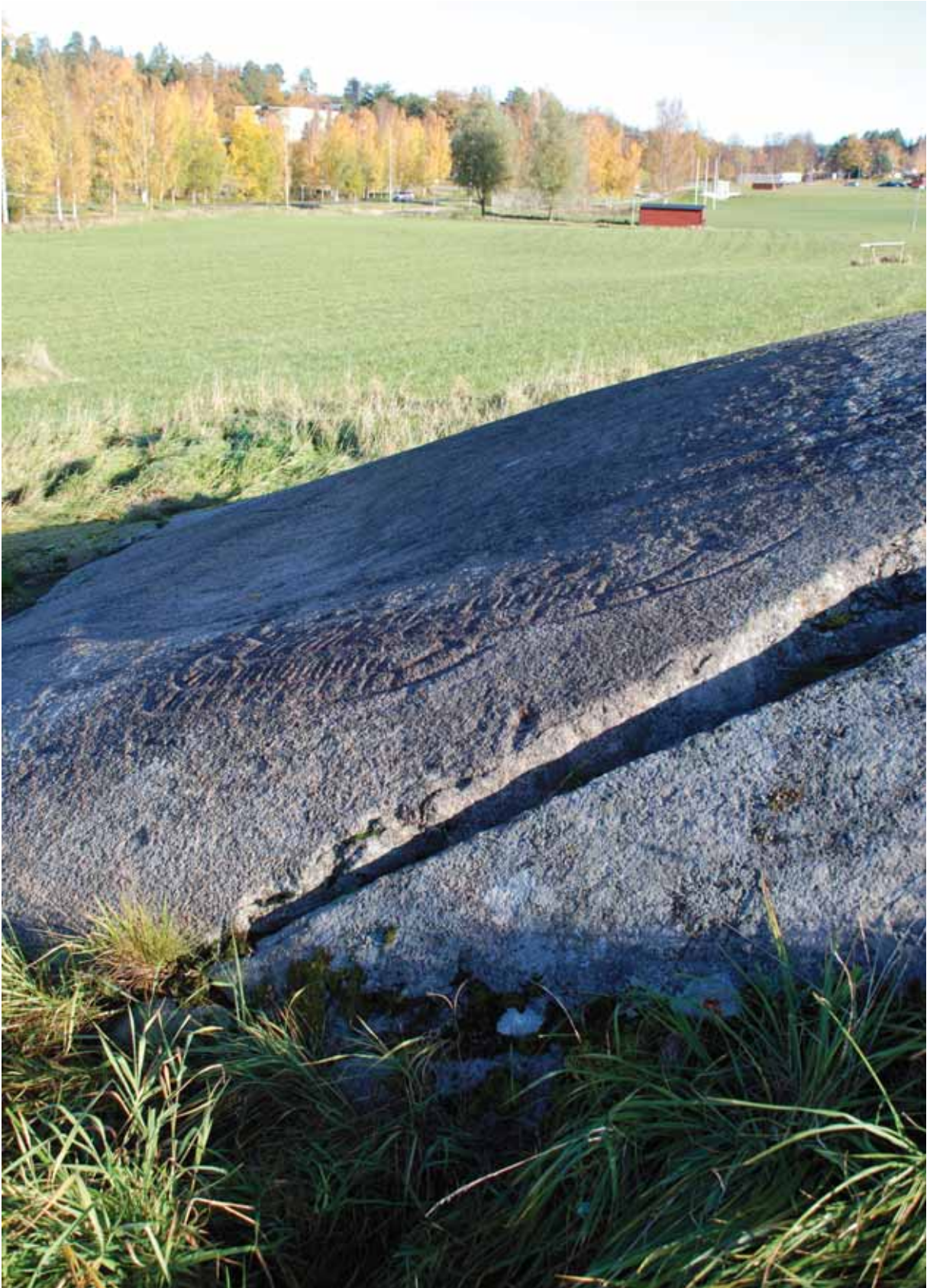

Fig 26. RAÄ 80 i morgonsol, från S. Fotograf Eva Ernfridsson.

RAÄ 93:2, Törnsfalls socken, Almvik 1:2, Västerviks kommun

Fig 27. Hällen med kritmålade figurer. Foto från V.

Lokalen ligger i en skogsdunge med ristningar inom en yta av 7,5 x 3 meter. Figurerna utgörs av 103 skålgropar, 14 fotsulor tre cirkelfigurer och två skeppsristningar. Hällen ingår i en sammanhållen fornlämningsmiljö i Almviksnäs med ett röse 6 meter söder om vilket tyder på att det kan finnas ett rituellt samband de emellan. Delar av hällen är mycket skadade med sprickor och exfoliationer. Vissa delar som togs fram under dokumentationen hade legat under matjord var dock i mycket gott skick där inknackningar syntes tydligt. Bergarten är amfibolit. 2 skepp och 44 skålgropar, målades 1981.

Spritning/Rengöring:	Ja
Övertäckning:	Ja
Frottage:	Ja
Plastage:	-
Kalkning:	Ja

Förslag till åtgärder

Törnsfall 93:2 är den av de skadedokumenterade hällarna som är i störst behov av konservering. Ett antal sprickor bör fyllas för att förhindra att löv samlas, jord bildas och högre växter växer till. Om hällen inte ska finnas tillgänglig publikt bör den övertäckas permanent.

Fig 28. Veronica och Cecilia gör frottage. Foto från SV.

Om den ska finnas till beskådan bör den vinterövertäckas innan lövfällningen på hösten. I samråd med markägaren bör också intillstående träd tas ned vilket ger en luftigare miljö med mindre tillväxt av grönalger. Om detta sker kan också en trädgallring kring röset, RAÄ 93:1, beaktas för att ytterligare förstärka det rumsliga sambandet. Hällen ska också borstas och spritas en gång om året för att undvika ytterligare lavtillväxt.

Informationsinsatser

Hällen ligger tillgängligt i anslutning till en privat väg. Intill finns också en informationsskylt som dock är skadad och bör bytas ut. Tillammans med fler hällristningar och gravar i närområdet utgör platsen ett kulturhistoriskt intressant och naturskönt besöksmål.

RAÄ 100:2, Törnsfalls socken, Almvik 1:2, Västerviks kommun

Fig 29. Scannat frottage av RAÄ 100:2.

Lokalen ligger ca 30 meter söder om RAÄ 93 och i samma hästhage som RAÄ 100:3 och 100:4. Hällen är av hård amfibolit och ristningarna som finns inom en yta av ca 3 x 1 meter består av 29 skålgropar och 7 fotsulor. I samband med rengöringen täcktes hällen endast av plastsäckar vilket fungerade utmärkt.

Spritning/Rengöring:	Ja
Övertäckning:	Ja
Frottage:	Ja
Plastage:	-
Kalkning:	Ja

Förslag till vårdåtgärder

Hällen är välbevarad men ska borstas och sprittas en gång om året för att undvika ytterligare lavtillväxt.

Informationsinsatser

Ristningarna vid Almviksnäs skulle kunna ha en gemensam skyltning i anslutning till vägen vid RAÄ 93. Intill den aktuella hällen finns ett gravröse, RAÄ 100.1, som borde rensas från de enstaka träd som växer intill för att förstärka det visuella sambandet mellan grav och ristningar.

Fig 30. Kritmålade figurer vid Almviksnäs. Foto från V.

RAÄ 100:3, Törnsfalls socken, Almvik 1:2, Västerviks kommun

Fig 31. RAÄ 100:3 med vitmålade figurer. Foto från S.

Hällen ligger öppet i en hästhage ett par meter sydost om RAÄ 100:2. Bergarten är amfibolit till kvartsit och ristningarna som består av 45 skålgropar och två fotsulor ligger inom en yta av ca 2 x 2 meter. Ytan har relativt många små exfoliationer. I samband med rengöringen täcktes hällen endast av plastsäckar vilket i detta fall fungerade utmärkt.

Spritning/Rengöring:	Ja
Övertäckning:	Ja
Frottage:	Ja
Plastage:	-
Kalkning:	Ja

Förslag till vårdåtgärder

Hällen ska borstas och spritas en gång om året för att undvika ytterligare lavtillväxt.

Informationsinsatser

Ristningarna vid Almviksnäs skulle kunna ha en gemensam skyltning i anslutning till vägen vid RAÄ 93.

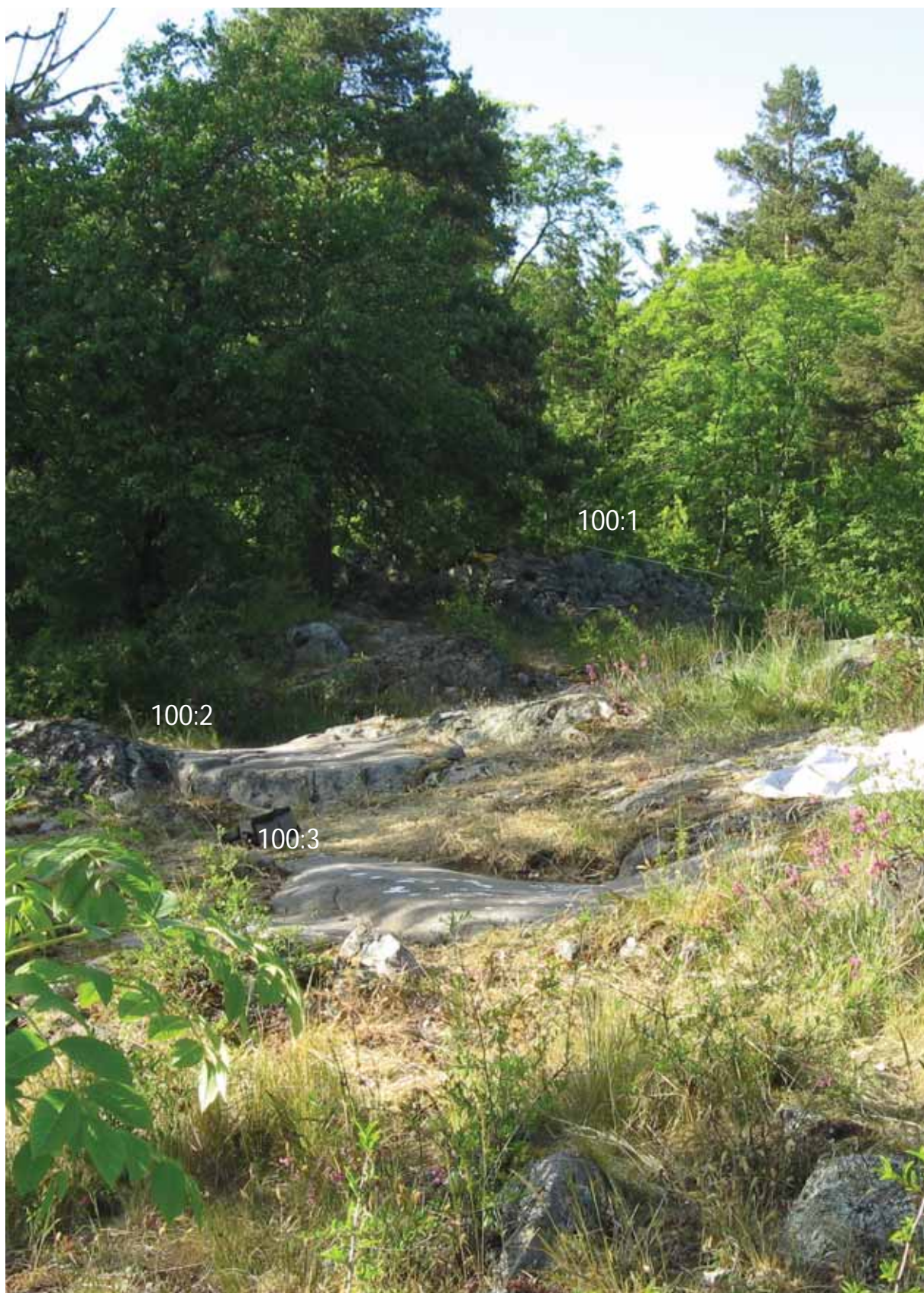

Fig 32. Översikt av ristningslokalerna RAÄ 100:2 och RAÄ 100:3 samt röset RAÄ 100:1. Från SO.

RAÄ 100:4, Törnsfalls socken, Almvik 1:2, Västerviks kommun

Fig 33. Detalj av RAÄ 100:4. Från N.

Hällen ligger i samma hästhage som RAÄ 100:2 och RAÄ 100:3. Ett par träd som står intill hällen bidrar till att löv och barr döljer stora delar av ristningarna som består av 125 skålgropar, tre fotsulor och en cirkelfigur. Ristningarna ryms inom en yta av 2,5 x 6,5 meter. Bergarten är amfibolit vilken till stora delar är skadad genom sprickor och exfoliationer.

Spritning/Rengöring:	Ja
Övertäckning:	Ja
Frottage:	Ja
Plastage:	-
Kalkning:	Ja

Förslag till vårdåtgärder

De många skadorna på den aktuella hällen kräver skydd mot överväxning som kan komma att bidra till rotsprängning. Det är också mycket angeläget att de närmsta träden tas ned. Sprickorna bör tätas för att förhindra humusbildning. Den bör också vinterövertäckas innan lövfällningen på hösten. Minsta insats är att borsta och sprita ytan en gång om året.

Informationsinsatser

Ristningarna vid Almviksnäs skulle kunna ha en gemensam skyltning i anslutning till vägen vid RAÄ 93.

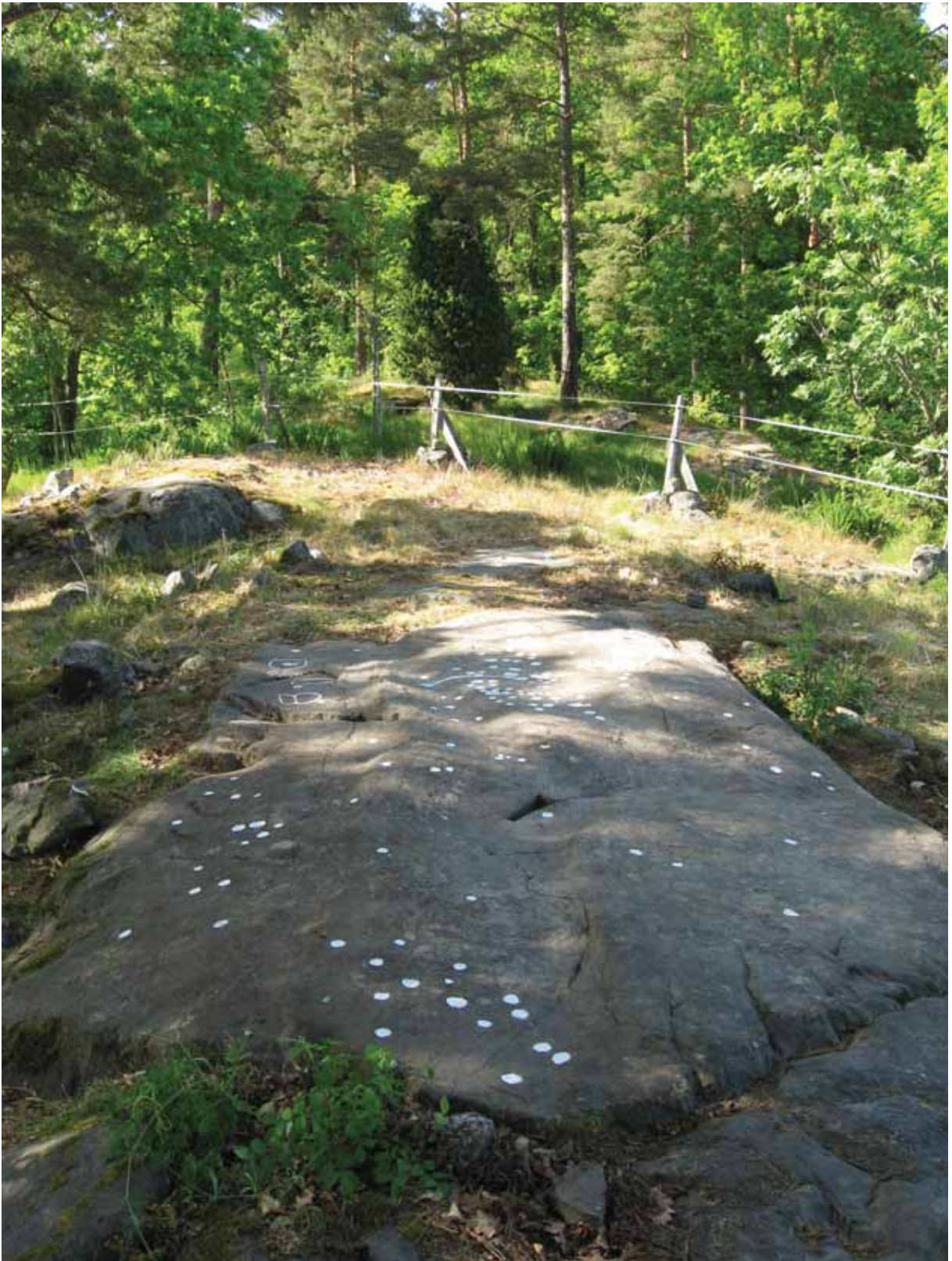

Fig 34. Hällen med kritmålade figurer, från SO.

RAÄ 144, Törnsfalls socken, Skvagerfall, (Hjortekrog), Västerviks kommun

Fig 35. Kritmålade skeppsfigurer, från N.

1963 undersöktes ett röse på den aktuella platsen. Röset var 10 meter i diameter och 1,5 meter högt. Röset hade en mittsten som var lagd direkt på en del av hällen som hade brandskador. När rösets stenar hade avlägsnats upptäcktes ristningar. Sammanlagt finns det 18 skepp, en skålgrop och en oidentifierad ristning (Widholm 1998). Figurer imålades 1963 och ytterligare 5 skepp 1981 (Friberg 1990). Den ristade ytan mäter 3,2 x 3,2 meter på en berghäll av kvartsit. Ristningarna har en mycket grund relief. Lokalen ligger alldeles intill väg E22 och en cykelväg kommer att byggas direkt norr om. Detta innebär att hällen kommer att vara helt inramad av vägar inom en snar framtid. På hällen växer en tall med överhäng delvis över ristningarna. I samband med dokumentationen våren 2008 var ristningsytan inte

tillräckligt ren för att återfinna alla ristningar. Den hårda bergarten och ristningarnas låga relief gjorde bidrag till att frotteringen blev meningslös efter försök. I stället gjordes en plastagedokumentation av de ristningar som syntes. Hösten 2008 återfanns dock alla ristningar vid skadedokumentationen.

Spritning/Rengöring:	Ja
Övertäckning:	Ja
Frottage:	-
Plastage:	Ja
Kalkning:	Ja, delvis

Förslag till vårdåtgärder

Utöver ett antal exfoliationen och sprickor är hällens beskaffenhet att betrakta som stabil.

Fig 36. Cecilia gör plastage. Från V.

Men eftersom ristningarna är så extremt grunda räcker det med lite reliefvittring för att figurerna ska bli omöjliga att se. Hällen är också extra utsatt pga närheten till den hårt trafikerade E22 med bilavgaser och vägsalt.

En åtgärd för att bevara den återstående kvaliteten av ristningarna är att täcka över den permanent. När hällen täcks över är det viktigt att kapsla in berget kring ristningarna så att vatten med salter och bilavgaser inte tränger ner till dem. Bentonit i pulver kan påföras direkt på berget för att därefter täckas med bentonitskivor i geotextil. Dessa lager bör vara en decimeter tjockt. Ovanpå detta läggs sedan ett 0,3 meter tjockt lager med stenkross, (en halv till en centimeter i diameter), för att skydda bentoniten. I ett ytterligare förslag kan röset

rekonstrueras över detta och på så sätt återställa den borttagna graven.

Minsta insats är att ta bort tallen samt att sprita och tvätta hällen en gång om året.

Informationsinsatser

Ristningarna i Hjortekrog har rönt stort intresse i den arkeologiska forskningen med kopplingen till gravritualer då ristningarna tolkas att ha skapats i samband med gravläggningen och rösebyggandet.

För att tillgängliggöra platsen mer för allmänheten kan detta underlättas genom att sätta upp en skylt norr om hällen i anslutning till den planerade cykelvägen. I övrigt ligger ristningen svårtillgänglig beroende av närheten till E22 och kringliggande åkermark.

RAÄ 214, Törnsfalls socken, Källsåker 1:1, Västerviks kommun

Fig 37. Ristningen i Källsåker framgrävd och vitmålade. Foto från S.

Hällan, som varit övertäckt sedan 1975, grävdes fram våren 2008. 1971 hade den målats med vit, vattenbaserad färg. Ristningarna finns på sydsidan av en bergknalle med nästan vertikal lutning inom en yta av 5 x 2,5 meter. Berget utgörs av ljus kvartsit med den övre delen mer vittrad än den nedre. Skadorna består av exfoliationer och sprickor. Motiven består av 27 skålgropar, 15 skepp, två som närmast liknar djurfigurer samt en cirkelfigur. Dokumentationen underlättades genom att hällan varit täckt vilket innebar att berget var rent. Lokalen ligger i gränsen mellan åkrar och skog. Platsen intill hällan finns vildvuxna buskar och höga örter. Via en bruksväg är den lättillgänglig.

Spritning/Rengöring:	-
Övertäckning:	Ja, sedan 1975
Frottage:	Ja
Plastage:	-
Kalkning:	Ja

Förslag till vårdåtgärder

Hällens kvartsit är hård och spröd vilket skapar en känslighet för snabba variationer i temperatur och fuktighet. Det är mycket svårt att förutse hur snabbt skadorna förvärras på grund av klimatet. Detta kan följas upp med hjälp av fotodokumentation och frottage. Det är dock mycket viktigt att hällan hålls ren från växtlighet. Om hällan inte skall visas kan den återigen

Fig 38. Detalj av frottage. Foto från SO.

övertäckas som ett alternativ till att minimera underhållet. Då kan bergytan täckas med isolerande bentonitskivor och därefter skall ett jordlager med minst 0,3 meters tjocklek läggas ovanpå i syfte till att förhindra att rötter når berget. Detta kan inspekteras vartannat år.

Ska hällen finnas tillgänglig bör mer berg tas fram så att vegetation hålls en bit ifrån ristningsytan. Till ristningen från bruksvägen kan en flistäckt stig läggas vilket också bidrar till att hålla undan växtlighet. Med hjälp av årlig spritning hålls lavar borta. Kanske kan också ett tak byggas över hällen för att förhindra att nederbörd fryser i sprickorna. Man bör alltså följa utvecklingen på hällen. Om den vittrar mest vintertid är vintertäckning bra. Om den

även vittrar under sommartid, av stora temperaturskillnader mellan natt och dag till exempel, så kan tak vara ett bra alternativ.

Informationsinsatser

En stor fördel med ristningen i Källsåker är att den ligger relativt tätortsnära med framkomliga vägar. Tjust är känt för sina hällristningar och denna lokal är den som ligger närmast centralorten Västervik. Med sin figurvariation är den också en sevärdhet som kan pedagogiskt och rumsligt knytas till gravar och boplatser från bronsåldern i närområdet. En minsta informationsinsats om hällen lämnas övertäckt är att platsen skyltas.

RAÄ 22:1, Gladhammars socken, Lunds by, Västerviks kommun

Fig 39. RAÄ 22 från SV.

Ristningen vid Lunds by har den hällkonst som blev den först uppmärksammade av ristningarna i Kalmar län. På vägen hem från sin öländska resa 1634 stannade J. H. Rhezelius till och tecknade av den. Hällen, som består av kvartsit, ligger i en skogskant, omgiven av träd, bakom en tomt med villabebyggelse. I söder finns en mindre ängsmark. Tvättad och fotad 1965. Imålad med svart plastfärg slutet av 70-/början av 80 -talet. Figurerna på hällen består av 27 skålgropar, 19 fotsulor, en rännformig fördjupning samt ett nyfynd som närmast liknar en människofigur. Berget har en bra kvalitet och inknackningar syntes tydligt. Den ristade ytan mäter 4 x 2 meter.

Spritning/Rengöring:	Ja
Övertäckning:	Ja
Frottage:	Ja
Plastage:	-
Kalkning:	Ja

Förslag till vårdåtgärder

Ristningarna är i så bra skick att inga större åtgärder krävs. Det skulle vara bra att röja bland träden kring lokalen för att undvika att nedfallna löv och barr bildar förna och humus. Sedan räcker det med att borsta och sprita ytan en gång om året.

Fig 40. Frottage RAÅ 22.

Informationsinsatser

Hällen är skyltad men ligger relativt svårtillgänglig. För att komma dit krävs att man går över en privat villatomt vilket inte är lämpligt. För en annan väg tvingas man att klättra över

en stenmur och sedan gå genom ängsmarken i söder. Det bästa vore att hänvisningsskylta vid vägen, öppna stenmuren och anlägga en enkel stig till och från lokalen.

RAÄ 38, Döderhults socken, Lagmanskvärn 1:4, Oskarshamns kommun

Fig 41. Hällen från V.

Ristningarna finns på en låg häll mellan betes- och skogsmark. Till platsen finns en skogsväg och vid parkeringen finns en informations-skylt. Hällen är stängslad för att utestänga betesdjur samt att en skogsväg gick över den fram till stängslingen 1958. Ristningen som är den enda kända i Oskarshamns kommun upptäcktes 1928. Sedan åtminstone 1964 har den varit målad med röd färg. Vid frotteringen 2008 kunde det konstateras att den inte är korrekt ifylld. Ristningarna består av sju skeppsfigurer, fem fotsulor, två skålgropar och ett nyfynd av en rännformig fördjupning. Hällen är av en ljus gnejsgranit och ristningsytan mäter 3,8 x 3,5 meter.

Spritning/Rengöring:	Ja
Övertäckning:	Ja
Frottage:	Ja
Plastage:	-
Kalkning:	Ja

Förslag till vårdåtgärder

Eftersom att hällen är porig med många lösa korn är den ömtålig. Detta gör att den inte får skrubbas. Däremot skall den spritas årligen för att förhindra ytterligare lavtillväxt. Om det, trots spritning, visar sig att hällen fortfarande vittrar bör den vinterövertäckas.

Fig 42. Magnus gör frottage.

Informationsinsatser

Då ristningarna är de enda kända i Oskarshamns kommun samt att de har en relativt intressant komposition bör de finnas tillgängliga för allmänheten och forskarvärlden. En upp-

daterad skyltning bör ha en bild över figurerna. Då ristningarna är grunda och svåra att se kan det så småningom vara befogat att fylla ristningarna med vit färg.

RAÄ 83, Mönsterås socken, Habbestorp 7:1, Mönsterås kommun

Fig 43. Hällen med ikritade figurer. Foto från S.

Denna lokal är den enda kända i Mönsterås kommun. Ristningsytan på den aktuella lokalen mäter 1 x 0,5 meter och ligger i nerkan- ten av en liten bergknalle av smålandsporfyv. Hällen är belägen på en gårdstomt och har ett lövträd (ask) som växer precis intill figurerna. Ristningarna utgörs av tre skeppsristningar och en cirkelfigur, sistnämnda återfanns inte vid dokumentationstillfället 2008. Hällen är grovt vittrad och i samband med spritningen och övertäckningen 2007 återfanns inte den nedersta skeppsristningen. Då vi misstänkte att den ristningen kunde finnas under marky- tan grävde vi fram den och det visade sig att den ytan var i mycket bättre skick och knappt alls vittrad.

Spritning/Rengöring:	Ja
Övertäckning:	Ja
Frottage:	Ja
Plastage:	-
Kalkning:	Ja

Förslag till åtgärder

Först och främst skall trädet som växer intill ristningen tas bort. Anledningen till detta är att rötterna skadar berget och ristningen. Om hällen inte skall visas bör den täckas permanent. Detta görs bäst med att täcka den berörda delen av hällen med geotextil. Därpå läggs ett lager matjord med minst 0,3 meter tjocklek. (Erfarenheten visar att gräsrötter inte tränger så djupt). Minsta insats är att sprita den en gång om året och vintertäcka den, (se nedan).

Fig 44. Figurerna frotterade. Foto från S.

Informationsinsatser

Flera faktorer talar för att ristningen i Möns-
terås skall permanentövertäckas. Utöver att
hällen har vittrat avsevärt och att ristningarna
så småningom försvinner, så ligger den otill-
gängligt på en privat tomt.

Då det är den enda kända ristningen i Möns-
terås kommun kan den ha ett publikt värde i

sig. Om den skall visas så bör platsen skyltas.
Då borde man också överväga att fylla ristning-
arna med vit färg då de är svåra att se. För att
lindra nedbrytningen bör den i så fall vinter-
täckas vilket kanske markägaren kan hjälpa till
med.

RAÄ 16:2, Arby socken, Kulltorp 4:1, Kalmar kommun

Fig 45. Figurerna i Arby ikritade. Foto från SO.

Ristningen ligger i åkermark och figurerna finns inom en yta av 2 x 1,5 meter. Figurerna är huggna i ett flyttblock av grovkornig röd granit. Motiven utgörs av fem skeppsfigurer och 11 skålgropar varav 8 är nyfynd. Två av skålgroparna är förbundna med en ränna. Skeppen är de tydligast kända i Kalmar län.

Spritning/Rengöring:	Ja
Övertäckning:	Ja
Frottage:	Ja
Plastage:	-
Kalkning:	Ja

Förslag till åtgärder

Hällen bör inte låtas växa igen utan skall hållas fri från vegetation genom årlig spritbehandling.

Ett par större stenar bör läggas runt det ristade blocket i syfte att förhindra att jordbruksmaskiner kommer för nära. Vid skadedokumentationstillfället syntes skador på blocket efter att ett jordbruksredskap hade stött emot.

Informationsinsatser

Då ristningen är den enda kända av sitt slag i Kalmar kommun och södra Kalmar län föreligger ett stort intresse av att informera om den. Lokalen ligger tillgänglig från en bruksväg och syns tydligt därifrån om den hålls ren och att ljusförhållandena är de rätta. Platsen är hänvisningsskyldad av lokala intressenter men detta bör kompletteras med en särskild informationsskylt om den aktuella ristningen tillsammans med RAÄ 113 och RAÄ 16:1.

Fig 46. Detalj av den rengjorda ytan. Fotograf Eva Ernfridsson.

RAÄ 113, Arby socken, Kulltorp 4:1, Kalmar kommun

Fig 47. Skålgropar och rännor. Foto från SSV.

Ristningen återfinns på ett flyttblock av grovkornig granit i en lummig betesmark. Figurerna som utgörs av 19 skålgropar ryms inom en yta av 1,4 x 1,3 meter. Sex av dessa har rännor som löper åt samma håll, nedför blocket. Någon meter väster ut ligger RAÄ nr 16:1, som utgörs av ett större flyttblock med 18 skålgropar och två rännor.

Spritning/Rengöring:	Ja
Övertäckning:	Ja
Frottage:	Ja
Plastage:	-
Kalkning:	Ja

Förslag till åtgärder

För att hålla ristningsytan ren från lavar och mossar så bör hällen borstas och spritas en gång om året. I samband med detta kan även RAÄ 16:1 efterhållas.

Informationsinsatser

Lokalen ligger tillgänglig från en bruksväg och är tillsammans med RAÄ 16:1 och 16:2 ett intressant besöksmål. Platsen är hänvisningsskyldad av lokala intressenter men detta bör kompletteras med en särskild informationsskylt om den aktuella ristningen tillsammans med RAÄ 16.

Fig 48. Detalj, RAÄ 113. Fotograf Eva Ernfridsson.

Referenser

- Arnell, K-H. 1977. Fornlämningar och forn-
lämningsvård i Tjust. Tjustbygdens kultur-
historiska förening. Västervik.
- Ernfridsson E. 2008. Skadedokumentationer
över samtliga lokaler som ingått i aktuellt
projekt utom Gamleby RAÄ nr 468.
- Ernfridsson, E. & Källström, L. 2004. Vård-
plan för hällristningar i Lofta, Kalmar
län. Rane-projektet Kalmar län, december
2004.
- Friberg, B. 1990. Hällristningar i Tjust. Kal-
mar län 1990. Årsbok för kulturhistoria
och hembygdsvård. Årgång 75. Oskars-
hamn.
- Källström, L. 2005. Utkast till projektplan
050531. Hällristningar i Kalmar län –
dokumentation, vård och information.
Stencil. Länsstyrelsen i Kalmar län.
- Petersson, M. 2006. Fortsättningen av
RANE-projektet i övriga Kalmar län.
Kostnadsberäkning. Stencil. Kalmar läns
museum.
- Schulze, H & Källström Alexandersson, L.
2005. RANE-projektet i Kalmar län 2002-
2005. Rock Art in Northern Europe – ett
projekt om hällkonst. Slutrapport från
Kalmar län. Rapport september 2005.
Länsstyrelsen Kalmar län och Kalmar läns
museum.
- Widholm, D. 1998. Rösen, ristningar och
riter. Acta Archaeologica Lundensia. Series
prima in 4°. Nr 23. Lund.

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr: 431-13079-07

Kalmar läns museums dnr: 33-456-07

Projektnummer KLM: 08/14

Uppdragsgivare: Länsstyrelsen, 391 86 Kalmar

Landskap: Småland

Kommun: Västervik, Oskarshamn, Mönsterås och Kalmar

Socken: Gamleby m fl, Döderhult, Mönsterås och Arby

Fastighet: flera

Fornlämningsnr: flera

Ekonomisk karta: flera

X koordinat: flera

Y koordinat: flera

Personal: Magnus Petersson, Cecilia Ring, Arwo Pajusi, Veronica Palm

Skadedokumentation: Eva Ernfridsson, Konserveringsvetaren,
Anders Zornsgatan 34 B, 412 72 Göteborg

Foto, Du nr: Du 120:1 - 265

Dokumentation: All dokumentation förvaras på KLM.

Adress

Box 104, S-391 21 Kalmar

Telefon

0480-45 13 00

Fax

0480-45 13 65

E-post

info@kalmarlansmuseum.se

Hällristningar vid Smålandskusten II

Fortsatta vårdnadsinsatser 2009

Västerviks, Oskarshamns, Mönsterås och Kalmar kommuner

Cecilia Ring

KALMAR LÄNS MUSEUM
Arkeologisk rapport 2010:3

Hällristningar vid Smålandskusten II

Fortsatta vårdnadsinsatser 2009

Västerviks, Oskarshamns, Mönsterås och Kalmar kommuner

Författare	Cecilia Ring
Copyright	Kalmar läns museum
Redaktion	Per Lekberg, Seija Nyberg
Kartor	Publicerade i enlighet med tillstånd 507-98-2848 från Lantmäteriverket
Förlag	Kalmar läns museum
ISSN	1400-352X

Abstract

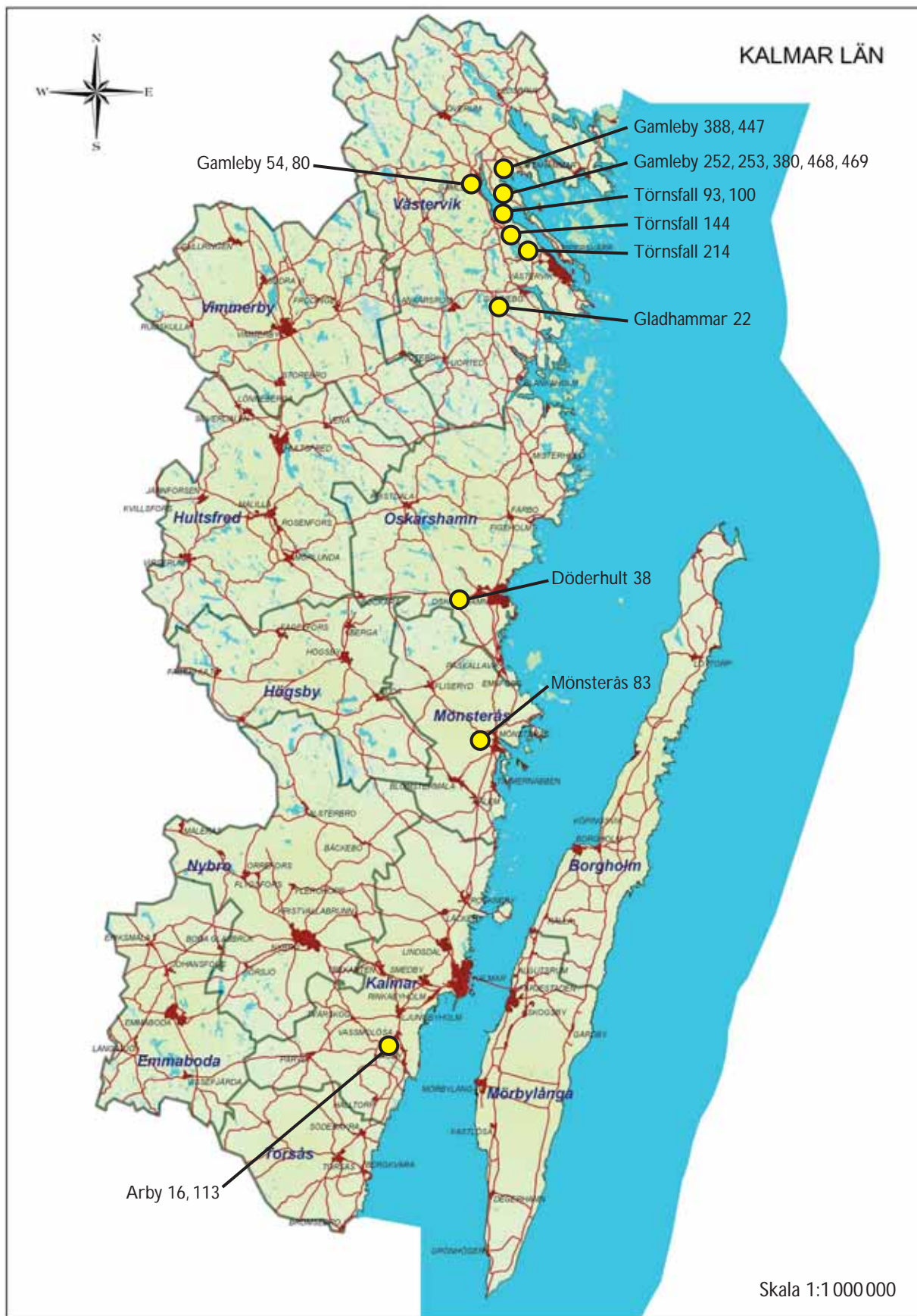
Keywords: Rock carvings, archaeological documentation

This report presents the results from the fieldwork performed by Kalmar County Museum in October and November 2009 with purpose to care for a number of rock-carvings situated in the counties of Västervik, Oskarshamn, Mönsterås and Kalmar. The project was initiated by Länsstyrelsen in Kalmar and by the action plan suggested in the report “Hällristningarna vid Smålandskusten” (Petersson 2009). The aim of the project was to clean the slabs and to, be it necessary, cover

them up to protect from wearing during the winter. The results show that the precautions and prior actions to protect the slabs had been working and many of the slabs were therefore in good condition. Contacts were also made with landowners and parties concerned to secure future care for the rock-carvings in question for this project. Results of these contacts show that a few local associations are interested in caring for the rock-carvings but in many cases, other solutions must be found.

Innehåll

Inledning	8
Bakgrund och syfte	9
Arbetet 2009	10
Projektbeskrivning/Syfte.....	10
Metod.....	10
Resultat och "adoption"	11
Västerviks kommun.....	12
Raä 388, Gamleby 2:1 Gamleby-Måsebo 1:2.....	12
Raä 447, Gamleby socken, Gamleby-Måsebo 1:2.....	13
Raä54, Gamleby socken, Gamleby.....	14
Raä 80, Gamleby socken, Gamleby.....	15
Raä 93:2, Törnsfalls socken, Almvik 1:2.....	16
Raä 100:2-3 Törnsfalls socken, Almvik 1:2.....	17
Raä 100:4 Törnsfalls socken, Almvik 1:2.....	18
Kasimirsborg 1:6.....	19
Raä 468, Gamleby socken, Kasimirsborg 1:6.....	19
Raä 469, Gamleby socken, Kasimirsborg 1:6.....	20
Raä 380, Gamleby socken, Kasimirsborg 1:6.....	21
Raä 252:3, Gamleby socken, Kasimirsborg 1:6.....	22
Raä 253, Gamleby socken, Kasimirsborg 1:6.....	23
Raä 144, Törnsfalls socken, Skvagerfall, (Hjortekrog).....	24
Raä 214, Törnsfalls socken, Källsåker 1:1.....	25
Raä 22:1, Gladhammars socken, Lunds by.....	26
Oskarshamns kommun.....	27
Raä 38, Döderhults socken, Lagmanskvarn 1:4.....	27
Mönsterås kommun.....	28
RAÄ 83, Mönsterås socken, Habbestorp 7:1.....	28
Kalmar kommun.....	29
Raä 16:2 Arby socken, Kulltorp 4:1.....	29
Raä 113, Arby socken, Kulltorp 4:1.....	30
Källkritik och förslag	31
Diskussion.....	31
Referenser	32
Tekniska och administrativa uppgifter	33

Karta över Kalmar län med undersökningsområdena markerade.

Sammanfattning

På uppdrag av Länsstyrelsen i Kalmar län utförde personal från Kalmar läns museum de vårdåtgärder på hällristningarna som föreslagits i "Hällristningarna vid Smålandskusten" (M. Petersson 2009). Vid besöken, som genomfördes under oktober och november 2009, såg hällarna ut att vara i gott skick och de flesta såg fria ut från lava. Vårdåtgärderna som föreslagits tidigare verkar ha fungerat och det gick inte att med blotta ögat se att lavan var tillbaka men alla hällar rengjordes och spritades. Endast de hällar som ligger i skogsmark och där löven från träden fallit ner på kunde man se vikten av att rengöra hällarna regelbundet för att inte få tillväxt. Fem hällar täcktes också helt eller delvis över vintern.

Kontakter har också tagits med markägare och berörda parter, för att försöka

hitta ett sätt att långvarigt säkerställa vården av ristningarna. Generellt kan man säga att alla berörda markägare varit positiva till att hällristningarna sköts årligen och till att de skyltas upp och görs mer tillgängliga för intresserade. Dock är det ingen markägare som känt att man själv vill ta på sig ansvaret med den årliga skötseln utan de vill gärna att någon förening eller dylikt sköter det istället.

Hembygdsföreningarna som blivit kontaktade har i de flesta fall varit intresserade av att ta på sig den årliga skötseln men vi har även en skola i Gamleby samt en privatperson som varit villiga att ta på sig vården på hällarna.

På några ställen har det varit svårt då hällarna ligger långt från skolor och andra föreningar så på vissa av hällarna måste man finna en annan lösning.

Inledning

På uppdrag av Länsstyrelsen i Kalmar län har Kalmar läns museum under 2009 återigen rengjort de 20- tal hällristningar som rengjordes och dokumenterades under 2007-2008, (Peterson 2008). Lokalerna ligger i framförallt länets norra del, i socknarna Gamleby, Törnsfall och

Gladhammar. I Oskarshamns kommun finns en känd hällristning i Lagmanskvarn, Döderhults socken. I Mönsterås kommun och socken finns en i Habbestorp. De i södra delen av vårt län kända hällristningarna finns i Arby socken i Kalmar kommun, se bild sid 6.

Bakgrund och syfte

Inom ramen för Rane-projektet i Kalmar län, som utfördes 2002-2005, koncentrerades arbetet till de 11 kända hällristningarna i Lofta socken. Hällarna dokumenterades då arkeologiskt, skadeinventerades och det upprättades en vårdplan för varje ristningslokal. Dessutom tillgängliggjordes några lokaler för besökare genom skyltning, anläggande av parkeringsplats mm. (Schulze & Källström Alexandersson 2005).

2008 fortsatte arbetet med att rengöra, do-

kumentera och skadeinventera återstoden av hällristningarna i Kalmar län. Den här gången på initiativ av Länsstyrelsen i Kalmar län. Syftet med projektet var att erhålla en likvärdig vårdinsats och dokumentation av länets övriga hällristningar och att det skall finnas arkeologisk dokumentation, skadedokumentation och vårdplan för samtliga hällristningar i Kalmar län (Petersson 2009).

Se karta 1 på sidan 6 med de olika hällristningslokalerna markerade.

Arbetet 2009

Projektbeskrivning/Syfte

På uppdrag av Länsstyrelsen i Kalmar län utförde Kalmar läns museum under oktober och november fältarbete vid länets hällristningar. De hällristningar som omfattades av arbetet var de ristningar som under 2007 och 2008 rengjorts (Petersson 2009), dokumenterats och skadeinventerats.

Det arbete som utförts under 2009 har bestått av två delar, dels fältarbetet med det faktiska fysiska arbetet, och dels del två som gick ut på att ta kontakt med t ex hembygdsföreningar, skolor och andra intresserade. Det gjordes då försök att förmå dem att ta på sig den årliga skötseln på ristningarna för att också skapa en relation mellan lokalbefolkningen och lämningarna i deras närområde, nedan kallat ”adoption” av ristningarna.

Metod

Innan fältarbetet utfördes togs kontakt med markägarna för att informera dem om att vi skulle besöka platserna samt för att inleda en diskussion om hur de ställde sig till att själva ”adoptera” ristningarna eller om någon annan som tex hembygdsföreningen tog på sig den fortsatta vården. I vissa fall ligger ristningarna på mark som tillhör kommunen eller tex Svevia. Kontakten har då varit svårare men försök gjordes att nå en markägare till varje plats. För ristningen vid Lagmanskvarn (Raä 38), Oskarshamns kommun skickades till slut ett brev till markägaren då det omöjligt gick att få kontakt per telefon. Det visade sig då att

marken ägdes av kommunen och inte en privat markägare.

Det visade sig i stort sätt omöjligt att åka ut och träffa hembygdsföreningarna så som vi från början hade tänkt oss då det inte gick att samla dessa så snabbt. Mycket tid har istället gått åt till att ringa och söka, ibland även brevledes eller via mail, markägare men även hembygdsföreningar.

Efter det att alla markägare informerats påbörjades fältarbetet. Alla ristningar besöktes och borstades av med en borste. Därefter sprejades ristningarna med en blandning av ren sprit och vatten. Spritningen var tvunget att göras en dag då det inte regnade och det fick inte regna tre timmar efter det att spriten hållts på hällen då den då spolades bort.

Fyra ristningar täcktes också med presenningar efter rekommendationer från Eva Ernfridsson då de ligger inne i skogsmiljö och mycket löv faller ner och lägger sig på hällarna. Dessa ristningar var Raä 93:2 och Raä 100:4 i Almvik, Törnsfall sn, Raä 253 Kasimirsborg, Gamleby sn, Raä 221:1 vid Lundsby, Gladhammar sn samt Mönserås sockens enda ristning, vid Habbestorp Raä 83. Alla fem ristningarna rengjordes och spritades innan övertäckning. Ristningarna kommer att avtäckas någon gång under våren 2010 när snön har försvunnit.

I stort sätt alla som vi varit i kontakt med har varit positiva och markägarna har många gånger stort intresse och alla har varit positiva till att få sina hällristningar mer uppmärksammade.

Resultat och "adoption"

Efter avslutat fältarbete har ytterligare kontakter med markägarna tagits för att ta reda på deras inställning till att någon adopterar hällristningen. Adoptionen kommer att innebära att någon minst en gång om året rengör hällarna. Vi har också ställt frågan hur de ställer sig till en eventuell skyltning och iordningställande av platserna som besöksmål. Alla markägare som vi varit i kontakt med (för undantag se nedan) har ställt sig positiva både till att skötseln tas om hand av någon i närområdet samt till att göra dem mer tillgängliga som besöksmål. Dock har ingen av markägarna varit villiga att ta på sig den årliga skötseln och en anledning till det är sannolik att man trots att arbetet är svårare och tar mer tid än det i verkligheten

gör även om vi förklarat innebörden av arbetsuppgiften.

Vidare har kontakter som tagits med hembygdsföreningar och bl a skolor varit mest positiva och ett intresse för att "adoptera" hällristningarna har funnits av ett flertal. De flesta hembygdsföreningar har varit positiva och i några fall sköts redan ristningarna av dem. Vissa anser sig dock inte ha tid och möjlighet att ta på sig den årliga vården och där har lösningar sökts på annat sätt.

Nedan presenteras varje lokal för sig, det arbete som utförs på lokalen samt de samtal med markägarna och eventuella "adoptivföräldrar" som gjorts.

Bild 1. De fyra skeppsfigurerna i förgrunden, nere till höger, och skålgroparna syns längre upp till vänster. Raä 388.

Västerviks kommun

Västerviks kommun har överlägset flest hällristningar i Kalmar län. Värt att notera är att lokalerna i Måsebo, Kasimirsborg och Gamleby ingår i K95, Riksintresse för kulturmiljövård i Kalmar län.

Raä 388. Gamleby 2:1 Gamleby-Måsebo 1:2 Hällen, som ligger i betesmark består av fyra skeppsfigurer, en cirkelfigur, en obestämbart figur samt 67 skålgropar inom en yta av ca 2 x 2 meter. Bergarten är ljus kvartsit och är till största delen ovittrad. Flera av skålgroparna är knackade i naturliga sprickor. Hällen var vid besökstillfället fortfarande i bra skick och ristningarna syntes tydligt. Den borstades av och sprit hällades på de ristade delarna.

Kontakt med markägaren

Fastigheten är under försäljning så ingen har velat svara på frågor om intresse/inställning till att ristningen görs mer tillgänglig och kanske skyltas.

Kontakt med tänkta "adoptivföräldrar"

Kontakt är tagen med Gamleby hembygdsförening. Hembygdsföreningen har ställt sig positiv till att ta på sig skötseln av några ristningar i socknen.

Bild 2. Ulrika Söderström i färd med att borsta av blocket, Raä 447.

Raä 447, Gamleby socken, Gamleby-Måsebo 1:2

Raä 447 är ett block som ligger i betesmark för nötkreatur och består av 115 skålgropar och två skeppsfigurer inom en yta av ca 2,4 x 2,5 meter. De flesta skålgropar är tydliga medan skeppen är svårare att se. Blocket består av amfibolit och är sprickrikt med en del lösa bitar och bompartier.

Kontakt med markägaren

Fastigheten är under försäljning så ingen har velat svara på frågor om intresse/inställning till att ristningen görs mer tillgänglig och kanske skyltas.

Kontakt med tänkta "adoptivföräldrar"

Kontakt är tagen med Gamleby hembygdsförening, se ovan.

Bild 3. I vissa av skålgroparna syntes fortfarande färgrester. Kan de vara kvar från 2008?

Bild 4. Ulrika studerar Raä 80 i det blöta oktobervädret.

Inom Gamleby samhälle finns två registrerade hällristningslokaler Raä 54 och 80. Båda ligger inne i själva samhället och borde vara lätta att skylta såväl för ortsinnevanare som besökare.

Raä 54, Gamleby socken, Gamleby

Raä 54 ligger på en relativt flack häll i industriområdet Hammer i östra delen Gamleby samhälle. På hällen finns flera olika figurer som skepp, spiraler och en fotsula. I övre delen (norr) av hällen växer buskar och sly.

På hällen fanns vid besökstillfället lite jord och en del glassplitter. Då den ligger centralt utnyttjas den släta hällen till att "vila" på.

Bild 5. Raä 80" ovanifrån", det syns tydligt var spritning och övertäckning har varit då hällen för övrigt är övervuxen med lava.

Raä 80, Gamleby socken, Gamleby

Raä 80 ligger intill den södra avfarten från E22:an på en bergklack i öppen gräsbevuxen mark intill ett villaområde. På hällen finns två relativt djupa skepp ristade samt ett drygt 30-tal skålgropar. Runt om bergsklacken växer högt gräs som bör hållas efter.

Vid besökstillfället borstades båda hällarna av och det hällades sprit på dem. Båda hällarna såg "rena" ut och såg ut att ha klarat sig bra under det gångna året.

Kontakt med markägaren

På båda platserna är det Västerviks kommun som äger marken och som har skötseln på marken runt omkring. Kommunen är informerade om projektet.

Kontakt med tänkta "adoptivföräldrar"

Samtal har förts dels med rektorn samt med lärare för gymnasiesärskolan på Hammarsskolan i Gamleby som har ett trädgårdsprogram. Skolan ligger inte långt från hällen Raä 54.

Bild 6. Hällen före rengöringen. Raä 93:2.

Raä 93:2, Törnsfalls socken, Almvik 1:2

Törnsfall Raä 93:2 är en häll där det är ristat 14 fotsulor, tre cirkelfigurer, två skepp samt ett drygt 100-tal skålgropar. Hällen är i mycket dåligt skick och den häll som "mår sämst" och är i störst behov av konservering vilket konstaterades vid skadeinventeringen 2008. Hällen är belägen i en skogsdunge och vid besöksstillfället 2009 var den täckt av barr och löv från intilliggande träd. Först borstades allt organiskt material bort och sprit hölldes på ytan innan den vintertäcktes med plast och presenning. Som tyngder på presenningen lades plastsäckar fyllda med sand. Vid ett återbesök ett par dagar senare visade det sig att det behövdes fler "sandsäckar" för att presenningen inte skulle blåsa bort.

Bild 6b. Hällen täckt med presenningar inför vintern.

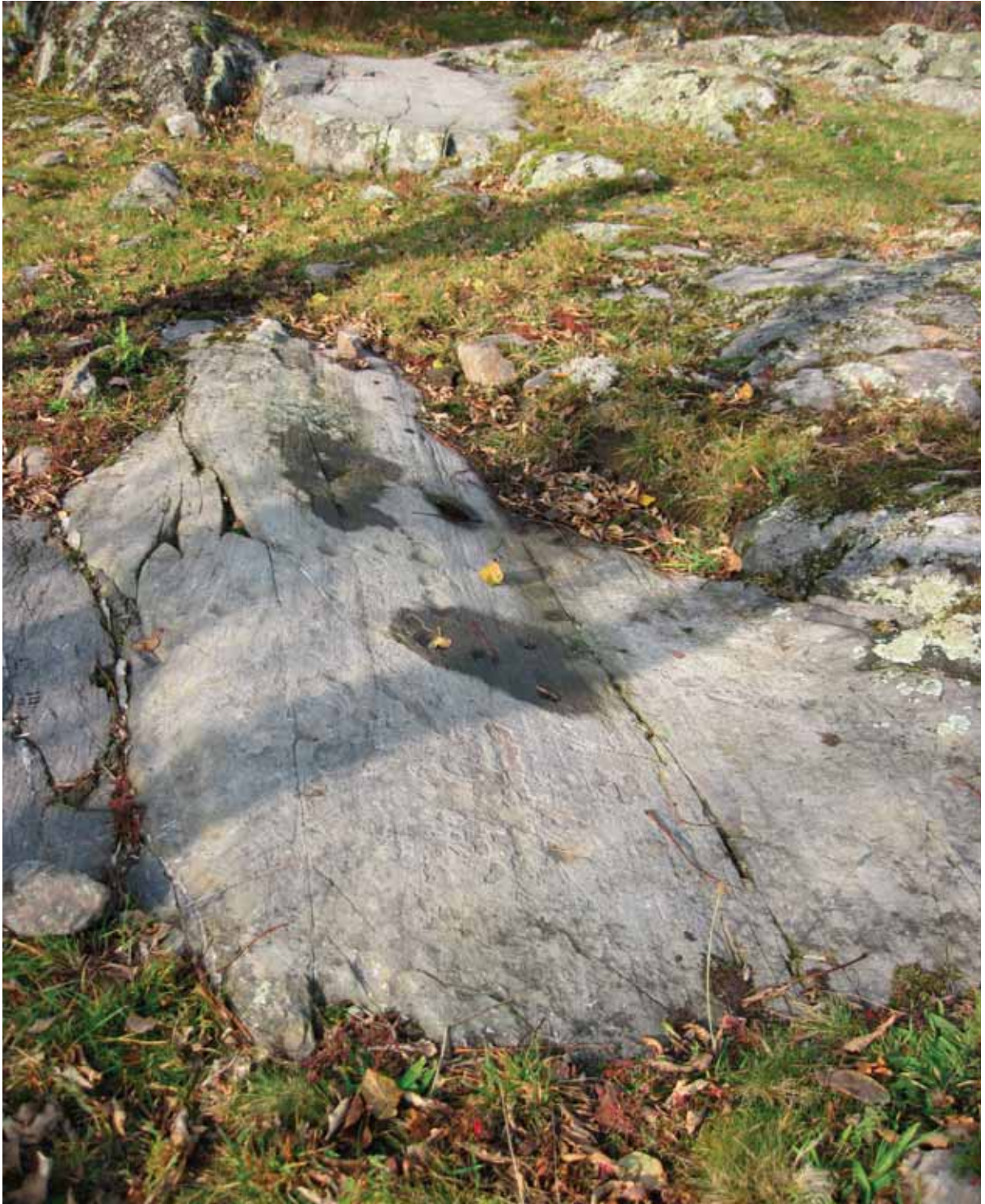

Bild 7. Ristningarna 100:2-3 sedda från väster, båda hade klarat det gångna året bra.

Raä 100:2-3 Törnsfalls socken, Almvik 1:2

Strax söder om RAÄ 93 och i samma hästhage som RAÄ 100:4 finns ristning Raä 100:2 och 100:3. Det är två mindre hållar som ligger ca 10 meter ifrån varandra i öppen terräng. De

har klarat sig bra sedan förra spritningen och ingen lavatillväxt gick att se. På bägge hållarna finns det skålgropar och ristade fotsulor. Hållarna borstades av och spritades.

Bild 8. Träden intill Raä 100:4 hade släppt både löv och barr som samlats på hällen.

Raä 100:4 Törnsfalls socken, Almvik 1:2

Öster om de föregående två, finns Raä 100:4 en 2,5 x 6,5 meter stor amfibolithäll. Intill hällen växer ett par träd, främst tall, vilka fäller sina löv/barr på hällen. Knackat i hällen finns 125 skålgropar och tre fotsulor och en cirkelfigur. En del av skålgroparna är lite större och djupare och där samlas mycket av det nedfallna materialet. Hällen borstades noga så att allt organiskt material försvann innan spriten hälldes över hällen. Därefter täcktes hällen med presenningar som förankrades med sandfyllda plastsäckar.

Kontakt med markägaren

Markägaren har ställt sig positiv till att någon annan tar över skötseln på hällarna. Han är även positiv till ny skyltning av ristningarna.

Kontakt med tänkta "adoptivföräldrar"

Kontakt har tagits med hembygdsföreningen i

Bild 9. Hällen rengjordes och täcktes inför vintern. På höjden till vänster om ladan på bilden ligger ett röse med nyfunna ristningar efter fötter.

Törnsfall som ställt sig positiv till att någon inom föreningen tar på sig skötseln.

Informationsinsatser

Sven-Gunnar Broström och Kenneth Ihrestam har i sitt arbete med högskolan hittat ytterligare hällristningar i området. Det är en berg-häll som ligger VSV inom synhåll från de andra ristningshällarna. Det rör sig om ristade fotsulor som fortsätter in under ett röse, Raä 107.

Nyfyndet gör att miljön kring Almvik ytterligare ökar i värde för hällristningar och ett gemensamt informationsgrepp kring området och dess hällristningar vore av största värde för att kunna lyfta fram områdets historia.

Bild 10. Endast de ytor där ristningar lokaliserats har rengjorts i övrigt är hällen täckt av lava.

Kasimirsborg 1:6

Inom Kasimirsborg 1:6 finns fem olika hällar med ristningar inom ett 1000x500 meter stort område. Det är både figurristningar som fotsulor, skepp och skålgropar.

Raä 468, Gamleby socken, Kasimirsborg 1:6

Raä 468 hittades av en privatperson 2004 på en häll i betesmark och består av fotsulor. Figurerna är knackade i hällen och saknar relief.

Vid besökstillfället var de svåra att upptäcka i det blöta höstvädret. Det är endast små områden precis runt själva knackningarna som är rengjorda från lava.

Området vid ristningarna borstades av och sprejades med sprit.

Bild 11. Figurerna syntes dåligt i det gråa och blöta höstvädret. Raä 469.

Raä 469, Gamleby socken, Kasimirsborg 1:6

Raä 469 ligger strax intill 468 och hittades samtidigt som denna. Här är det registrerat två dansande människofigurer, en djurfigur, en fotsula samt en ringfigur på kvartsithäl-

len. Liksom de andra strax intill så är det mer knackspår än relief. Tyvärr syntes de knappt under besökstillfället 2009, men rengjordes som de övriga.

Bild 12. Hällen med ristningarna från söder.

Raå 380, Gamleby socken, Kasimirsborg 1:6

Ristningsytan finns på en häll i öppen betesmark och är ungefär 2,5 x 2,5 meter stor. På hällen finns 18 skålgropar, 14 fotsulor, tre cirkular samt tre obestämbara figurer.

Hällen rengjordes och spritades två gånger under hösten då det efter första gången regnade

inom tre timmar. I kanterna kunde man också se att Sven-Gunnar Irestam och Kenneth Broström, i sitt arbete för Kalmar högskola, se nedan, letat efter fler ristningar på samma häll och lyft på grästorven i kanterna på hällen. Hällen var på dessa ställen mindre ”vittrad”.

Bild 13. Ristningarna var svåra att se och hällen är full med sprickor. Raä 252:3.

Raä 252:3, Gamleby socken, Kasimirsborg 1:6

På hällen som är av kvartsit finns i FMIS registrerat 11 skålgropar och 20 skepp. Vid dokumentationen 2008 återfanns bara 12 av de 20 skeppsristingarna. Detta berodde sannolikt på att grästorv växt upp över hällen som vid besökstillfället 2008 endast var 4 x 3 meter.

2009 hade Högskolan i Kalmar (se nedan) varit där och tagit bort delar av torven, men om de hittade "försvunna" skeppen vet vi inte.

Hällen borstades noga, framför allt i sprickorna, och spritades.

Bild 14. Delar av hällen täcktes med plast som förankrades med torv då mer av lavan behövdes tas bort.

Bild 15. Två fotsulor, nyfunna under högskoleprojektet sticker fram ur täckningen

Räa 253, Gamleby socken, Kasimirsborg 1:6

På en 4 x 3 meter stor bergsknalle i öppen betesmark fanns så många som 110 skålgropar och tre skepp. Skålgroparnas antal och även storleken på en del är uppseendeväckande. När Högskolans projekt var på plats hittade de även ett par fotsulor. Hällen, som består av kvartsit och har en hel del bompartier och exfoliationer, rengjordes med borste och sprit hälldes på hällen. Delar av hällen täcktes också med plastsäckar som förankrades med torv i ett försök att få bort lavan ytterligare.

Informationsinsatser

Kasimirsborg ligger inom riksintresse för kulturmiljö i Kalmar län, område Gamleby - Lofta. Området är naturskönt med tydliga fornlämningar och är därför lämpligt som be-

söksmål. Inom området finns flera skyltar som informerar om platsens fornlämningsmiljö med fossila åkrar, skärvstenshögar, gravar och hällristningar.

Kontakt med markägaren

Markägaren till Kasimirsborg 1:6 är positiv till att området används som besöksmål, vilket det redan är. Området är skyltat men tyvärr är dessa svåra att orientera sig efter och bör därför uppdateras och förtydligas.

Kontakt med tänkta "adoptivföräldrar"

Kontakt är tagen med Gamleby hembygdsförening. Hembygdsföreningen har ställt sig positiv till att ta på sig skötseln av några ristningar i socknen, bland annat de i Kasimirsborg.

Bild 16. Ristningsytan "lyser" mot den omgivande delen av hällen som inte rengjorts.

Rää 144, Törnsfalls socken, Skvagerfall, (Hjortekrog)

Hällen med ristningarna ligger alldeles intill väg E22 Västervik - Gamleby. Under hösten har en cykelväg anlagts direkt söder om hällen mellan den och E22:an. På hällen växer en tall med överhäng delvis över ristningarna. Den nya cykelbanan kommer att gå precis intill hällen vilket gör att området kring ristningen krympts ytterligare.

På hällen finns 18 skepp, en skålgrop och en oidentifierad figur. Det är mycket stor skillnad mellan den del av hällen som har rengjorts med sprit och den del som inte spritats.

Kontakt med markägaren

Markägaren är i det här fallet av Svevia.

Bild 17. Den nya cykelbanan kommer att gå precis intill hällen med ristningen.

Kontakt med tänkta "adoptivföräldrar"

Kontakt är tagen med Törnsfalls hembygdsförening som är positivt inställd till att vårda några ristningar.

Bild 18. Vegetationen växer på och intill Raä 214. Skall hällen ligga öppen och kunna visas för besökare bör området rensas.

Raä 214, Törnsfalls socken, Källsåker 1:1

Hällen, som varit övertäckt sedan mitten av 1970-talet, grävdes fram våren 2008. På sydsidan av bergsknallen finns 27 skålgropar, 15 skepp, två som närmast liknar djurfigurer samt en cirkelfigur. Sly och mindre buskar hade dock redan skjutit i höjden och skall hällen lämnas framme krävs att man ”rengör/rensar” ett större område i hällens omedelbara närhet för att den skall kunna beskådas.

Vid besökstillfället 2009 var hällen fortfarande ren från lavar och borstning samt spritning utfördes.

Kontakt med markägaren

En stor fördel med ristningen i Källsåker är att den ligger relativt tätortsnära med framkomliga vägar och markägaren ställer sig positiv till att hällen görs i ordning som besöksmål.

Kontakt med tänkta ”adoptivföräldrar”

Kontakt är tagen med Törnsfalls hembygdsförening som är positivt inställd till att vårda några ristningar.

Bild 20. Ristningarna syntes tydligt efter det att hällen rengjorts.

Råå 22:1, Gladhammars socken, Lunds by
Hällen ligger i en skogskant, omgiven av träd, bakom en tomt med villabebyggelse. I söder finns en mindre ängsmark. På hällen finns det 27 skålgropar, 19 fotsulor, en rännformig fördjupning och en människoliknande figur. Hällen som är 4 x 2 meter stor var vid besökstillfället helt täckt med nedfallna löv. Efter att löven borstades bort och rengjorts sprutades sprit på hällen. Därefter övertäcktes den inför vintern.

Kontakt med markägaren

Efter samtal med markägaren är han positiv till skyltning. Han menar att det bakom ristningen finns en promenadstig varifrån man lätt kan ta sig fram till ristningen. Markägaren är positivt inställd till mindre röjning.

Bild 19. Mycket löv hade samlats på hällen som ligger i kanten av skogen.

Kontakt med tänkta "adoptivföräldrar"

Efter samtal med hembygdsföreningen i Gladhammar november 2009 troligen ett svagt intresse. Dessvärre finns det inte heller någon skola eller dyl. i närheten som skulle kunna ta på sig skötseln.

Bild 21. Ristningen har varit ifylld med röd färg sedan första hälften av 1960-talet.

Oskarshamns kommun

I Oskarshamns kommun finns det i dagsläget bara en känd hällristning som upptäcktes 1928. Den ligger strax väster om Oskarshamn på av kommunen ägd mark.

Raä 38, Döderhults socken, Lagmanskvarn 1:4
Ristningarna finns på en låg håll mellan betes- och skogsmark. Ristningarna ligger på en 3,8 x 3,5 meter stor ljus gnejsgranithäll, består av sju skeppsfigurer, fem fotsulor, två skålgropar och en rännformig figur. Sedan början av 1960-talet har ristningarna varit ifyllda med röd färg. Till platsen finns en skogsväg och vid parkeringen finns en informationsskylt.

Hällen borstades lätt och spritades vid besökstillfället 2009.

Kontakt med markägaren

Efter en hel del eftersökningar visade det sig att vi från början hade fel markägare och att det var Oskarshamns kommun som ägde marken. Kontakt togs med kommunen som hade arrenderat ut marken. Arrendatorn är informerad om att det kommer någon dit och rengör hällen en gång om året.

Kontakt med tänkta ”adoptivföräldrar”

Kontakt togs med hembygdsföreningen som avsåg sig skötseln tidigare, och inte heller nu anser sig ha tid.

Efter ett tips kontaktades en privatperson som studerat arkeologi. Hon är intresserad och villig att ta på sig skötseln.

Bild 22. "man tager vad man haver" för att förankra vintertäckningen.

Mönsterås kommun

RAÄ 83, Mönsterås socken, Habbestorp 7:1
Denna lokal är den enda kända i Mönsterås kommun. Hällen är belägen på en gårdstomt och har ett lövträd som växer precis intill figurerna. De registrerade figurerna består av tre skeppsfigurer och en cirkelfigur, ej återfunnen 2008.

Vid besökstillfället borstades hällen och efter det att sprit hällts på övertäcktes den med presenning.

Kontakt med markägaren

Markägaren är positiv till skyltning, även om ristningen ligger inne på deras villatomt. Däre-

mot är de mer tveksamma till att ta ner trädet som växer precis intill. Han vill heller inte ta på sig den årliga skötseln.

Kontakt med tänkta "adoptivföräldrar"

Kontakt togs med Mönsterås hembygdsförening. Den 12/1-10 meddelade hembygdsföreningen att de är villiga att ta på sig skötseln av ristningen. Hembygdsföreningen har varit i kontakt med markägaren och dennes son.

Bild 23. Ristningen syntes tydligt även i november.

Kalmar kommun

I Kalmar kommun finns två kända ristningar och båda är ristade på flyttblock och ligger bara ett 20-tal meter ifrån varandra inom samma fastighet i Arby socken.

Raä 16:2 Arby socken, Kulltorp 4:1

Flyttblocket ligger i åkermark och inom en 2,5 x 1,5 meter stor yta finns 5 skepp och 11 skålgropar. Två av skålgroparna är förbundna med en ränna.

Ristningarna syntes tydligt vid besökstillfället och borstades lätt av med borste innan spriten hölldes på.

Bild 24. Arby socken Raä 113 är ett mindre flyttblock.

Raä 113, Arby socken, Kulltorp 4:1

Ristningen återfinns på ett 1,4 x 1,3 meter stort flyttblock i betesmark. På blocket finns 19 skålgropar varav sex har rännor som löper nedför blocket. Intill detta block finns ytterligare ett med 18 skålgropar och två rännor.

Båda blocken rengjordes med borste och spritades under hösten.

Kontakt med markägaren

Markägarna har varit positivt inställda till att ristningarna vårdas.

Kontakt med tänkta "adoptivföräldrar"

Platsen är hänvisningsskyldad av lokala intressenter men detta bör kompletteras med en särskild informationsskylt om den aktuella ristningen tillsammans med RAÄ 16.

Södermöre hembygdsförening är positiv till skötseln. Hembygdsföreningen har redan i många år skött ristningen och även skyltat den.

Källkritik och förslag

Ett problem som uppstod i och med den sena starten av projektet var det dåliga vädret. Flera dagar regnade det oavbrutet och då det inte är någon idé att hålla sprit på hällarna om man inte vet att det är uppehåll i minst tre timmar efteråt så skapade den långt framskridna hösten och dess väder problem. Vissa dagar regnade helt bort och vi fick till och med snö en dag. De hällar som skulle täckas över gick dock att täcka även under blöta dagar.

Den ojämna fördelningen av ristningar i de olika socknarna kan göra att det blir svårt att få ”faddrar” till alla ristningar. Gamleby socken innehåller flera hällristningslokaler vilket gör att det kan bli svårt att få hembygdsföreningen att ta på sig skötseln av alla. Kanske får man välja ut några objekt som vårdas.

Ett annat problem som uppenbarade sig t ex vid Gladhammar där hembygdsföreningen inte ansåg sig ha tid och möjlighet att ta hand om ristningen är att det inte finns någon existerande skola eller annan förening i byn. Detta är mycket tråkigt då ristningen i Gladhammar är en mycket tydlig och bra ristning ut pedagogisk synvinkel. Den är också mycket lätt att nå då det går en vandringsled precis intill hällen vilket underlättar tillgängligheten för besökare och också möjlighet till en bättre och mer informativ skyltning. Här borde man kanske diskutera möjligheten att Länsstyrelsen själva tar på sig vården eller avsätta pengar till någon institution att utföra den.

Joakim Goldhahn, Linnéuniversitetet, tidigare Högskolan i Kalmar, driver ett inventeringsprojekt där Sven-Gunnar Broström och Kenneth Ihrestam inventerar områdena i Tjust efter nya

hällristningar. Detta innebär ibland att förutsättningarna för vårdinsatserna förändras. Ett exempel på detta är Kasimirsborg, där de dels har hittat flertalet nya ristningar på nya hällar i området och dels har hittat nya ristningar på redan kända hällar. Läns museets uppdrag omfattade endast rengöring av de sedan tidigare kända ristningarna, så även diskussionerna med hembygdsföreningar, skolor och privatpersoner om den årliga vården av ristningarna.

I och med inventeringsprojektet tillkommer nya ristningar inom samma lokaler som då inte omfattas av vårdprogrammet. Därmed uppstår en diskrepans i förhållandet mellan kända och nyupptäckta ristningar då de nya inte finns upptagna och inte heller omfattas av vårdplanen från hösten 2009. Skyltningen måste ju också ta hänsyn till nyupptäckter då bilden av ett område delvis kan komma att ändras, som t ex i fallet Almvik.

Diskussion

Många av de personer, markägare och t ex hembygdsföreningar som vi varit i kontakt med saknar möjligheten att få ristningarna imålade. Alla har förståelse för när man förklarar varför det inte görs längre men en önskan om en tillfällig färg finns för just det pedagogiska syftet. Kanske kan man till viss del ersätta det med skyltar med fotografier där ristningarna är ifyllda eller skisser med ristningarna. I en del av skålgroparna fanns det fortfarande kvar färgrester av den kalkfärg som användes vid imålning i samband med dokumentationen av ristningarna 2008.

Referenser

- Ernfridsson, E. 2008. Skadedokumentationer över samtliga lokaler som ingått i aktuellt projekt utom Gamleby RAÄ nr 468.
- Källström, L. 2005. Utkast till projektplan 050531. Hällristningar i Kalmar län – dokumentation, vård och information. Stencil. Länsstyrelsen i Kalmar län.
- Petersson, M. 2006. Fortsättningen av RANE-projektet i övriga Kalmar län. Kostnadsberäkning. Stencil. Kalmar läns museum.
- Schulze, H & Källström Alexandersson, L. 2005. RANE-projektet i Kalmar län 2002-2005. Rock Art in Northern Europe – ett projekt om hällkonst. Slutrapport från Kalmar län. Rapport september 2005. Länsstyrelsen Kalmar län och Kalmar läns museum.

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr: 431-10335-09

Kalmar läns museums dnr: 33-591-09

Projektnummer KLM: 09/52

Uppdragsgivare: Länsstyrelsen i Kalmar län

Landskap: Småland

Kommun: Västervik, Oskarshamn, Mönsterås och Kalmar

Socken: Gamleby, Törnsfall, Gladhammar, Döderhult, Mönsterås och Arby

Fornlämningsnr:

Gamleby sn: Raä 54, 69, 80, 252:3, 253, 253:3, 380, 388, 447, 468, 469

Törnsfall sn: Raä 93.2, 100:2-3, 100:4, 144, 214

Gladhammar sn: Raä 22:1

Döderhult sn: Raä 38

Mönsterås sn: Raä 83

Arby sn: Raä 16:2, 113

Fältarbetstid: Oktober och nov 2009

Personal: Cecilia Ring och Ulrika Söderström

Foto, Du nr: Du 159: 1-66

Dokumentation: All dokumentation förvaras på KLM.

Adress

Box 104, S-391 21 Kalmar

Telefon

0480-45 13 00

Fax

0480-45 13 65

E-post

info@kalmarlansmuseum.se

LÄNSSTYRELSEN
KALMAR LÄN

RANE-projektet i Kalmar län 2002-2005

Rock Art in Northern Europe - ett projekt om hällkonst
Slutrapport från Kalmar län

Hella Schulze och Liselotte Källström Alexandersson

Rapport september 2005
Länsstyrelsen Kalmar län och Kalmar läns museum

Omslagsbild: Samling vid hällristningen vid Lofta skola. Barnen och lärarna ska snart hjälpa till med att lägga ut den skyddsmatta som firman Light & space (t v) har framställt. Skolan kommer att täcka ristningen varje vinter. Foto Hella Schulze hösten 2005.

INNEHÅLL

Inledning 1

Förutsättningarna i länet 1

Ansvar och arbetsfördelning 2

Syfte med projektet i Kalmar län 2

Expertgrupper 2

Kurser – arbetspaket 1 (WP 1) 3

Dokumentation – arbetspaket 1 (WP 2) 3

Skydd och vård – arbetspaket 3 (WP 3) 4

Information och installation – arbetspaket 4 (WP 4) 5

Skola och lokalt engagemang – arbetspaket 5 (WP 5) 6

Dokumentationsmaterialet 7

Utvärdering 7

Något om fortsatt arbete med hållristningar i länet 7

- Bilagor:
1. Aktiviteter i punktlista
 2. Karta över dokumenterade ristningar i Lofta socken
 3. Händelsekalender för Kalmar län

Slutrapport för RANE-projektet i Kalmar län

Inledning

I augusti 2001 fick Länsstyrelsen Kalmar län en inbjudan från Länsstyrelsen Västra Götaland om att delta i ett treårigt projekt om nordisk bergkonst. I november följdes detta med närmare information om BSR INTERREG IIIB-projektet ”RANE – Rock Art in Northern Europe”. De förväntade projektresultaten skulle vara följande vid projektets slut:

1. Vi har fått ökad kunskap om hur att bäst förvalta vår hällkonst på ett bärkraftigt sätt med hjälp av nya och standardiserade metoder och rutiner.
2. Hällkonsten har fått en bättre framtidsförsäkring genom utförda dokumentations- och vårdinsatser.
3. Ökat samarbete och utbyte av erfarenheter mellan myndigheter och museer i olika regioner i Sverige och Europa med hällkonst.
4. Ett ökat intresse och engagemang hos allmänhet och markägare.
5. En ökad bärkraftig kulturturism som kan öppna för fortsatta investeringar inom turistnäringen.

Länsstyrelsens samarbetspartner för arbetet i länet blev Kalmar Läns Museum (KLM). Våren 2002 inlämnades till RANE:s ledning ett budgetförslag för ansökan hos EU, vilket innehöll vad Länsstyrelsen respektive länsmuseum skulle satsa av egna medel. RANE-ansökan bifölls i juni, med en 20 %-ig nerskärning, varefter arbetet för de 46 deltagande institutionerna i Sverige, Norge, Danmark, Finland och Ryssland kunde starta. Med alla medel, där även pengar från Riksantikvarieämbetet (RAÄ) ingick, skulle ca 1 miljon SEK satsas på arbetet i Kalmar län (varierade eurokurs). Arbetet i projektet har kunnat följas av projektledningen, dels genom personliga kontakter, dels genom deltagarnas halvårsrapporter. RANE:s hemsida, www.rane-project.org, har varit en samlande faktor för projektet.

Förutsättningarna i länet

I Kalmar län finns hällristningarna mycket koncentrerade, så gott som alla finns i Lofta och Gamleby socknar i Västerviks kommun i norr (Tjust). Här finns ca 30 hälltytor eller block med figurristningar och uppåt 100-talet skålgropsförekomster. De övriga ristningarna finns i Oskarshamns kommun, Mönsterås kn samt Kalmar kn med en lokal i varje. I Mörbylånga kommun på Öland har hittats en ristning på ett mindre stenblock i en grav, numera i Historiska museet i Stockholm. Ett större antal skålgropsförekomster (27-71 lokaler) finns i Mörbylånga kn, Kalmar kn och Borgholms kn medan de övriga har 0-9. Det är inlandskommunerna som varken har ristningar eller skålgropar. Inga hällmålningar finns.

Trots ett relativt stort intresse för länets bronsålder, både i forskning, inventeringar och för fornvårdsobjekt, har hällristningarna, sett ur antikvarisk synvinkel, under de senaste decennierna varit lågt prioriterade. En övertäckning skedde som skydd under 1970-talet (Källsåker), vissa vårdåtgärder och imålning har skett (Lagmanskvarn, Lofta skola) liksom vittringsobservationer (Vittinge). De senaste gångerna hällristningarna i Tjust har rönt uppmärksamhet var när de behandlades på 1960-talet av bl a Barbro Friberg i hennes C-uppsats 1965 och Göran Burenhult i hans doktorsavhandling ”The Rock Carvings of Götaland” 1973, när nya upptäcktes vid inventeringen 1978 samt när de diskuterades i Dag Widholms doktorsavhandling ”Rösen, ristningar och riter” 1998. Däremellan har, liksom tidigare, lokalbefolkningen och föreningar vårdat lokalerna, haft visningar och hållit traditionerna om dem vid liv.

Ansvar och arbetsfördelning

Länsstyrelsen har varit huvudansvarig och samordnare för RANE-projektet i Kalmar län. När projektet startade – samt i dess slutskede – var Jenny Sundström Petersson ansvarig, ett arbete som vid hennes tjänstledighet övertogs av Liselotte Källström Alexandersson. Från Länsstyrelsen har även fornvårdstekniker Jochen Kühne deltagit. För Kalmar läns museums del av projektet ansvarade Hella Schulze. Övriga deltagare från museet har varit Cecilia Ring, Magnus Petersson och Dag Widholm. Barbro Friberg, Västerviks kommun, har som expert på konsultbasis delat med sig av sin erfarenhet och även deltagit i det praktiska arbetet. Övriga deltagare, se nedan.

Arbetet här i länet har varat hela projekttiden, d v s från juni 2002 till augusti 2005 (projektet förlängdes 2 månader). Arbetsfördelningen har varit följande: Länsstyrelsen har förutom samordningsansvar svarat för skadedokumentation, vårdåtgärder, installations- samt informationsarbeten. Länsstyrelsen har ansvarat för dokumentation av ristningarna, arbetet med skola och lokalt engagemang samt information. Samordning, information och diskussion har skett sinsemellan inom varje arbetspaket (workpackage= WP) som projektet varit uppbyggt av.

Syfte med projektet i Kalmar län

För Kalmar läns del var syftet och projektmålen i stort desamma som för hela projektet (se ovan) dock i mindre omfattning och med en betoning på skydd, metodutbildning, informationsinsatser samt skola och lokalt engagemang. Ingen var kunnig i dokumentation av hållristningar och projektet har setts som ett förstärkande av kompetensen hos den antikvariska personalen. Det har också setts som en höjning av den lokala medvetenheten om detta slags kulturarv liksom en stor insats för vården av det.

För att hinna, då vi var ovana, bestämdes att i projektet dokumentera endast ristningarna i Lofta socken, d v s hälften av de i länet. En ambition var även att så många som möjligt av de antikvarier som kunde tänkas ha nytta av det skulle gå på kurserna i dokumentation. En handikappramp planerades så att en lokal skulle bli tillgänglig för alla, och ytterligare ett par lämpliga platser skulle röjas och skyltas. Arbeta med skola och lokalbefolkning var viktigt men skulle ske i samband med dokumentationen. För arrangemang utöver det skulle särskilda medel sökas. Skadedokumentationen skulle visa ifall någon ristning behövde skyddas. Även om bara de i Lofta skulle dokumenteras skulle samtliga ristningar och skålgropslokaler skrivas in i databasen. Alla hållristningar i länet skulle också besökas för att se deras tillstånd. Likaså var ambitionen att besöka och beskriva de ca 25 nya skålgropsförekomster som under åren anmälts och föra in dem i fornminnesregistret - något vi snart insåg att det inte skulle hinnas med.

Planeringen för länet godkändes av RANE:s ledning vårvintern 2003.

Expertgrupper

Det planerades att flera av deltagarna från länet skulle ingå i de olika expertgrupperna. Så var Jochen Kühne påtänkt för gruppen On-Site Installations, Dag Widholm för Site investigations, Barbro Friberg för Local engagement och Olle Haeggblom, KLM:s museipedagogiska avdelning, skulle ingå i referensgruppen för expertgruppen School project, liksom Jenny Sundström engagerade sig i Conservation and protection. Sundström deltog i gruppens möte i Bergen, f ö har endast viss telefonkontakt skett mellan expertgrupperna och länet. Widholm och Cecilia Ring utarbetade 2004 en ansökan om fondmedel till ett symposium inom Site investigations att hållas i Tjust, dock med negativt svar. Detta hölls i stället våren 2005 i Tanum, deltog gjorde Liselotte Källström.

Kurser och träning - arbetspaket 1 (WP 1)

De olika kurser och möten som har hållits i RANE:s regi har från länet haft följande deltagare:

- Kurs i arkeologisk dokumentation i Tanum september/oktober 2002: Hella Schulze, Jenny Sundström.
- Kurs i Stockholm i databasregistrering i december 2002 resp skadedokumentation i januari 2003: Hella Schulze.
- Kurs i arkeologisk dokumentation i Lofta juni 2004: Liselotte Källström, Cecilia Ring, Magnus Petersson.
- Kurs i skadedokumentation vid samma tillfälle: ovanstående personer samt Hella Schulze.

I projektets upptaktsmöte i Åre i oktober 2002 deltog Hella Schulze och Jenny Sundström, i halvtidsmötet i Mariestad Schulze och Källström. Vid kursen 2004 om skador ställde Kulbackens museum; Västervik, sina lokaler till vårt förfogande.

Dokumentation – arbetspaket 1 (WP 2)

Arkeologisk dokumentation

Det arkeologiska dokumentationsarbetet, vilket har utförts av läns museet, började med att de aktuella ytorna hösten 2003 täcktes med geotextil, mineralull och svart plast för att mossa och lava skulle dö och lätt kunna tas bort. Flera hade besiktigats i november 2002. Under våren 2003 hade som förberedelse uppgifterna i fornlämningsregistret om länets ristningar och skålgropsförekomster skrivits in i databasen RockCareBase, www.w-heritage.org/rockcarebase/ (för att få upp ristningarna måste man först trycka på Search nere t v, sedan söka Västervik under Community uppe t h och klicka på Search däruppe. En kamera visar vilka som har bilder). Olika fakta samlades, artiklar, uppsatser, bilder i hembygdsböcker, litteraturlista etc, om länets ristningar. De 15 hållristningsytorna i Lofta socken har dokumenterats enligt följande:

- Med frottage, imålning med krita, fotografi, plastage, beskrivning: RAÄ 127, 162, 353:1, 353:2 och 364 våren 2004.
- Med frottage, imålning med krita, fotografi, beskrivning: RAÄ 17, 84, 129, 136, 157, 320 och 432 hösten 2004.
- Med frottage, imålning med krita, fotografi, plastage, beskrivning: RAÄ 307 och 309 sommaren 2005.
- Med endast frottage, fotografi, beskrivning: RAÄ 433 (kursobjekt och mycket svår att tyda).

Frottage innebär avkalkering av ristningsytan i ett rutsystem som sätts samman, imålning av figurerna görs därefter med i vatten uppslammat kritpulver (nästa regn tvättar bort det). När ristningen är imålad fotograferas den, varefter ytan täcks av plastfilm och figurerna ritas av med svart tusch på filmen. Ett tätare ”krull” betyder en djupare knackad figur. Beskrivning av håll och figurer görs samtidigt. Frottagebladen har sedan skannats av Riksarkivet och lagts till i respektive beskrivning i databasen (ombesörjt av projektledning), de nya uppgifterna och foton har museet matat in i basen.

Inom WP 1, delen arkeologisk dokumentation, har det förberedande arbetet utförts av Hella Schulze. Fälтарbetet har utförts av läns museet genom Hella Schulze, Cecilia Ring, Magnus Petersson samt Barbro Friberg.

Besök vid övriga lokaler

I dokumentationen har även ingått att för kontroll besöka de övriga ca 15 ristningsytorna i länet och översiktligt fotografera och beskriva dem. Detta har utförts av Hella Schulze, KLM, och Liselotte Källström, LST, var för sig vid skilda tillfällen.

Nyfynd

I samband med dokumentationen hösten 2004 talade en besökare om två ristningar i Kasimirsborg vilka visade sig vara oregistrerade (möjligen kan de vara desamma som

Sven-Gunnar Broström har nämnt ska finnas oregistrerade i detta område). De har besökts och fotograferats av Cecilia Ring och Magnus Petersson, KLM.

De tidigare nämnda nyfynden av skålgropsförekomster, som inte hann besökas, blev dock samlade i listform av museet, och försedda med utdrag ur ekonomkartan. Förhoppningsvis besöks de i ett annat sammanhang så att de kan registreras.

Skadedokumentation

En skadedokumentation har utförts på 11 lokaler enligt följande:

- RAÄ 127, 162, 353:1, 353:2, 364 och 433 i oktober 2004.
- RAÄ 17, 84, 129, 157 och 320 i maj 2005.

RAÄ 320 tycktes först alltför förstörd för en skadedokumentation men vid en nattlysning i maj 2005 upptäcktes flera skepp varför den togs med. RAÄ 136 var bränd i ytan av majbål och togs därför inte med, liksom inte heller RAÄ 432 som varit övertäckt av röjningssten. För RAÄ 307 och 309 fanns inget kartunderlag när skadedokumentationen gjordes. Syftet med denna var att dokumentera vittringsskador i förhållande till ristningsfigurer och att koppla ihop geologiska förhållanden och miljö med hälltornas vittring. Den skulle också ge underlag för vårdåtgärder och prioriteringar, liksom för framtida utvärderingar. Uppgifterna från fältdokumentationen har lagts in i databasen Rockart Damage Base (endast för behöriga).

Inför skadedokumentationen togs kontakt med Gert Magnusson, RAÄ, den som 1978 ansvarade för den reviderade fornlämningsinventeringen i Lofta. Detta gjordes för att få kopior av de bilder som togs då och kunna jämföra ristningarnas tillstånd. Kontakt togs även med fotograf Tor Wiklund, Västervik, om ett ev framtida inköp av dennes bilder från 1960-talet av ristningarna i nattbelysning.

Inom WP 1, delen skadedokumentation, har det förberedande arbetet utförts av Liselotte Källström, LST. Fälтарbetet har utförts av Eva Ernfridsson, stenkonservator och biolog på Studio Västsvensk Konservering (SVK), med Källström som biträdande. I samband med arbetet besöktes lokalerna av Tommy Claesson, geolog på Högskolan i Kalmar.

Skydd och vård – arbetspaket 3 (WP 3)

Hällarnas tillstånd

Mot bakgrund av resultatet från skadedokumentationen upprättades vårdplaner för de olika hällristningslokalerna. Även detta arbete utfördes av Eva Ernfridsson, SVK, och Liselotte Källström, LST, och gjordes hösten 2004. Syftet var att få underlag att både direkt och långsiktigt kunna arbeta med vården av de berörda lokalerna.

Hällristningarna i Lofta finns på hällar eller lösa block av bergarter som kvartsit, ådergnejs, granit, porfyrit, amfibolit och metasediment. Struktur och mineral-sammansättning hos dessa bergarter varierar och kan till stor del förklara de olika vittringsfenomen som vi ser i dag. Bergarternas olika vittringsbenägenhet har beaktats när förslagen till olika typer av vårdåtgärder tagits fram. Hällarna har varit utsatta för kemiska och fysikaliska vittringsprocesser under lång tid och i vissa fall har ristningarna helt försvunnit eller skadats svårt. I mer motståndskraftiga hällar, eller hällar som varit skyddade av t ex jord under lång tid, är ristningarna fortfarande mycket tydliga och vittringen går långsamt. Ristningarna ligger i en utpräglad jordbruksmiljö. I närområdet finns inga lokala föroreningskällor som stora vägar eller industrier. Möjligen kan gödning eller bekämpningsmedel som används i jordbruket ha effekt på biologisk påväxt och vittring. I vårdplanen föreslås dels årliga vårdinsatser, dels åtgärder som skall utföras med längre tidsintervall, t ex att hålla ristningsytan ren från förna, mossa och vegetation i sprickor, att hålla den ren från lav med hjälp av sprit, att sköta vegetationen runt hällen

eller blocket och t ex ta ner träd samt att täcka över ristningarna, permanent- eller med vintertäckning.

Utförda vårdåtgärder

Den skadedokumentation och inspektion som utförts inom RANE är endast ett första steg i arbetet med att undersöka vittringsstatus och vidta lämpliga åtgärder för att skydda ristningarna för fortsatt nedbrytning. Ytterligare undersökningar behövs och det långsiktiga vårdarbetet kräver finansiering med andra medel. Informationen som samlats på blanketten för skadedokumentation och skadekartan är ett underlag för att utvärdera och följa upp miljön kring ristningarna och fortsatta vittring. Speciellt viktigt är det att utvärdera de vårdåtgärder som vidtagits. Där har Jochen Kühne, LST, svarat för rönjningarna som utförts av en arbetsstyrka från Västerviks kommun. De var följande:

- Vid RAÄ 127 röjdes ett antal träd och buskar så att ytan blev mer solbelyst.
- Området vid RAÄ 364, Utrikestenen, röjdes liksom ett större område norr om den.
- RAÄ 17 har fått en specialmatta för vintertäckning för att hindra lavpåväxt.
- Övertäckning av RAÄ 162, ett sparande för framtiden av en figurrik ristning i Lofta, vilken också f n vittrar. Görs hösten 2005 med geotextil, sand och grästorv.
- Avtäckningen av RAÄ 432 kan också ses som en vårdåtgärd (även om syftet från början var ett annat, se nedan) då denna nu kan ses ordentligt och inte mer fylls på med röjningssten.

Test av spritmetoden

I samband med skadedokumentationen i oktober 2004 gjordes ett test av den s k spritmetoden, att med sprit och täckning få bort lavar från hällen. Detta gjordes för att vanlig täckning med plast och mineralull visat sig ha mycket lite verkan. Inte ens de hållar där den legat nästan ett år var lavfria - även om de var betydligt bättre. Vid foten av Vittingehällen, på en håll med liknande lavpåväxt som ristningsytan, anlades en testruta där olika varianter med halm, svart plast och sprit fördelades. Testet utvärderades vid skadedokumentationen i maj 2005. Det visade sig att varianten där en spritad yta täckts med svart plast och på den en halmbal som tätade plasten mot stenen, hade gett det bästa resultatet. Här var ytan så gott som helt ren.

Information och installation – arbetspaket 4 (WP 4)

Vid projektets start fanns som nämnts avsikten att handikappanpassa en ristningslokal i Lofta. För detta valdes RAÄ 432, den enda som hade varit möjlig att nå med rullstol. Sedan 1950-talet var den dock täckt med röjningssten och annat skräp. Det gick inte att bedöma omfattning och status varför hällen frilades. Den visade sig då inte lämpad som visningsobjekt, varför planen på en handikappanpassad lokal sköts på framtiden.

I stället valdes två andra lokaler, RAÄ 353:1 och 364, att ställas i ordning för ett ökat antal besökare – de ligger intill Loftaleden, en känd vandringsled som Lofta intresseförening svarat för. De valdes främst p g a av de fina ristningarna, men också tillgängligheten, en vacker omgivning samt positiva och engagerade markägare. Lokalerna ligger i åker- och betesmark mellan gårdarna Vittinge och Utrike. I området finns ytterligare hållristningar, skålgropsförekomster och en mängd gravar av bronsålder/äldre järnålderskaraktär. På Vittinge gård har anlagts en parkeringsplats och satts upp en informationstavla. Från P-platsen kan besökare följa en åkerväg, som förbättrats med grus och försetts med klivstättor och hänvisningsskyltar, först till Vittingehällen (RAÄ 353) och därefter till Utrikestenen (RAÄ 364). Nedanför Vittingehällen har satts upp en skylt med information om ristningarna, skålgropslokalerna och gravarna ovanför hällen. En liten, lågt sittande skylt intill hällen visar de figurer som finns på den. Även Utrikestenen har försetts med en ny skylt. Liksom tidigare finns ett stängsel före denna ristning, vilket hindrar betesdjur att klia sig mot den. Detta är nu lättare att forcera med en ny klivstätta. Området har röjts under våren 2005 och kommer att fortsätta röjas och betas.

Den specialmatta som tillverkats för att vintertid som skydd täcka Lofta skolas ristning innehåller även information. Den har ovanpå en bild av ristningen så att man ska kunna "se" figurerna även då den är täckt.

Länsstyrelsen har genom Liselotte Källström svarat för denna del av WP 4. Skyltarna har producerats av Infoform i Orrefors tillsammans med Lena Arén Kulturkonsult. Grafiskt ansvariga för dem har varit Liselotte Källström och Linda Corneliusson, LST. Det praktiska arbetet med installationerna har Jochen Kühne med sin arbetsstyrka svarat för. Specialmattan har tillverkats av firman Ligh & space, Göteborg.

Länsstyrelsen och museet har gemensamt lämnat underlag till den landsomfattande guideboken som görs i RANE-projektet. Länet representeras i denna av Utrikestenen. Händelsekalendern för länet, ett underlag till en sk Eventskalender på RANE:s hemsida, har gjorts av Hella Schulze, KLM, liksom underlaget till specialmattan. Övrigt informationsarbete vilket länsstyrelsen svarat för är dels en presentation av projektet, resultaten och allmänt om länets hållristningar, på museets hemsida med länkar till liknande (pågår) samt en mindre utställning med samma tema i museets arkeologiska utställning. I samband med dokumentation och kontakterna med skolan har även alltid lokaltidningen, VästerviksTidningen, inbjudits vilket blivit 5-6 artiklar åren 2003-05.

Skola och lokalt engagemang – arbetspaket 5 (WP 5)

Lofta skola valdes av RANE:s ledning att vara en av de sju skolor i projektområdet som skulle delta i School project. Skolorna har kunnat ha kontakt med varandra genom RANE:s hemsida www.rane-school.org och visa sitt arbete utåt, vilket även Lofta skola har gjort. Ansvarig på skolan för dess medverkan i RANE har Birgitta Ferlin varit. Terminen 2003-2004 hade skolan, förutom RANE och flera andra projekt, även temat bronsålder genomgående i sin undervisning. Nedanstående RANE-arbete och arrangemang har hållits med Lofta skola och lokalt boende:

- Nattguidning vid hållarna för skolans lärare, hållen av Barbro Friberg hösten 2003.
 - Lofta skola har presenterat sig på hemsidan i RANE:s skolprojekt.
 - Frottagemetoden på RAÄ 162 fick de 59 eleverna (förskola till 6:e klass) prova våren 2004, och då även lära sig om hållristningar, RANE och övriga fornlämningar i närområdet.
 - En utflykt gjordes med eleverna i juni 2004 till en ristning och gravar. Vid det tillfället blev elever faddrar till fyra av ristningarna (RAÄ 353:1-2, 364 och 162, nu dock 320).
 - I juni 2004 höll skolan en bronsåldersfest med elever, lärare och föräldrar, arrangerad med hjälp av Olle Haeggblom vid museets pedagogiska avdelning. Hella Schulze deltog för RANE.
 - Vid fortsatt dokumentation i oktober 2004 fick eleverna en repetition av projektet, denna gång vid RAÄ 17, som är "skolans egen ristning" alldeles intill.
 - Skolan har erhållit papper och karbon för att kunna låta eleverna prova på frottage även framöver.
 - Elevernas teckningar av fantasiristningar (i en speciell teknik) ingår i museets utställning 2005 om RANE.
 - Eleverna deltog i avslutningskvällen i augusti 2005, bl a genom de skepp i gyllene papp som gjorts för "invigningen".
 - Lofta skola kommer att ta som sin uppgift att varje höst med specialmattan – en liten ceremoni med barnen blir det nog – täcka över ristningen vid skolan och att varje vår avtäcka den.
- *
- Avslutningskvällen i Vittinge, dit allmänhet, kommunen, markägare, skola, Kulbackens museum m fl näringsidkare inbjudits, samlade runt 60 deltagare. Efter invigning av den förbättrade leden gick man en tipspromenad till hållarna, där man kunde fråga om projektet och se frottagemetoden. Från Länsstyrelsen deltog Birgitta Eriksson, Liselotte Källström och Jenny Sundström Petersson, och från länsstyrelsen Hella Schulze med assistans av Henrik Nilsson. Efter kaffeserveringen, ombesörjd av hembygdsföreningen, gick ca hälften av deltagarna en nattvandring till hållarna, ledd av Barbro Friberg. Arrangemanget varade 4 timmar, flera nöjda deltagare frågade om det skulle upprepas.

Ett samarbete har också skett med Högskolan i Kalmar där RANE-projektet varit inblandat. Det är Lotten Haglund som för sitt projektarbete i kursen Kulturarv och samhällsanalys, där Hella Schulze deltagit med handledning, valt att skriva om hållristningsbasen RockCareBase.

För arbetspaketet WP 5 har länsmuseet svarat, huvudsakligen genom Hella Schulze med hjälp från Barbro Friberg. Skolvisningen hösten 2004 gjordes av Cecilia Ring och Magnus Petersson. Kontakt har även tagits med Lofta intresseförening och Lofta hembygdsförening.

Dokumentationsmaterialet

Det dokumentationsmaterial som samlats dessa tre år förvaras för närvarande på respektive institution som utfört arbetet, dels i frottagebladen, foton mm på länsmuseet och materialet från skadedokumentationen, foton och vårdplaner på Länsstyrelsen. Plastagen har via RAÄ sänts till Vitlycke museum (där fotografering av plastage sker) och kommer troligen att förvaras centralt där för hela landet. Avsikten är att Länsstyrelsen och museet ska utbyta kopior av varandras material så att två kompletta uppsättningar finns. För närvarande har ingen tid funnits för detta men det kommer att ske.

Utvärdering

Beträffande arbetet i Kalmar län anser vi att RANE-projektets mål har uppnåtts (nr 5 är något som först kan mätas på längre sikt). Likaså har de mer specificerade målen för länet nåtts, även om de i vissa fall, t ex handikappanpassningen, av olika omständigheter har måst ändras. Länsstyrelsen och länsmuseet har fått en ökad medvetenhet och kunskap om hållristningar, om metoder att dokumentera dem, kunskap om vård, långvarigt skydd och tillgång till ett nätverk av experter med lång erfarenhet. Lokalbefolkningen och en uppväxande generation i Lofta har uppmärksamats på sina ristningar och deras värde varigenom ristningarna kommer att ha ett fortsatt skydd. Loftas hållbilder har dokumenterats genomgripande och har också, genom Internet, blivit tillgängliga för alla. En god kontakt har också erhållits med skolan och de boende i Lofta, och även i övriga Gamleby. Det är en intressant bygd som är rik på sevärdheter, gammal och ny kultur.

Det som har varit svårt har varit att anpassa metoderna till länet, t ex lades mycket tid på täckningen av hållarna vilken sedan inte fungerade. Det har funnits enklare, mer effektiva sätt, har det senare visat sig. Arbetet i expertgrupperna har varit svårt att definiera och vårt engagemang från länet borde kanske ha begränsats till färre grupper. Till slut, då dokumentationsarbetet är mycket väderkänsligt, var planeringen ibland ett problem. Det har fordrats en god framförhållning, vilket vid vissa tillfällen på grund av bl a annat arbete inte alltid varit möjligt.

RANE-projektet kan dock sammantaget ses ha varit mycket positivt och tillfört länets arbete med kulturarvet en rad nya dimensioner.

Något om fortsatt arbete med hållristningar i länet

Redan i starten av projektet, när det bestämdes att bara Lofta socken skulle ingå, fanns avsikten att fortsätta med en dokumentation av länets resterande ristningar. En planering för detta har gjorts av Liselotte Källström på Länsstyrelsen och från länsmuseets sida finns intresse att delta i en fortsättning.

Hella Schulze,
Kalmar läns museum

Liselotte Källström Alexandersson,
Länsstyrelsen Kalmar län

Bilaga: Aktiviteter i punktlista, bil 1
 Karta över dokumenterade ristningar i Lofta socken, bil 2
 Händelsekalender för Kalmar län, bil 3

Rapporten har gjorts i 3 original; för RANE-projektet, c/o Jan Magnusson, Länsstyrelsen Västra Götaland, Länsstyrelsen Kalmar län och Kalmar läns museum

Den har även sänts till: Riksantikvarieämbetet
 Lofta skola
 Markägarna till hällarna i Lofta socken
 Barbro Friberg, Västerviks kommun
 Eva Ernfridsson, Studio Västsvensk Konservering
 Dag Widholm, Högskolan i Kalmar
 Västerviks kommun
 Stiftelsen Kulbackens museum
 Biblioteket, Gamleby
 Lofta hembygdsförening

Aktiviteter i Kalmar län 2002 – 2005 inom projektet RANE:s arbetspaket

WP 1 Kurser och träning

- Kurs i arkeologisk dokumentation i Tanum sept/okt 2002: H Schulze, J Sundström Petersson
- Kurs i databasregistrering i Stockholm i dec 2002: H Schulze
- Kurs i skadedokumentation i Stockholm jan 2003: H Schulze
- Kurs i arkeologisk dokumentation i Lofta juni 2004: L Källström, C Ring, M Petersson
- Kurs i skadedokumentation i Lofta juni 2004: L Källström, C Ring, M Petersson, H Schulze

WP 2 Dokumentation

- Sju lokaler har dokumenterats med frottage, kritimåln, fotografi, plastage, beskrivn: RAÄ 127, 162, 353:1, 353:2, 364, 307 och 309, år 2004-05
- Sju lokaler har dokumenterats med frottage, kritimåln, fotografi, beskrivn: RAÄ 17, 84, 129, 136, 157, 320 och 432, hösten 2004
- En lokal har dokumenterats med frottage, fotografi, beskrivn: RAÄ 433, 2004-05
- Av dessa har 11 lokaler skadedokumenterats: RAÄ 127, 162, 353:1, 353:2, 364 och 433 i okt 2004; RAÄ 17, 84, 129, 157 och 320 i maj 2005
- Beskrivn, bilder och skannade frottage har lagts in i RockCareBase
- Skadedokumentationerna har lagts in i Rockart Damage Base
- Länets övriga 15 hällristningar har besökts och översiktligt fotats och beskrivits
- Två nyfynd av hällristningar, i Kasimirsborg, har besökts och fotats
- En lista på ca 25 nyfynd (sedan tidigare) av skålgropslokaler i länet har upprättats

WP 3 Skydd och vård

- Vårdplaner har upprättats för de 11 skadedokumenterade hällristningarna
- Vid RAÄ 127 har röjts ett antal träd och buskar
- Området vid RAÄ 364, Utrikestenen, röjdes liksom ett större område som betas norr om den
- RAÄ 17 har fått en specialmatta för vintertäckning för att hindra lavpåväxt
- Permanent övertäckning av RAÄ 162 inför framtiden - en figurrik ristning i Lofta
- Avtäckning av röjningssten på RAÄ 432 så denna inte mer fylls över
- En test och utvärdering av spritmetoden mot lavar har gjorts

WP 4 Information och installation

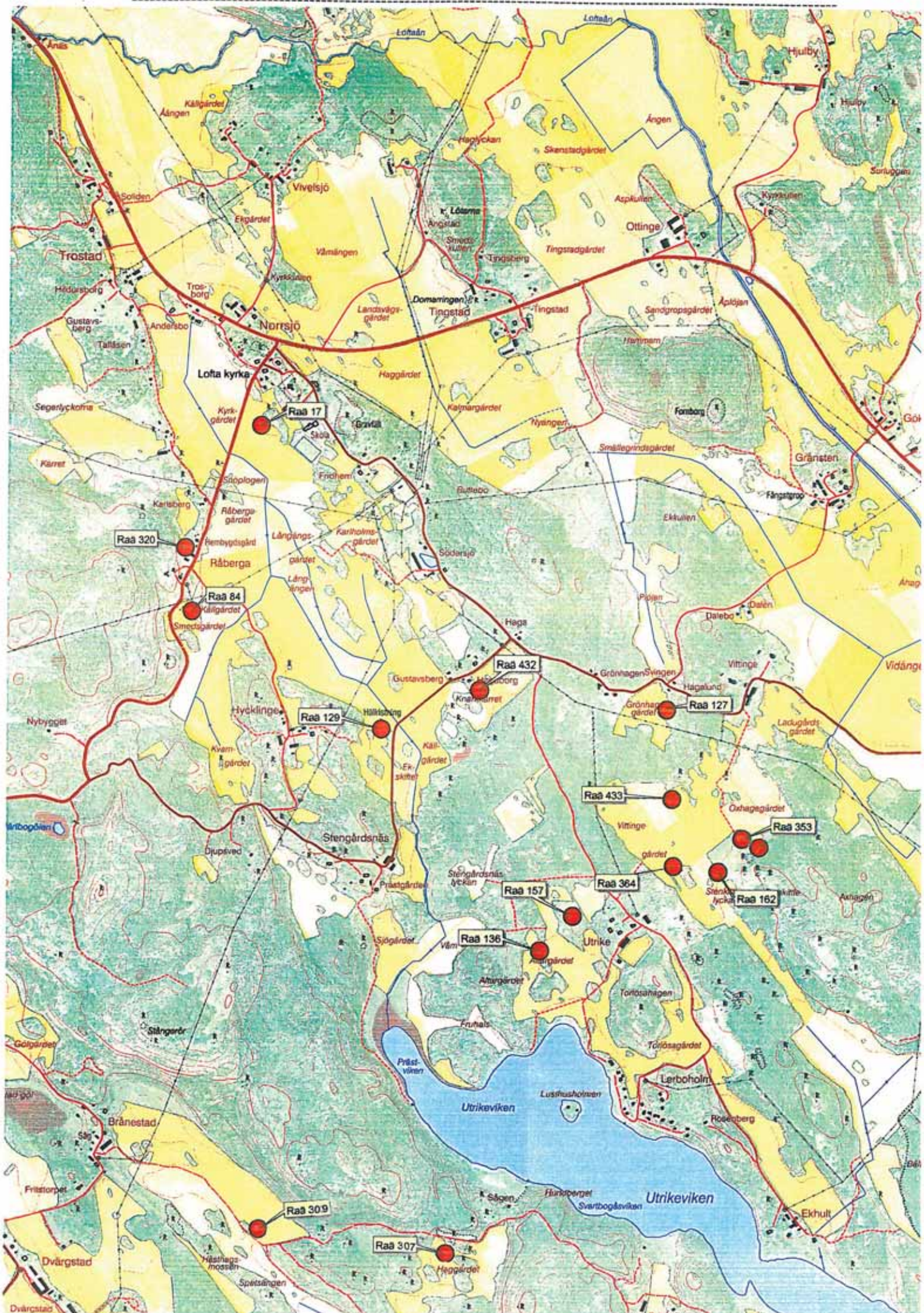
- På Vittinge gård har anlagts en parkeringsplats
- Åkervägen som kan följas till ristningarna har förbättrats med grus, försetts med klivstättor och hänvisningsskyltar
- Fyra informationsskyltar har satts upp, en vid P-platsen och tre vid två ristningar
- Specialmattan för Lofta skolas ristning på vintern har som information försetts med en bild på figurerna
- Underlag till RANEs guidebok har lämnats
- Händelsekalender för länet, ett underlag för RANE, har gjorts
- En utställning om hållristningar och RANE har gjorts till museets arkeologiska utställning
- En presentation av hållristningar och RANE har gjorts till museets hemsida (pågår fn)
- Lokaltidningen har varslats vid aktiviteter och skrivit 5-6 artiklar dessa år, till vilka de ibland fått underlag

WP 5 Skola och lokalt engagemang

- Nattguidning vid hållarna för skolans lärare hösten 2003
- Lofta skola har presenterat sig på hemsidan i RANE:s skolprojekt
- Frottagemetoden provade 59 elever (förskola t o m 6:e klass) våren 2004, och lärde sig om hållristningar, RANE och andra fornlämningar i området
- En utflykt gjordes med eleverna i juni 2004 till en ristning och gravar. Då blev elever faddrar till fyra av ristningarna
- I juni 2004 hade skolan en bronsåldersfest med elever, lärare och föräldrar, där också RANE-projektet var representerat
- Visningar i oktober 2004 för eleverna vid RAÄ 17, ”skolans egen ristning”
- Skolan har fått papper och karbon så eleverna kan prova på frottage även framöver
- Elevernas teckningar av fantasiristningar, i en speciell teknik, ingår i museets utställning 2005 om RANE
- Eleverna deltog vid avslutningen 2005, bl a genom de skepp i gyllene papp som gjorts för ”invigningen”
- Lofta skola kommer att varje höst med specialmattan täcka över ristningen vid skolan, med elevernas medverkan, och att varje vår avtäcka den
- En trevlig avslutningskväll hölls i augusti 2005 i Vittinge, dit allmänhet, kommun, markägare, skola m fl inbjudits. Den samlade runt 60 deltagare och varade 4 tim
- En uppsats har, med museets medverkan, skrivits om hållristningsbasen RockCareBase på Högskolan i Kalmar

Övrigt

- Deltagit med en eller flera representanter från länet i upptaktsmöte i Åre, Conservation and protection-möte i Bergen, halvtidsmöte i Mariestad samt Site investigations-möte i Tanum.

Händelsekalender för RANE i Kalmar län

Foto Hella Schulze där inte annat anges

ÅR 2002

Kurs i frottage m m

Personal från Länsstyrelsen och läns museet var på den kurs i dokumentation som på hösten anordnades i Tanum.

Igångsättning i länet

RANE-projektet startade i länet med en rundresa i november till ett antal ristningar i Tjust, länets norra del. Här visar Barbro Friberg, Västerviks kommun, RAÄ 54 i industriområdet Hammar i Gamleby (fr SV).

ÅR 2003

Inskrivning i databas

Information i fornminnesregistret om skålgropsstenar och hållristningar skrevs på vårvintern in i databasen RockCareBase. Denna skålgropssten i Råberga (fr O) finns med.

Skolkontakt, bl a nattguidning för lärarna

Lofta skola, som ligger vackert i hållristningsbygden, kontaktades om samarbete. På sensommaren hölls för lärarna en nattguidning till lokaler i närheten. Vy från SV mot Lofta.

Besiktning och beskrivning av alla lokaler i Lofta

Under sommaren och hösten besöktes alla lokaler i Lofta socken där vi skulle arbeta med hållristningarna. RAÄ 84 i Råberga (fr NV).

Övertäckning lokalerna

På senhösten täcktes hållarna i Lofta. De var beväxta och ristningarna bitvis svåra att se. Bilden visar RAÄ 157 i Utrike från SO.

ÅR 2004

Arbetet med skolan

Detta år innehöll mer samarbete med skolan i Lofta. Runt 50 barn i olika åldersgrupper (förskola – klass 6) har deltagit i:

Frottage

Eleverna i Lofta skola fick på våren prova på att göra egna frottage.

Utflykt, utdelning av fadderplatser

För fyra hällristningar i Vittinge och Utrike blev klasserna faddrar. Här delas kartor ut till grupperna så att de hittar sina hållar.

Visningar fortsatte på hösten

Nya årskullar i Lofta skola besökte i oktober vårt arbete. För hållen RAÄ 17 känner skolan ett speciellt ansvar då den ligger strax intill. Foto: Birgitta Ferlin, Lofta skola.

Dokumentation av lokaler

På försommaren dokumenterades ca hälften av ristningarna i Lofta socken. Här målar Hella Schulze RAÄ 162 med kritfärg. Foto Barbro Friberg, Västerviks kommun.

Nya kurser, bl a i skadedokumentation

Personal från Länsstyrelsen och läns museet deltog på sommaren i de kurser i frottage och skadedokumentation som anordnades i länet. Här föreläser Eva Ernfridsson från Studio Västsvensk Konservering (SVK), Göteborg.

Borttagande av odlingsröse från ristning

I september borttogs den odlingssten som i många år täckt ristningen RAÄ 432. Den ligger i Södersjö och markägaren styr här maskinen med precision så inte hällen skadas (fr V).

Skadedokumentation

Genom SVK utförde Länsstyrelsen på hösten en skadedokumentation av ristningarna i Lofta. De besiktigades då även av geolog Tommy Claesson från Högskolan i Kalmar, för vilken Liselotte Alexandersson visar Utrikestenen, RAÄ 364. Foto Eva Ernfridsson, SVK.

Frottage och annan dokumentation

Dokumentationen fortsatte med resterande ristningar i Lofta socken. I Råberga fanns vid RAÄ 84 kor som intresserat såg på Magnus Peterssons arbete. Foto Cecilia Ring, KLM.

Besiktning/beskrivn övriga ristningslokaler

Övriga lokaler i länet besöktes under senhösten för att få en uppfattning om hällristningarnas tillstånd. Här ses den vackra ristningen RAÄ 80 i Härstad, Gamleby.

Anordnande av P-plats

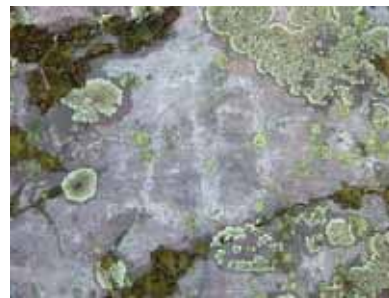
Under senhösten anlades en grusad parkeringsplats vid Vittinge gård för besökarna till ristningarna i Vittinge och Utrike.

ÅR 2005

Komplettering av databas

I januari kompletterades databasen med nya uppgifter och bilder lades in. Även ett par nya ristningar hade visats, som dessa i Kasimirsborg. Foto Cecilia Ring, KLM.

Röjning av ristningslokalerna

Under vintern har en del buskar och träd röjts så att de inte växer över och skadar ristningarna och för att ska kunna ses bättre. Här gammal betesmark med små röjningsrösen mellan Utrike och Vittinge (fr V).

Anordnande av skyltad slinga med stättor

Länsstyrelsen har låtit rusta upp den gamla vandrings slingan mellan ristningarna, den har fått delvis ny sträckning med stättor och ristningarna nya skyltar. Foto: Linda Corneliusson, Länsstyrelsen.

Viss kompletterande dokumentation

Under sommaren gjordes, förutom skadedokumentation, även annan kompletterande dokumentation av vissa ristningar, bl a blocket RAÄ 309 i Brånestad. På detta block, helt täckt av ca 250 skålgropar, finns också två skepp och möjligen en spiral. Fr NO.

Hemsida

En hemsida har färdigställts med uppgifter om RANE-arbetet och länets hällristningar. Den finns under läns museets hemsida, med en hänvisning från Länsstyrelsens hemsida. Denna bild av engagerade barn från Lofta ingår.

RANE i museets utställning

Länsmuseets arkeologiska utställning har kompletterats med uppgifter om projektet, bilder och fakta om hällristningar och Lofta-skolbarnens teckningar av egna ristningar har visats.

Övertäckning av lokal

I samband med skadedokumentationen upptäcktes en pågående nerbrytning av RAÄ 162, en ristning i Vittinge. För att bevara den för framtiden har Länsstyrelsen beslutat att den ska övertäckas permanent.

Täckmatta sydd

För att hållristningen vid Lofta skola inte ska växa över av lavar har en specialmatta sytts för att täcka hällen var höst. Varje vår ska den tas bort, något eleverna i Lofta skola kommer att sköta. Foto Birgitta Ferlin, Lofta skola.

Avslutning och visning för allmänheten

Som avslutning på projektet hölls en kväll i augusti 2005 invigning av den renoverade leden, med inbjudan till allmänhet, kommun och markägare. Runt 60 personer deltog. Foto Hans Brandin, VästerviksTidningen.

./.

*Skadedokumentation av skeppsristningen RAÄ 127.
Foto 2004 av Liselotte Källström Alexandersson.*

Adress
Box 104, S-391 21 Kalmar

Telefon
0480-45 13 00

Fax
0480-45 13 65

E-post
info@kalmarlansmuseum.se